T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜSKÜPLÜ İSHÂK ÇELEBİ DÎVANI'NIN TAHLİLİ

HAZIRLAYAN

ZEHRA PEZÜK

ORDU-2015

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜSKÜPLÜ İSHÂK ÇELEBİ DÎVANI'NIN TAHLİLİ

HAZIRLAYAN

ZEHRA PEZÜK

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ

ORDU-2015

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 25./12./2015 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ömer SARAÇ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞLI

ONAY:

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

07./01./2016

Unvanı Adı SOYADI

Doç.Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

i

BİLDİRİM

Bitirme tezi olarak hazırladığım bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden ibaret olduğunu, bunlardan her seferinde alıntı yaparak yararlandığımı belirtir, bunu beyan ederim.

07/01/2016

İmza

Zehra PEZÜK

[PEZÜK, Zehra], [*Üsküplü İshâk Çelebi Divanı'nın Tahlili*], [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2015].

ÖZ

Bilindiği gibi altı yüz yıllık bir geçmişe dayanan Osmanlı toplumunu incelemek ve bu topluma ait unsurları öğrenmek yalnız tarih eserleri ile değil divanlar gibi hacimli eserleri incelemek ve eserlerden bu unsurları tespit etmekle mümkündür. Bu da kapsamlı tahlil çalışmalarını zorunlu kılmaktadır.

Yapmış olduğumuz çalışmada Üsküplü İshak Çelebi'nin Divanı'nı tahlil mahiyetindedir. Bu incelemeyi dört ana başlık altında yapmaya çalıştık. İlk bölüm din ve tasavvuf ve bunlara ait alt başlıkları içermektedir. İkinci bölümde toplum ve toplum hayatı ile ilgili unsurlar ele alınmıştır. Üçüncü başlık tabiat ve kâinata ait öğeleri barındırmakta, dördüncü ve son başlığımız ise klasik şiir unsurları olan maşuk, âşık ve rakib ile ilgili unsurları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İshâk Çelebi, Tahlil, 16. Yüzyıl, Divan Şiiri.

[PEZÜK, Zehra]. [The Examination of Uskuplu Ishak Celebi's Divan], [Master Thesis], Ordu, [2015].

ABSTRACT

Examining the Ottoman peoples and teaching belonging to this peoples elements are possible by determining both historical works voluminous works as divans. For this, comprehensive studies are compulsory.

Our study is consist of examination Uskublu Ishak Celebi's Divan. We examined as four sections. Firts section is about religion and mysticism in the Divan. Second section is about society and society life's elements. We examined nature and universe's elements. In last section is about as lover, loved and rival the classical poet's elements.

Key Words: İshâk Çelebi, Examination, 16th Century, Classical Turkish Poet.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Zehra PEZÜK
Doğum Yeri ve Tarihi	17.06.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	Ordu Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı
Yabancı Diller	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi	zehrapezuk@hotmail.com

ÖN SÖZ

Nazım insan ve duyguları var olduğu sürece olagelmiştir. İnsan içinde bulunduğu hali en güzel şiirle dışa vurmuştur. Kendini ifade etmekte bir vasıta olarak kullanmıştır. Allah'ın insanlara ilahi tebliği nazımla olmuştur. Nazımın zirve noktası Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de "Şuara (Şairler) Suresi" vardır ve bu surede şairler anlatılmıştır. Buradan hareketle ecdadımız da şâire ve şiire oldukça önem vermiş, şâiri ve şiiri koruma altına almıştır. Saraylarda şairlere özel meclisler oluşturulmuştur. Hatta padişahın musahipleri şairler olmuştur. En önemli nokta da padişahlar şair olarak yetiştirilmişlerdir. Birçoğunun bugün elimizde Dîvan'ı mevcuttur. Bu kadar şiir yazmaya elverişli ortamda bu eserlerin meydana gelmesi şaşılacak bir durum değildir.

Üsküplü İshâk Çelebi de bu ortamın havasını teneffüs etmiş ve şiirini geliştirmiştir. Bu çalışmada günümüze kadar varlığını korumuş bu eseri tahlil ederek yazıldığı dönemin gizli yanları gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğum bu çalışmada benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anlarına kıymetli hocam Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş'a, her zaman yanımda olan eşim Erdal'a ve aileme bu fedakârlıklarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Zehra Pezük

2015-Ordu

İÇİNDEKİLER	SAYFA

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ÇEV	:Çeviren
ed.	: Edebiyat
G.	: Gazel
Hz.	: Hazreti
K.	: Kaside
M.	: Musammat
Mk	: Mukatta’
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecazen
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş.	: Şehrengiz
T	: Tarih
tas.	: Tasavvuf
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Tez.	: Tezkiresi
vb.	: ve başkaları, ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınevi/ Yayınları

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ

ا (آ)	a, ā	ص	ṣ
ا (أ)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ż, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	s̱	غ	ġ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ḳ
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ڭ	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẕ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ى	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

GİRİŞ

Dîvan Edebiyatı denilince akla şairlerin kasidelerini, gazellerini, şehrengizlerini, musammatlarını, kısacası şiirlerini mürettep bir şekilde bir araya getirdikleri eserlerine verdikleri isim olan dîvanlar gelmektedir. Şairler ömür birikimlerini bu dîvanlarda toplamışlardır. Bu yüzden de şiirlerinde hayatları boyunca öğrendikleri şeylere eserlerinde yer vermişlerdir.

Üsküplü İshak Çelebi'de iyi eğitim görmüş ve medreselerde öğretmenlik yapacak seviyeye gelmiştir. Bu bilgi birikimiyle yazdığı eserleri de ilmini ortaya koymaktadır. Yapılan bu çalışmada İshak Çelebi'nin divanını tahlil etmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada daha önce yapılmış olan çalışmaların izinden gitmeye çalışılmıştır.

Tahlil çalışmaları yalnız şairin ilmi ve şiir bilgisi hakkında değil dönem hakkında da geniş bilgiler veren çalışmalardır. Üsküplü İshak Çelebi 16. yüzyılda devletin en ihtişamlı ve buna paralel olarak şiirin de güçlü olduğu dönemde yaşamıştır. Zaten tarih boyunca edebiyat ve ekonomi sürekli birbiriyle karşılıklı bir ilişki içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti buna örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti'nin yükselişe geçtiği dönemlerde şiir de yükselişe geçmiş, çöküş döneminde ise şair sayısı artmışsa da şiirde kalite ortadan kalkmıştır. Dönemin dili bazılarına göre çok gösterişli ve anlaşılmazdır. Kabaklı, divan şairlerini eleştirmiş ve halk diline inme gayreti göstermedikleri için onları suçlamıştır.[1] Diğer taraftan divan edebiyatının dili imparatorluk dili[2] olarak da görülmüştür. Bu da Osmalı Devleti'nin çok uluslu bir devlet olmasından kaynaklanmaktadır. Divan Edebiyat'nın dili nasıl görülürse görülsün duyguyu aktarmadaki gücü tartışılmazdır.

İlk müstakil tahlil çalışması olarak Ali Nihad Tarlan'nın, Şeyhî Divanı'nı Tedkik[3] isimli eseri görülmektedir. Bütün tahlillere kaynaklık eden aslında bu çalışmalardır. Daha sonra çalışmalar ilerletilmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

Klasik edebiyat hakkında genel bilgilere değindikten sonra Üsküplü İshâk Çelebi'nin hayatı ve edebi kişiliği ile ilgili bilgiye yer verelim.

---

[1] Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı Tarihi, C.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1966. , s.260.
[2] İ. Hakkı Aksoyak, Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/5 Summer 2009. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/799742576_aksoyakismailhakk%C4%B11500.pdf (Son Erişim: 22.11.15)
[3] Ali Nihad Tarlan, Şeyhi Divanı'nı Tedkik, Akçağ Yay. Ankara, 2004.

Üsküplü İshak Çelebi

1.Hayatı

İshâk Çelebi 15. yüzyılın ikinci yarısında Üsküp'te doğmuştur. Bu nedenle Üsküplü İshâk Çelebi olarak da bilinir. Ailesi Üsküp'ün yerlilerindendir. İshâk Çelebi'nin doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Babası kılıç ustası olup Kılıççı İbrahim olarak tanınırdı.[4]

Biraz baba mesleğine meyl etse de daha sonra ilm tahsiline koyulmuş ve Mevlânâ Kara Bâlî'den icazet almıştır.[5] Kınalızâde Hasan Çelebi, Mevlana Kara Bali'den mülazım olduğundan bahsetmiş fakat nerede ilim tahsil ettiğinden bahsetmemiştir.

Mevlana Kara Bali'den icazet aldıktan sonra Edirne'de İbrahim Paşa Medresesi'ne müderris olmuş, daha sonra Üsküp Medresesi'ne oradan Bursa'da Kapluca Medresesi'ne daha sonra İznik'de Sultan Orhan Medresesi'ne nihayetinde ise dokuz yüz otuz senesi içerisinde Edirne'de Dârü'l-hadîs müderrisi olmuştur.[6]

Büyük bir ihtimalle, İshak Çelebi Kara Bali'nin Atik Ali Paşa'da, daha iyisi Edirne'deki Üç Şerefeli'de müderris bulunduğu sıralarda mülazimliğini yapmış ve oradan müderrisliğe çıkmış olmalıdır.[7]

İshak Çelebi'nin ikinci müderrisliği Edirne'de İbrahim Paşa Medresesi'ndedir. Hangi yıllarda orada bulunduğunu şimdilik tesbit edilebilmiş değildir. Daha sonra Üsküp'deki İshak Paşa Medresesi müderrisliğine tayin olunmuştur. Yavuz Sultan Selim Mısır fethinden dönüşünde Haleb'de altı ay kadar konaklamışdı. O sıralarda vaktini hoşça geçirmek için birkaç söz-sohbet ehli kişi bulunup huzuruna getirilmesini buyurur. O devrin hem bilgili, hem de sözü-sohbeti aranır nekrelerinden üç kişiyi; Galata Kadısı Nihali Cafer Çelebi'yi, Mihalıç Kadısı Köse Bezen'i ve Üsküp Müderrisi İshak Çelebi'yi bulup getirirler. Padişahın musahiblerinden Halimi Çelebi ve diğer musahibler bunların kendi mevkilerine getirilmelerini önlemek için, padişahın açık-saçık latifelerden hoşlandığını söylerler ve huzura çıkarıldıklarında yapmaları gerekenleri, yani teşrifat kaidelerini güya öğretirler. Bu tavsiyelere kanan bu üç zeki adam yaptıkları münasebetsizliklerle padişahı öfkelendirirler ve hemen geldikleri yerlere geri gönderilirler. Bu hadisenin hikâyesi Âşık Çelebi'nin ve dedesinden duyduğunu söyleyen Kınalızade Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde tafsilatıyle anlatılmıştır.[8]

---

[4] Mehmet Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı, Tenkitli Basım, İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul,1989, s.1.
[5] Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuèarâ, Hazırlayan: Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara, 2009, s. 129. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738,tsmetinapdf.pdf?0 (Son Erişim: 20.11.15)
[6] Kınalızâde Hasan Çelebi, age., s.129.
[7] Mehmet Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, age., s.1.
[8] Mehmet Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, age., s. 2.

Üsküplü İshak Çelebi, Çivizâde ve İsrâfîlzâde ile birlikte Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadiri Efendi'nin İmtihan Heyetliğini yaptığı Sahn-ı Seman Medresesindeki boş müderrislik kadrosu için sınav olmaya gelirler. Bu heyet bu üç muazzam şahsiyet arasında karar verirse diğerlerini küstürmekten çekinir. Durum devrin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a aktarılır ve Kanuni Sultan Süleyman her birinin eski görev yerlerine dağılmalarını emreden bir ferman gönderir. Daha sonra her biri Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik yaparlar. İshak Çelebi'nin müderrisliği H. 937/M. l530-3l'dedir. Bu görev için düşülen tarih mısrası şöyledir.

Didüm târîhini Sahna şerefdür[9]

İshâk Çelebi daha sonra Şam şehrine kadı olarak tayin olmuş, H. 942 senesinde Şam'a varmıştır. Bununla ilgili şu tarih mısrasını düşmüştür:

Şehr-i zî'l-hiccede 'azmüm sefer-i Şâm oldı
Başladum yazmaga târîhini ahşâm oldı[10]

Ömrünün son demlerini Şam kadısı olarak geçirmiştir. Şam'ın Salihiyye isimli mevkisine vardığında sanki ahir ömrünü orada tamamlayacağı kendisine malum olmuş gibi şu beyti söylemiştir:

Cennet kokusı gelmege başladı meşâmma
İrişe gibi kâfilemiz menzil-i Şâma

Şam'a yerleştikten sonra hastalıklarla karşılaşmış ve öleceğini anlamış olacak ki aşağıdaki beyitle kendi ölüm tarihini yazmıştır:

Gelicek hâlet-i nez'e didi târîhini İshak
Yöneldüm cânib-i Hakka başum açuk yalın ayak[11]

2.Edebi Kişiliği ve Şahsiyeti

Sehi Bey Heşt Behişt isimli tezkiresinde İshak Çelebi hakkında, "fazilet sahibi, hoş tabiatlı kimseydi. Kendi zamanının fazılları ve emsalleri arasında mümtaz, ilim ehli içinde

[9] Kınalızâde Hasan Çelebi, age., s.129.
[10] Kınalızâde Hasan Çelebi, age., s.130.
[11] Kınalızâde Hasan Çelebi, age., s.130.

çeşitli faziletlerinden dolayı imtiyaz bulmuş kişiydi.”[12] diye yazmıştır. Bu da onun kişiliğinin ve şahsiyetinin ne kadar düzgün olduğunu göstermektedir.

Latifi tezkiresinde Üsküplü İshak Çelebi için “Bilginlerin şairlerinden, şairlerin de bilginlerindendir.”[13], tabiri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi şiiri sadece duyguyla değil ilmini de kullanarak yazmıştır.

Ayrıca Sehi Bey, Heşt Behişt’te onun sözlerinin akıcılığı, sağlamlığı ve manaları konusunda anlatılamayacak kadar dikkat ve himmet sahibi olduğundan bahseder. Nazik ve rindâne şiirleri, eşi bulunmayan âşıkâne sözleri olduğunu zikrettikten sonra divanında geçen aşağıdaki beyitleri örnek vermiştir:

Zâdımız gussa vü gam derd ü belâ râhilemiz
Çekilip kâbe-i kûyına gider kâfilemiz

Peyk olup yügrüşürüz aşk beyâbânında
Zengdür ayagımızda görinen âbilemiz

Geçmişiz tâc ü kabâdan oluban aşka esîr
Ger sorarsan bizi Mecnûna çıkar silsilemiz[14]

Latîfî de tezkiresinde “diğer alanlardaki ustalığından başka şiir alanında da mükemmel biri olduğu için adı duyulup şöhret olmuştur. Şiirlerinin güzel, yalın, lirik ve kolay anlaşılır olması şuradan anlaşılır ki sohbet anında sevgilisiyle kendisini ve hissettiklerini şiirleştirmiştir.”[15], der ve şiirinden örnek verir:

Bu çeşmim çeşme-sârının aceb hûnin akar yaşı
Meger var ise ol aynın ciğer dağındadır başı

Yukarıdaki beyit her ne kadar İshak Çelebi’ye isnad edilir ve onun gazellerinden sayılırsa da Latifi bu matlaı söyleyenin bilinmediğini söylemektedir. Kemal Paşazade’nin diyenlere gereken cevap verilmiştir.[16] Ayrıca son derece coşkulu, gönülden güzellerle sohbet etmeye arzulu, nazik biri ve zarif bir rintti. Her nerede bir güzel olsa kimse bilmezdi ki o ne yapar ne yapar bu peri yüzlüleri büyülemek için sihir yapardı. [17]

---

[12] Sehi Bey, Heşt Behişt, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay. Ankara, 1998, s.102.
[13] Latifi, Latifi Tezkiresi, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay. Ankara, 1999, s.245.
[14] Sehi Bey, age., s.102.
[15] Latîfi, age., s.245-246.
[16] Latîfi, age., s. 246.
[17] Latîfi, age., s. 246.

Kişiliği hakkında da son derece şuh yaradılışlı, şakacı, şen tabiatlı ve güler yüzlü biriydi diye bahsedilmiştir. Edirne'de yaşayan ve Işık Kasım adıyla tanınan mollaya şaka yollu ışık ıstılahınca şu birkaç beyti yazıp göndermiştir:

Ey serîr-i mülk-i aşka han olan server dede
Cümle esrâr u rumûza menba'u mazhar dede

Mülk-i istignâda mislin yok erenler canıçün
Âlem-i ıtlakdan gerçi dem urur her dede

Bu yalancı pîre-zen dehrin yüzüne bakmayan
Tekye-gâh-ı vahdet-i âlemde gerçek er dede[18]

Bütün bunların yanında güzel tarihler de düştüğü bilinmektedir. Edirne Darü'l-hadisi kendilerine görev yeri olarak verildiğinde övünerek şu matlaı tarih düşürmüşlerdir. Matlaın her bir ibaresi tarih olarak düşürülmüştür.

Tarih Matlâı:

Âlim ü ehl-i tefsir/ rûşen fakih-i âfâk
Allah ne müstehaktır/ dârü'l-hadîse İshâk

Dârü'l-hadîs gibi yere müderris oldun
Lâzım değil mi târih dârü'l-hadîs İshâk[19]

Üsküplü İshak Çelebi'nin eserleri arasında Sultan Birinci Selim Han'ın kahramanlık ve fetihlerini hikâye eden bir tarihçesi ile mürettep dîvânı ve üç ilimden bahseden [İmtihan risalesi] vardır.[20] Keşfüzzunun, Terceme-i Şakayık isimlerinde de eserleri vardır.[21] Sicill-i Osmanî'de İshakname adlı bir eserinin olduğu da rivayet edilir.[22]

---

[18] Latîfi, age., s. 247.
[19] Latîfi, age., s. 248.
[20] Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.2, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s.179.
[21] Mehmet Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, age., s.11.
[22] Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, C.3, Haz. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 1996, s.804.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİN VE TASAVVUF

1. DİN

Bu bölümde Üsküplü İshâk Çelebi Dîvânıénda din ve dine ait unsurlar ele alınacaktır. Din ve sanat diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da iç içe girmiş biçimdedir. Bu yüzden dini unsurlar şairlerin duygusal ürünü olan şiirlerine de yansımıştır. Bu unsurlar sadece İslam dinine ait unsurlar değildir. Osmanlı Devleti geniş topraklara sahip olduğundan Osmanlı toplumuyla iç içe olan Hıristiyanlık ve Yahudiliğe ait unsurlara da rastlanmaktadır.

Bu bölümde üç ana başlık yer almaktadır. Bunlar İslamiyet ve Hıristiyanlıktır.

1.1. İslam Dini

Yeryüzünde birçok din vardır. Bunlardan dördü semavi dinlerdendir. Diğer dinler ise insanlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. İslamiyet semavi dinlerin sonuncusudur. İslam dininin gelmesiyle zaten insanlar tarafından tahrif edilen diğer semavi dinlerin hükmü ortadan kalkmıştır. İslam dini insanın hem kendi hayatını hem de sosyal hayatı düzenleyen bir dindir. İslamı seçmiş olan bir kişinin hem İslamın şartlarını hem de imanın şartlarını tam olarak yerine getirmesi gerekmektedir.

Bu başlık altında İslamın ve imanın şartlarının beyitlerde tespiti yapılacaktır.

1.1.1. İmanın Şartları

İslam dinini seçmekle bazı imanî unsurlar da kabul edilmiş olmaktadır. Bu unsurlardan birini reddeden hepsini reddetmiş olur. Bu şartlar dini terminolojide imanın şartları olarak geçmektedir. Bunlar; Allah'a iman, meleklere iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahirete iman, kadere imandır.

Bir müslüman için en önemli şey Kur'an'ı rehber edinerek yaşayıp imanlı bir şekilde ölmekdir. Bu beyitte şair bu konuya şu şekilde değinmiştir: "Cânânı sevenler yanağındaki ince tüyler büyüyünce son nefeslerinde imanla, Kur'an'la gitsin."

Cânânı sevenler ḫaṭ-ı ruḫsârı gelince
Âḫir nefes **îmân** ile Ḳur'ân ile gitsün (G. 206/3)

Dürüst ve samimi bir iman hiçbir olaydan etkilenmez ve kırılmaz. Sapasağlam bir şekilde durur.

Ḳalursa şöyle şîşe-i **îmân**umuz dürüst

Olmaya seng-i ḥâdis̱eden inkisârımız (G. 96/5)

1.1.1.1.Allah

Kâinatı yaratan, idare eden, kendisine ibadat edilen tek ve en yüce varlık olan Allah'a iman, iman esaslarının birincisi ve temelidir. Bütün ilâhî dinlerde Allah'ın varlığı ve birliği (tevhid) en önemli inanç esası olmuştur. Çünkü bütün inanç esasları Allah'a imana ve onun birliği esasına dayanmaktadır.[23]

Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. O her şeyi görür (basar)ve her şeyi bilir. Kullarının dile getirmediği, gönlünden geçirdiği her şeyi bilir.

Derd-i hecrüñle neler çekdügüm **Allâh** bilür

Ger ölürsem dimezem kimseye **Allâh** bilür (G. 51/1)

O doğmamıştır ve doğurulmamıştır. Ezeli ve ebedidir. İnsanı bir zerreden yaratmıştır.

Ey **Ḥayy-ı lem-yezel** nice vaṣf eyleyem seni

'Âlemde ben kimem nice kim ẕerreden kemem (K. 2/13)

Gerçek övgünün sahibi, övülmeye en çok layık olan Allah'dır. Kainattaki her şeyin yaratıcısı da O'dur.

Var iken **Ḫalık**-ı kevn ü ḥaḳayıḳ

Ḫalayıḳ mı olurmış medḥe lâyık (Ş. 1/11)

Ḳaddüñe irmedin ölicek bitüre benim

Ṭopraġum üzre **Ḫâliḳ**-ı Perverdigâr serv (K. 10/23)

Allah kullarını esirgeyen ve bağışlayandır. Kul ise acizdir ve hata yapmaya müsaittir. Ne kadar çok hata yapmış olsa da samimi bir şekilde af dilerse sonsuz kerem sahibi olan Allah onu affeder.

Raḥm eyle gözlerüm yaşına geldi ḳapuna

Ḥâşâ ki redd-i sâyil ide ṣâḥib-i kerem (K. 2/19)

Allah kullarını ve bu âlemi kusursuz bir şekilde yaratmıştır.

[23] İlmihal, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s.82

Sürûr-ı ʿizz ile her gün devâm-ı devletüñi

Ziyâde eyleye **Bârî** bi-ḥakkı rûḥ-ı resûl (K. 7/25)

Ḫıżruñ kerâmetin **Ḥaḳ** ḫâmeñde ḳıldı ẓâhir

Miskînlere bulınur yaşda ḳuruda ḥażır (G. 42/1)

Allah kullarına sınırsız nimet verendir. Kullarını Rezzâk ismi şerifiyle doyurandır.

Düşde gördüm lebi sen bûsesin aġzumda faḳîr

Ḫaberüm yoḳ uyanurken dimişin yâ **Rezzâḳ** (G. 128/4)

1.1.1.2.Melekler

Sözlükte "haberci ve kuvvet" anlamına gelmektedir. Çoğulu "Melâike"dir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, nuranî varlıklardır.[24]

Dîvân şiirinde şairler sevgiliyi melekle ilişkilendirmişlerdir. Bazen sevgiliyi meleğe benzetirken bazen de karşılaştırmışlardır. Melekler günah işlemekten uzaktırlar. Allah'ın verdiği görevleri tam bir itaatle yerine getirir ve sürekli ibadet ederler. Gıybet birinin hakkında onun duyduğunda hoşlanmayacağı şeyleri dile getirmektir ve Allah'ın kullarına uzak durmalarını emrettiği en büyük günahlardan biridir. Dîvân şiirinde sevgili o kadar mükemmeldir ki sevgiliyi görünce kendilerini gıybet etmekten, en büyük günahı işlemekten alıkoyamazlar.

Melekler sen periyi ġıybet itmiş

N'olaydı âh eger ben ḥâżır olsam (G. 170/4)

Divan'da şair sevgilinin güzellikte melekleri bile kendinden geçirebilecek kadar güzel olduğunu dile getirir.

Seni bu ḥüsn ile görse **firişte**

Geçerdi kendüden evvel görişte (G. 247/1)

[24] Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,2007, s.421

Sevgili bir beşerdir fakat kendisinde melek ve perilerin vasıflarını barındırır.

Sevdügüm ṣanma beşerdür ya **melek**dür ya perî

Görmedüñ ola meger var ise anı ʿÂziz (G.102/4)

Perîdür yâ **melek** dirdüm ögerdüm

Ben anı ne bilin âdem ṣanurdum (G. 179/2)

1.1.1.2.1.Rıdvan

İshâh Çelebi Dîvanı'nda genel olan melek kavramı dışında cennet kapılarında görev yapan ve cennete girecek müminleri karşılayıp orada hizmet eden meleklerin başkanı olan Rıdvan'a yer verilmiştir.

Rıdvan cennetteki gül bahçesinin bahçıvanına benzetilmiştir.

Gülşen-i firdevsden bir tâze gül gördüm bu gün

Bâġbânı sormadum kim bile **Rıḍvân** olmasun (G. 220/4)

Rıdvan sevgilinin güzellik bahçesindeki süslerini görse aferin derdi.

Zînet-i bâġ-ı cemâlüñ bir nazar seyr eylese

Eyleyeydi ravża-i cennetde **Rıḍvân** âferîn (G. 221/2)

Ravża-i cennet içinde göricek **Rıḍvân**ı

Yaḳasın gibi gelür âteş-i ruḫsârun ile (G. 250/3)

1.1.1.3.Kitaplar

Dîvanda kutsal kitaplardan Kur'ân-ı Kerim ve Zebur'dan bahsedilir. Zebûr bir beyitte zikredilir.

Mûm ile ide âheni oḳısa ḫōş-edâ ile

ʿIşkuñ **Zebûr**ın ol kişi kim ezber eyledi (G. 292/5)

Kur'an-ı Kerim için "Kur'ân" ve "Mushaf" kelimelerini kullanmıştır. Kur'ân-ı Kerim yüce Allah'ın insanlara indirdiği kutsal kitapların sonuncusudur ve kıyamete kadar Allah

tarafından korunarak geçerliliği sürecektir. O'nun bir harfini bile inkâr edenler kâfir olur ve Kur'ân'ı tutamaz.

Âyet-i ḥüsnüne inkâr idemez kimse senüñ
Kâfir olur kişi kim ṭutmaya **Ḳur'ân**ı ʿazîz (G. 102/3)

Mushaf şiirde güzellikle ilişkilendirilmiştir. Sevgiliye artık şiir okuma onun camalini ona zikret ki sözlerin hatim olsun.

Ol cemâli **muṣḥaf**uñ zikriyle ḫatm olsun kelâm
Oḳıma İṣḥâḳ ġayrı dilbere zinhâr şiʿr (G. 90/9)

Ol rûḫ-ı zîbâ ṣanasın ḫaṭṭ-ı ʿanber-sâ ile
Muṣḥaf içinde ḳonılmış tâze gül yapraġıdur (G. 62/2)

1.1.1.3.1. Sureler- Âyetler-Hadisler

1.1.1.3.1.1.Sureler- Âyetler

İshâk Çelebi surelerin isimlerine ve bazı âyetlere iktibas yoluyla yer vermiştir. Bazen de telmih yoluyla bazı sure ve âyetleri işaret etmiştir. İhlâs, Fâtihâ, Ahzâb, Kevser gibi surelerin isimlerine yer vermiştir.

İḫlâṣı ḳoma **fâtiḥa**dañ ġaflet eyleme
Zîrâ ki ḥüsn-i ḫatimedür cümleden ehem(K. 2/25)

Lebüñ mülâḫaẓasıyle namâz içinde imâm
Yañıldı **Sûre-i İhlâs**ı ḳodı **Kevser** okur (G. 87/6)

Kişiye bir ḫâr naẓar ḳılma iʿtiḳâdına baḳ
Böyükdür az ṣaḳın ṣanma **Sûre-i İḫlâṣ** (G. 117/2)

Aḥzâb-ı ḥüsn-i âyetinüñ ʿöşr-i ʿâşiri
Tefsirin itmedi ʿulemâ-yı üli'n-nühâ (K. 2/6)

Gülsitânda ḥavzuñ eṭrâfında ẖaṭṭ-ı sebz ile

Eyle beñzer kim yazubdur **Sûre-i Kevser** çemen (K. 13/14)

O mâh-ṭalᶜ ati gördükte vardı dil veche

Oḳıdı Sûre-i **Ve'n-necmi** eyledi secde (G. 271/1)

Sen baẖtiyâra ᶜ izzet ü devlet nedîm olup

Âyât-ı naṣr ile ola naḳş u nigâr tiġ (K. 5/37)

Aşağıdaki beyitte ayetin bir bölümü iktibas edilmiştir: "Sahibiniz doğru yoldan sapmadı ve bâtıla da inanmadı." Benim Hakdan ümidim odur ki bana kılavuzluk etmesi ve beni doğru yoldan bir an olsun bile ayırmamasıdır:

Ḫaḳdan ümîdüm ol ki ola baña bedreḳa

Râh-ı hüdâ da ṣâḥib-i rüşd-i **vemâ ġâvâ**[25] (K. 3/22)

Âyete'l-kürsi başlı başına bir sure olmayıp Kur'an-ı Kerim'in ikinci suresi olan Bakara suresinin 255. âyetidir. Bu âyetin birçok fazileti vardır. Bunlardan bir tanesi de okunduğunda okuyan kişinin bütün kötülüklerden korunduğuna inanılır. Bu ayet Tevhit'le ilgili en büyük ayettir. Kılıcının kenarında Âyet-i Kürsi olanın makamı arşın üstündedir.

Olsun maḳâm-ı tîġi Ḫudâyâ miyân-ı ᶜ arş

Niteki olsa **Âyet-i Kürsî** kenâr-ı tîġ (K. 5/40)

Allah'ın rahmeti sınırsızdır. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette insanlara rahmet edileceği ifade edilir. Rahmet ayeti inse bile âşıklara bağlanmak reva görülmez.

Âyet-i raḥmet iner ᶜ uşşaḳa bend olmaz revâ

Ḫûblar oldur ki ẖaṭṭı gelse gîsûdan kaçar (G. 85/5)

[25] Sahibiniz doğru yoldan sapmadı ve bâtıla da inanmadı. Kur'an-ı Kerim: 53/2.

1.1.1.3.1.2. Hadisler

Dîvan'da bir tane hadis iktibas edilmiş ve bir hadise de telmih yapılmıştır. Üçüncü kasidenin 16. beytinde "küntü nebiyyen" ibaresi yer almaktadır.

Bilseñ olurdı rütbesini Faḫr-i ᶜ Âlemüñ
Maᶜ lumuñ olsa **küntü nebiyyen muḳaddemâ**[26](K. 3/16)

Bu beyit dışında bir de "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz." Hadisine telmihte bulunan aşağıdaki beyit yer alır.

Evc-i semâ '-işerᶜ üñe cümle ṣaḥâbenüñ
Her biri fi'l-ḥaḳîḳa birer necm-i iḥtidâ (K. 3/28)

1.1.1.4.Peygamberler

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup "haberci", yani "Allah'tan haber getiren" demektir.[27] Dini terimi ise yüce Allah'ın emirleri kullarına iletmek için seçtiği kişilere peygamber denir. Peygamberler seçkin kişilerdir. Allah'tan aldıkları emirleri eksiksiz bir şekilde kullara iletmişlerdir.

İshâk Çelebi Dîvanı'nda 12 peygamberin ismi geçmektedir. Bunlar Hz. Adem (as.), Hz. Nuh (as.), Hz. Yakup (as.), Hz.Yusuf (as.), Hz. Musa (as.), Hz. İbrahim (as.), Hz. İsa (as.), Hz. Hızır (as.), Hz.Süleyman (as.), Hz.Eyyub (as.), Hz.Yahya (as.) ve Hz. Muhammed (sav.)'dır.

1.1.1.4.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. Divan'da yasak meyveyle birlikte anılmıştır. Kendilerine yasak olan meyveden yemişler, fakat hemen pişman olmuş ve öyle içten bir tevbe etmişdir ki diğer bütün âyetler bu tövbenin kabulü için bir araya gelmiştir.

İtdi ṣafâ-yı ḫâṭır ile **Âdem**-i Ṣafî
Bir tevbe kim ḳabûline naṣṣ oldı ictibâ(K. 1/14)

Aşağıdaki beyitte de Hz Âdem devrinden beri İshâk gibi belâlara maruz kalan, çıldırmış bir âşığın dünyaya gelmediği dile getirilmiştir:

---

[26] [Âdem henüz ruh ve ceset (veya su ve balçık arasındayken)] ben nebi idim. Hadis-i Şerif, Tirmizi.
[27] Dini Kavramlar Sözlüğü, s.539.

Devr-i **Âdem**den berü İshâḳa beñzer ʿâleme

Bir belâkeş ʿaşıḳ-ı rüsvâ vü şeydâ gelmedi (G. 186/7)

1.1.1.4.2. Hz. Nuh

Dîvan'da bir yerde Hz. Nuh'a yer verilmiştir. Bu beyitte de Nuh Tufandan bahsedilir. Hz Nuh insanlığın ikinci babası kabul edilir ve çok uzun yaşadığı söylenir. Şair de Nuh tufanında iki yaşında olduğunu ve Akdeniz ve Karadeniz'in kendisinden iki yaş küçük olduğunu söyleyerek mübalağa sanatına başvurmuştur.

Nûḥ ṭûfânında bir yaşına girmişdi gözüm

Aḳdeñiz Ḳaradeñiz andan kiçidür iki yaş (G. 116/3)

1.1.1.4.3. Hz. Yakup

Hz Yakup Dîvan'da oğlu Yusuf'tan ayrıldıktan sonra sürekli ağlaması ile hüzün sembolü olmuştur. Kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarlar ve babalarına kardeşlerinin öldüğünü söylerler. Hz. Yakup o günden sonra kendisine bir kulübe inşa eder, burada sürekli Yusuf'unu düşünerek ağlar ve gözlerine aklar düşer, artık göremez olur. Yakup peygamberin geçtiği hemen hemen bütün beyitlerde Yusuf peygamberden açık ya da gizli bahsedilir.

Yusuf peygamber kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra esir tacirleri tarafından kuyudan çıkarılır ve Mısır'a getirilerek satılır ve gün gelir Mısır'ın âzizi olur. Fakat Hz. Yakup bundan habersiz hüzünle sürekli ağlar.

Yûsuf -ı Mıṣr cemâl olmuş iken ʿizzet ile

Neye **Yaʿḳûb** gibi hüzn ile giryân olasın (G. 209/2)

Hz. Yakup'un kendisine yaptığı kulübe, burada sürekli Yusuf'u düşünerek ağladığı için "külbe-i ahzân", "beytü'l-hazen" isimleriyle anılır.

Gice didüm ṣoḥbete gel ol meh-i tâbânıma

ʿAyş u ʿişret şemʿi yaḳdum **külbe-i aḥzânuma** (K. 14/1)

İsḥâḳ Ḥaḳ bilür ki cemâl-i nigârsuz

Göñlüm behişti gûşe-i **Beytü'l-Ḥazen** bilür (G. 54/7)

1.1.1.4.4. Hz. Yusuf

Dîvan'da adına en çok yer verilen peygamberlerden biri de Hz Yûsuf'dur. Bunun sebeplerinin başında güzelliğin sembolü olması gelir. Şiirlerde sevgilinin güzelliği için Hz. Yusuf'a telmihler yapılır. Yusuf-ı Ken'an, Cemâl-i Yusuf ve Yûsuf -ı Mıãr tamlamalarıyla karşımıza çıkar. Ken'an'dan başlayan yolculuğu onu Mısır'a getirir. Zındanlarda yatar ve Allah'ın kudretiyle Mısır'a âzîz olur.

Hey dirîğâ bilmedi eksüklik itdi ben ḳuluñ

Virmeliydi begligi sen **Yûsuf**-ı Kenʿânıma (K. 14/28)

Cemâl-i **Yûsuf**ı gördüñ ḳarındaş

Cemîli görüñ ise saña sâpâş (Ş. 1/13)

Görse bu ṣûret ile Mıṣr-ı melâḥatde seni

Cân virüp almaz idi **Yûsuf-**ı Kenʿânı ʿÂzîz (G. 102/2)

Nedür bildüñ mi ol çâh-ı zenaẖdân

Zamâne **Yûsfı** ḥabsine zındân(Ş. 63)

Hz. Yusuf bir sürü sıkıntılar çekmiş ve hepsinde de Allah'a sığınmış, durumundan hiç şikâyet etmemiştir. Bundan doları şâir kendisini ikinci Yusuf olarak atfeder. Bu sayede kendisinin çok çileler çektiğini dile getirmiş olur ve kendisine hor bakmamalarını söyler.

H̬or baḳma ṣaḳın ey **Yûsuf**-ı ṣânî ḳulıña

Rûzgâruñ o da dünyâda bir İsḥâḳıdur (G.88/5)

1.1.1.4.5. Hz. Musa

Beyitlerde Musa peygamberin asasını yılan haline getirmesi ve Allah'la konuşmasıyla ilgili mucizeleri yönüyle ele alınmıştır. Hz. Musa Allah'a olan sınırsız güveniyle asasını yere atmış ve o asa bir ejderhaya dönmüştür.

Ṣunʿ-ı kemâl-i ḳudretüne ittiḳâ

Mûsî ʿaṣasın eyledi bir demde ejdehâ(K. 1/13)

Musa peygambere Allah ile konuşmasından dolayı "Kelîmullah" lakabı verilmiştir.

Bahr-i fenâda düşmanunun yeri od olur

Melḳâ olur **Kelîm**üne feyz [ü] necât-ı yem

1.1.1.4.6. Hz. İbrahim

Şiirlerde İbrahim peygamber ateşe atılması, ateşin gül bahçesine dönüşmesi ve sofrasının bereketli olması sebebiyle kullanılmıştır.

Hz. Peygamber Nemrut tarafından ateşe atıldığında Cebraîl onu havada tuttu ve dileğini sordu. O da "Ben Allah'ın kuluyum. Hâcetim O'nadır, sana değil. Allah ne dilerse yapsın." dedi. [28] Bu olaydan sonra Hz. İbrahim "Halîlullah" lakabıyla anıldı.

Sebzedâr oldı ḫaṭuñla ḫâl-i ruḫṣâruñ yeri

Ṣanki **İbrâhîme** oldı fi'l-mes̱el âẕer çemen (K. 13/31)

Gülzâr olursa nâr yeridür **Ḫalîl**üne

K'oldur cemî'-i melet-i islâma muḳtedâ (K. 1/16)

Taʿâmuñ ṣâhı olsa n'ola biryân

Ḫalîlüñ ḫânıdur olmak gerek ḫân (Mk. T. 1/15)

1.1.1.4.7. Hz. İsa

Dîvan'da adına çok rastlanan peygamberlerden biri de Hz. İsa'dır. Nefesiyle ölüyü diriltme mucizesine telmih yapılmıştır. Hz. İsa ile ilgili terkipler; muʿciz-i ʿÎsâ**,** sâlik-i ʿÎsî-nefes, cân-baḫşı Mesîḥâ, Mesîḥâ-dem'dir. Sevgilinin dudağıyla ilgili teşbihlerde kullanılmıştır.

ʿÂşıḳ oldum yine ben bir büt-i tersâ gördüm

Leb-i cân-baḫşı demin muʿciz-i **ʿÎsâ** gördüm (G. 178/1)

Ṭoġru söyle idelüm ey sâlik-i **ʿÎsî**-nefes

Gerd-i râhuñ cân gözine tûtiyâ gerçek misin (G. 200/3)

---

[28] İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 185.

Söylese cânlar bağışlar âdeme ʿÎsî lebi

Laʿl-i cân-baḫşı **Mesîḥâ** olmasun öldür beni (G.295/3)

Yine iki Mesîḥâ-dem biri birine hem-demdür

Biri rûḥ-ı muṣavverdür birisi cânı ʿâlemdür (G. 64/1)

1.1.1.4.8. Hz. Hızır

Hz. Hızır beyitlerde Mesîó-dem, Çeşme-i Òayvân, çeşme-i Óayât gibi tamlamalarla birlikte yer almaktadır. Hızır ölümsüzlüğün sembolüdür. Aşkın ölümsüzlüğü Hızır ile anlatılmak istenmiştir. Divan şiirinde ölümsüzlüğün kaynağı sevgilinin dudağı olduğu için Dîvan'da geçen beyitlerde de Hızır ve dudak birlikte anılmıştır.

Ey Mesih nefesli (sevgili) Hızır dudaklarının vasfını işitseydi Pir Ali ab-ı hayat için çabalamazdı.

Ḫıżr işideydi vaṣf-ı lebüñ ey Mesîḥ-dem

ʿAzm itmez idi Çeşme-i Ḫayvâna Pîr ʿAlî (Ş. 58)

Ḫıżr-ı lebüñ yanında ḫaṭûñ çeşme-i Ḥayât

Nûş eyleyen kişi ebedî görmeye memât (G.15/1)

1.1.1.4.9. Hz. Süleymân

Hz Süleyman, babası Hz. Davut'un peygamberliğine, krallığına, hikmetine ve ilmine varis oldu.[29] Hem peygamber hem de hükümdardır. Mal, mülk, devlet kavramlarıyla birlikte anılır. Beyitlerde mührü ve karıncayla yapılan telmihler Hz. Süleyman'ı işaret etmektedir.

Eyledi mülk-i **Süleymânı** musaḫḫar ḫâtem

Urunursa yaraşur laʿlden efser ḫâtem (K. 6/1)

Süleymânsın nigîn devletüñle

Yanunda ben ḳuluñ bir mûr-ı miskîn (Mk. T. 6/2)

---

[29] M. Asım Köksal, Peygamberler Tarihi, C.II, TDV Yayınları, 2011, s. 205.

1.1.1.4.10. Hz. Eyyüb

Eyyüb peygamber dünyada iken çok fazla dert çekmesi ve bu dertler karşısında bir an olsun bile sabrı terk etmemesi sebebiyle ele alınmıştır. Fakat şair kendi çektiği derdin yanında Eyyüb'un adının anılamayacağını dile getirerek mübalağa sanatına yer vermiştir.

Eyyûbı añma derdümi gel gör belâ budur

Öldüm yolında daḫi inanmaz belâ budur (G. 75/1)

1.1.1.4.11. Hz. Yahya

Hz. Yahya'ya (as.) çok genç yaşta peygamberlik verildi. Musa peygamberin şeriatıyla amel etmekteyken İncil indirilmiş ve onunla amel etmeye başlamıştır. Filistin hükümdarı Herot kendisini çok sevdiği halde, Musa peygamberin şeriatına göre kendisine nikâh düştüğü halde İncil'e göre evlenmeleri yasaklanan kardeşinin kızı ile evlenmek istedi. Yahya (as.) buna karşı çıktığı için kız ve annesi Salome'nin ısrarı üzerine Herot, Yahya'nın boynunu vurdurarak şehit etmiştir.[30]

Hz Yahya Dîvan'da bir beyitte geçmektedir. Bu beyitte Hz Yahya'nın şehit edilmesine telmih yapılmıştır.

Gün gibi rûşen degül midür ne ḥâcet gizlemek

Sevdügüñ İsḥâḳ **Yaḥyâ** olmasun öldür beni (G. 295/5)

1.1.1.4.12. Hz. Muhammed (sav)

Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı'nda Peygamberimizle ilgili geçen beyitlerde Peygamber efendimiz nur, habib, Ahmed, Mustafa gibi isim ve sıfatlarla anılmıştır. Dîvan'da birinci ve ikinci kasidelerde peygamber efendimizle ilgili bölümler varken üçüncü kaside na't şeklinde yazılmıştır.

Eserde Hz. Muhammed'in Mi'rac'a çıkışı ve ayın ikiye ayrılması (şakkü'l-kamer) mucizesine yer verilmiştir.

Miʿrac tâcını geyürüp luṭfunñ eyledi

İki cihan faḫrini sulṭân-ı enbiyâ(K. 1/12)

Engüşt-i muʿcizüñ siper-i **mâhı iki şaḳ**

İtdiginüñ delâyili k'el-bedri fi'd-dücâ(K. 3/12)

---

[30] İskender Pala, age., s.477-478

Beyitlerde yaratılmışların ilki olduğu, benzerinin olmadığı, yüce Allah'ın sevgilisi olması ve gün yüzlü olması yönleriyle ele alınmıştır.

Te'ẖîr-i ẖalḳ-ı sâbıḳa taḳdîm-i **Aḥmede**
Olsa ne var işâret-i maʿhûde mîm-ü ẖâ (K. 3/9)

Mis̱lüñ mi var cihânda **ḥabîb**-i İlâhsın
Olsañ ʿaceb mi cümle-i maẖlûḳa pîşvâ (K. 3/15)

İki ṣanmañ evvel âẖir birdür İsḥâḳuñ sözi
Muṣṭafâ Aḥmed degül midür yâ **Aḥmed Muṣṭafâ** (G. 3/7)

Zehî meh-pâre kim gün gibi ẓâhir
Yüzinde pertev-i nûr-ı **Muḥammed** (G. 23/2)

Görüp yüzinde pertev-i nûr-ı **Muḥammedî**
Kâfirdür ol ki sevmeye gün yüzlü **Aḥmedî** (G. 298/1)

1.1.1.5.Ahiret İle İlgili Kavramlar

Üsküplü İshâk Çelebi Dîvânıénda ahiret ile ilgili kavramlar kıyamet, mahşer, haşir; kıyamet alametlerinden sayılan Yecüc ve Mecüc kavmi; cennet ve cehenneme ait unsurlar ve arasattır.

1.1.1.5.1. Kıyamet İle İlgili Unsurlar

Kıyamet lügatte "dünyanın sonu, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman"[31], "âlemin bozulması"[32] anlamlarına gelir. Kıyamet İsrafil adındaki meleğin sura üfürmesi ile başlayacaktır. Buna nefha-i ulâ denir. Bunun olabilmesi için yeryüzünde hiçbir iyi insanın kalmaması gerekir. İsrafil ikinci kez sura üfürünce, bütün insanlar yeniden dirileceklerdir. Buna da ikinci nefha denilmektedir.[33]

---

[31] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2007.s.518.
[32] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul,2007, s.1123.
[33] Dini Kavramlar Sözlüğü, s.378.

Eğer yaradılışının rüzgârı aniden burnuma ulaşırsa rüzgâr kıyamete kadar kar yağdırmasın.

Ḫulḳuñ nesîmi ger ire nâgeh meşâmına
Yaġdurmaya **ḳıyâmet**e dek rûz-gâr berf (K. 9/11)

Bu beyitlerde kamet ve kıyamet bir arada kullanılmıştır. Divan şiirinde sevgilinin servi boyunu gören âşık adeta kıyamet anını yaşamış gibi olur.

O mâh-peykeri gördüm ne ḫûb ṣûret olur
O serv-ḳâmeti gördüm ne ḫōş **ḳıyâmet** olur (G. 49/1)

Ḳarşudan bir gül-i gülzâr-ı leṭâfet görinür.
Ḳâmet-i servi ıraḳdan ne **ḳıyâmet** görinür (G. 47/1)

1.1.1.5.2. Mahşer- Haşir-Arasat

Kıyametin kopmasıyla birlikte haşr (yeniden dirilme) olayı mahşer meydanında gerçekleşir. Bu güne beyitlerde rûz-ı mahşer, rûz-ı hisap, rûz-ı haşr gibi isimler de verilmektedir.

Varup aġyâr ile **ḥaşr** olduguñ gün **rûz-ı maḥşer**de
Raḳîbe ḳâmetüñ gösterdügüñ sâʿat **ḳıyâmet**dür (G. 78/2)

Raḳṣ ura mihr-i rûḫuñ şevḳıyle **rûz-ı ḥaşre** dek
Ölicek her ẕerre kim ola ġubârumdan cüdâ (G. 2/4)

Dögmek içün gâh sînem geh başum **maḥşer** güni
İtmesün bâri Ḫudâ seng-i mezârumdan cüdâ (G. 2/5)

Mahşer gününde insanların hepsi hesap vereceği için bu güne beyitte geçtiği gibi “rûz-ı hisâb” da denilmektedir. Sevgiliden ayrılmak âşık için hesap gününde çekilen zorlukla eşdeğerdir.

Maḥşerde meşeḳḳat-i **rûz-ı ḥisâb**ı sen
Hecrindeki ḥużûr-ı ġam-ı bî-ḥisâba tut (G. 14/6)

Maḥşer güni dögünmeye başdan ayaġa dek

Bi'l-lâhi ḳoñ gerek bize seng-i mezârumuz (G. 96/3)

Arasat meydanı mahşerde yeniden dirilişin yaşanmasından sonra insanların toplanacağı yerdir.

Arasat meydanında iyiler bir tarafta, kötüler bir tarafta olacaktır. Bütün asiler Arasat meydanını doldurduğu zaman, ümmetin hepsi mahşer yerinde toplanacak.

Ṭolduḳda ʿarşa-i ʿ**araṣat**a ḳamu ʿuṣât

Maḥşer yerinde cemʿ olıcaḳ cümle-i ümem (K. 2/22)

1.1.1.5.2.1.Ye'cüc- Me'cüc

Ye'cüc ve Me'cüc kıyamete yakın geleceğine inanılan iki yaratıktır. Ye'cüc Me'cüc ile birlikte, Nuh peygamberin oğlu olan Yafes zürriyetinden iki kabilenin adıdır.[34] Kur'an-ı Kerim'de iki âyette geçmektedir.[35]Her iki ayetin tefsir ve yorumlarında Ye'cüc ve Me'cüc'ün bozgunculuk yapan bir topluluk olduğuna ve çevrelerindeki milletlere zulm ve haksızlık yapıldığına işaret edilmektedir.[36]

Ye'cüc, Dîvanda bir beyitte geçmektedir. Sevgilinin kokusu ahir zamanda gelecek olan Ye'cüc'ün askerleri gibi fitne saçmaktadır.

Rîze-i müşk-i H̱ıṭâ mı bu ḫaṭ-ı ʿanber-feşân

Leşker-i **Ye'cûc** mı yâ fitme-i âḫir zamân (G. 218/1)

1.1.1.5.3. Cennet- Cehennem İle İlgili Unsurlar

Kıyamet ve mahşerden sonra insanların amellerine göre gidecekleri yer cennet veya cehennemdir. Bu imani bir konu olup cennet veya cehennemi kabul etmeyen kimse küfre girmiş olur. Allah'ın emirlerine tam anlamıyla uyup yasakladıklarından uzak duranlar cennetle ödüllendirilecekken, emirlerine karşı çıkıp asi gelenler ise cehennemle cezalandırılacaktır.

---

[34] İskender Pala, age., s.480.
[35] Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/93-94, Enbiya 21/96.
[36] Dini Kavramlar Sözlüğü, s.696.

1.1.1.5.3.1.Cennet (Behişt, Firdevs)

Cennet beyitlerde Gülşen-i cennet, Óûr-ı behişt, Cennet güli, gûşe-i Firdevs gibi tamlamalarla birlikte ele alınmıştır.

Cennet şiirlerde gül bahçesine benzetilmiştir. O güzeller şakının şaçı ne hoş bir şahbazdır ki cennetin gül bahçesindeki serviyi kendine yuva edinmiştir.

Gülşen-i **cennet**de serv üzre idinmiş âşiyân

O güzeller şâhınıñ zülfi ne ḫûş şehbâz olur (G. 37/2)

Sevgilinin gözümde sakladığım ayağının tozu cennet hurisi için çok güzel bir hediye olur.

Gözümde saklaram ölicek ḫâḳ-i pâyuñı

Ḥûr-ı **behişt**e ġâyet eyü armaġân olur (G. 39/5)

Sevgili cennet bahçesinde açılmış bir güldür. Aşık ise cennet ehli gibi onun her zaman gülmesi için Allah'a niyazda bulunur.

Dilberüm gülşen-i **cennet**de açılmış güldür

Ehl-i **cennet** gibi her dem anı yâ Rab güldür (G. 79/1)

Günden güne açılsa güzellense n'ola kim

Cennet gülidür ṣafḥa-i ruḫsârı Meminüñ (G. 139/3)

Sevgilinin gölgesi âşığın kabrinin üzerine düşse o kabir âşık için Firdevs cennetinin bir köşesi gibi gelir.

Ḳabrüm üzre sâye ṣalsañ bir gün ey serv-i sehî

Ḥaşr olunca gûşe-i **Firdevs** ola sinüm benüm (G. 165/3)

Bir elümde sʿîd-i sîmîn bir elde câm- zer

Cennetüñ ʿayş u ṣafâsından göñül bîzâr idi (G. 294/6)

1.1.1.5.3.1.1.Kevser

Dîvan'da cennetin dışında cennetteki bir unsur olan Kevser ırmağı da anılmıştır. Kevser suyundan daha leziz daha tatlı bir su olsaydı o da sevgilinin ağzı olurdu. Sevgilinin ağzı Kevser ırmağına benzetilmiştir.

Yâruñ ağzı yarına lez̠z̠etde olırdı şebîh

Fi'l-mes̠el bir nesne olsa âb-ı ***Kevs̠er***den lez̠îz̠ (G. 27/3)

1.1.1.5.3.1.2 Me'vâ Cenneti

Kur'an-ı Kerim'de Me'va cenneti iki ayette geçmektedir.[37] "İman edip güzel amel işleyenlere gelince, onlar için Me`vâ Cennetleri vardır."(Secde Suresi 32/19)Dîvan'da bir beyitte Me'vâ Cenneti geçmektedir.

Ey zahit eğer kendine Me'vâ cennetinin nasip olmasını istersen İshâkı sevgilinin köyünden uzaklaştırma.

Zâhidâ menʿ eyleme İṣḥâḳı kûy-ı yârdan

Ger naṣîb olsun dir iseñ **cennetü'l-me'vâ** saña (G. 7/7)

1.1.1.5.3.1.3 Firdevs Cenneti

Firdevs cennetin sekiz kapısından birisidir. Beyitte sevgilinin eşiği Firdevs cennetinde bir rütbeye benzetilmiştir.

Yâr işigi ki bâġ-ı iremden kinâyedür

Bir yerdir ol ki cennet-i **Firdevs**e pâyedür (G. 60/1)

Şair Firdevs cennetine meyl edilmemesi gerektiğini, cennetin suyunun ve havasının Edirne'ninkiyle yarışamayacağını dile getirerek mübalağa sanatına başvurmuştur.

Neye meyl eyleyelüm cennet-i **firdevs**e neye

Cennetün âb u havâsı iremez Edreneyye (G. 245/1)

1.1.1.5.3.2.Cehennem (Cahìm, Dÿzah)

Cehennnem kötü amel sahiplerinin bu kötü amelleri neticesinde gidecekleri yerdir. Dîvan'da cehennem kelimesi doğrudan cehennem adıyla geçmeyip bunun yerine cahim kelimesi nâr sıfatıyla beraber "nâr-ı cahîm" olarak yer almaktadır.

---

[37] Kur'an-ı Kerim, Secde 32/19 ve En-Necm 53/15

Beyitte Üsküplü İshak Çelebi Peygamber Efendimizin risaleti yüzi suyu hürmetine cehennem azabından azad olmayı ümit etmektedir.

Faḫr-i risâletiñ yüzi ṣuyuna cümlemüz

Nâr-i câḥime ṣalmaya İsḥâkı umaram (K. 2/24)

İkiyüzlülerin gideceği yer cehennem ateşinin en yücesi, safa ehlinin durağı yer ise İrem bağlarıdır.

Maḥall-i ehl-i riyâdur maḳarr-ı ehl-i ṣafâ

Fezâ-yı **nâr-ı caḥîm** ile ṣaḥn-ı Bâġ-ı İrem (M. V/8)

1.1.1.6.Kader ve Kaza

Kader ve kaza imanın şartlarından altıncısı olup son şartıdır. Kader ezelde insanın yaşayacağı şeylerin yazılması olup bunun fiiliyata dökülmesi ise kaza olarak adlandırılır. Kişi kendisine verilen cüz'i irade neticesinde bu yaptıklarından sorumludur.

Beyitlerde "óükm-i úaøâ, tîr-i úaøa" tamlamalarıyla birlikte kullanılmıştır. Eğer iradenin kaza hükmü (gerçekleşme) olmasaydı kalem kader levhasına bir harf bile yazmazdı.

Ger olmasaydı ḥükm-i **ḳażâ-**yı irâdetüñ

Bir ḥarf yazmaz idi **ḳader** levḥine ḳalem (K.2/5)

Tîr-i **ḳaża** ucındağı peykân gibi virür

Sensiz çemende ḫâṭıruma inkisâr serv (K. 10/9)

1.1.2. İslam'ın Şartları

İslamın şartları beyitlerde daha çok şairin sevdiğine olan hayranlığını ve sadakatini belirtmek için kullanılır. Aşağıdaki beyitte ise kişinin aklı yerinde değil iken yaptığı amelin bir hükmü olmadığı ifade edilmiştir. Bu da bir müslümanın yaptığı amelle mükellef olabilmesi için akıl sahibi olması şartını ortaya koymaktadır.

İslâm şartı mıdur eyâ nefs-i bed-fiʿâl

İtmeye bir ʿamel kişi meczûm iken cezâ (K. 1/20)

1.1.2.1.Şehadet

Kelime-i şehadet İslamın şartlarından ilkidir ve bir kimse müslüman olabilmek için bu ilk ve en önemli şartı yerine getirmelidir.

Daʿvî-i ʿışk iderüz ḳaçmazuz ol kâfirden
ʿÂḳıbet çün ölürüz bârî **şehâdet** yegdür (G. 72/6)

1.1.2.2.Namaz ve Namaz İle İlgili Unsurlar

Namaz islamın şartlarından ikincisidir ve kişi ölüp kabre gireceği zaman ondan sorulacak ilk şey namazdır. Divandaki beyitlerde de daha çok namaza ait unsurlara yer verilmiştir. Namazla ilgi beyitlerde geçen unsurlar ise kaza namazı, beş vakit namaz, kıyam, secde, mescid, secdegah, kıble, kıblegah, mihrab, imam ve namaz sonunda yapılan duadır.

1.1.2.2.1. Namaz

Aşağıdaki beyitte şair namaz vaktini anmadan önce her şeyin bir vaktinin olduğunu şimdi ise zühd ve takvadan gafil olmak gerektiğini söylüyor.

Añma İsḥâḳa **namâz**ı vaḳti var her nesnenüñ
Şimdi çaḳ zühd ile taḳvâdan teġâfül vaḳtidir (G. 76/5)

Bu beyitte de beş vakit namazı kılmakta bir şey olmadığını, önemli olanın ise kabeyi görerek namaz kılmak olduğunu ve takvanın bunda olduğuna değinilmektedir.

Ṭâʿat oldur göresin Kaʿbe-i maḳṣûd yüzin
Yoḳsa ḳılmaġa ne var bir kişi beş vaḳt **namâz** (G. 95/3)

Namaz kılan kişi genel itibariyle iyi biri olarak anılır. Burada ise şaire göre onun gibi kötü namazı olan bir kimsenin ismini anan âleme kötü nam salar.

Şöyle bed-**nâmaz** cihânda şimdi biz İsḥâḳ kim
ʿÂleme bed-nâm olur yâd eyleyen nâmum beñüm (G. 168/7)

Sevgilinin kaşı aşık için mihrabdır ve onu görmediği zamandan beri kalan namazlarını kaza etmek gerektiğini söyler.

Görmeyelden iki ay oldı ḳaşuñ miḥrâbın
Ol geçen vaḳt **namâz**ını ḳażâ eyleyelüm (G. 182/4)

İşḥâḳ varsa yâr ile meyḫâneye ne var

Bir gün **namâz**a varmadı farż it ḳażâ ile(G. 270/7)

1.1.2.2.2. Kıyam- Secde

Kıyam hem kelime anlamı hem de namazın farzlarından biri olarak ayakta durmak demektir. Secde de aynı kıyam gibi namazın farzlarından bir diğeridir.

Âşık sevgili için sınırsız çilelere katlanır ve sevgilinin köyünü kendisine Kaèbe edinerek orayı secdegah eyler kendine ve orada sabahlara kadar kıyamda durur.

Secdegâhum Kaʿbe-i kûyuñ ḥarîmiydi benüm

Giceler tâ ṣubḥa dek anda **ḳıyâm**um vâr idi (G. 300/2)

Şükür secdesi bir nimete kavuşulması veya bir musibet geçirilmesi sebebiyle yapılan secdeye denir.[38] Sevgilinin kaşını görmek için aşık yüzünü yere sürer, sükür secdesi yapar ve Allah'a kendisine sevgiliyi görmeyi nasip etmesi için dua eder.

Secde-i şükr idem İsḥâḳ yüzüm yire sürem

Ger nâṣib ide Ḫudâ ol ḫam-ı ebrûyı görem (G. 166/7)

Şair sevgilinin kaşını görüp de secde etmeyecek kimsenin kalmayacağını ve bu secde edenlere de kendisinin imamlık edeceğini söyler.

Râstî oldur ki ḳıblem ḳaşlaruñ miḥrâbına

Secde itmez kimse yoḳ farżâ ben oldum imâm (G. 191/3)

1.1.2.2.3. Mescid- Secdegâh

Dîvan'da namaz kılınacak yer olarak geçen kelimeler mescid ve secdegâhdır. Mescid ve secdegâh cami yerine kullanıldığı için ayrıca cami kelimesi kullanılmamıştır. Her iki kelime de secde edilen yer anlamına gelmektedir.

Beyitlerde sevgilinin eşiği âşık için secde edilecek bir kutsiyete sahiptir. Bu nedenle âşık sevgilini eşiğini secdegâh edinmiştir.

Kaʿbe haḳḳı tâ ölince yüz sürem terk itmeyem

İşigüñ çün kim olupdur **secdegâh**um Muṣṭafâ (Ş. 95)

---

[38] Dini Terimler Sözlüğü, s.623.

Âşık için sevgilide secdegah kabul edilen bir diğer unsur da sevgilinin kaşıdır. Kavisli olması sebebiyle hem kubbeye hem de mihraba benzetilir.

Degme bir miḥrâba baş egmezdi göñlüm âh kim
Secdegâh ol ṭâḳ-ı ebrû-yı cemâl oldı baña (G. 5/2)

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin müptelaları ve âşık kendilerine sevgilinin ayak bastığı yerleri secdegah edinmiştir:

Naʿlçeñ şeklini miḥrâb idindi cümle ʿaşıḳlar
Ayaġuñ başduġı yer mübtelâlar **secdegâh**ıdür (G. 77/6)

Güzellerüñ ḳaşı miḥrâbı egridür egri
O râya secdeden ü **secdegâh**dan tevbe (G. 268/3)

1.1.2.2.4. Kıble- Kıblegâh

Namazın şartlarından birisi de İstikbal-i kıble yani kıbleye yönelmektir. Namaz kılmak isteyen birisinin kıbleye yönelmesi gerekir. Kıbleye yönelmek Müslümanlık alametidir. Kıbleye yönelmek Kâbe'ye doğru dönmekle olur.

Divan edebiyatı şairlerine göre ise sevgilinin bulunduğu taraf mecazen kıble olarak kabul edilmektedir. Beyitlerde kıble ile beraber Kâbe ve cemâl kelimeleri de geçmektedir.

Yâruñ cemâli kaʿbesidür ṣubhdan murâd
Zâhir budur ki **ḳıble**-nümâdur anâ seḥer (K. 9/8)

Ṭoġrıl dırâht Kaʿbe kapuña elif gibi
Ḳıble-nümâ-yı ḫâṭırınıñ ıżṭırâbı yoḳ (G.137/4)

Görsem cemâli Kaʿbesini ḳılsa ber-ṭaraf
Ḳıble-nümâ-yı ḫâṭırımuñ ıżṭırâbını (G. 331/4)

Âşık kendisine kıble olarak sevgilinin yüzünü seçmiştir. Sevgilinin yüzü onun için kıbledir.

Yüzi **ḳıble** kaşı miḥrâba beñzer

Ter ü tâze yañağı âba beñzer (Ş. 76)

Kıbleye yönelmek namazın şartlarındandır ve kişi bilinçli olarak kıbleye değil de başka yöne dönerse kâfir olur.

Zülfüñe hey di ruḫuñda yine serkeşlik ider

Ḳıbleden yüz çevüren göz göre ḫōd kâfir olur (G. 53/5)

Âşık sevgilinin yüzünün kıbleden dönmesi için dua eder. Yüzünü kıbleden çevirirse sevgilinin kaşını görme umudu vardır.

Dilerem ṣoñ demde yâ Rab **ḳıble**den dönsün yüzi

Ol ki ḫaṭṭuñ göricek ol ṭaḳ-ı ebrûdan ḳaçar (G. 85/2)

1.1.2.2.5. Mihrap

Mihrap camilerde veya mescitlerde imamın cemaate namaz kıldırmak için durduğu, kavisli biçimde olan yerin adıdır.

Beyitlerde sevgilinin kaşı mihraba benzetilmiştir. Mihrapla beraber kıble, secdegah, hilal kelimeleri kullanılmıştır. Hilal şekli itibariyle mihraba benzediğinden beyitte bir arada yer alır.

Yüzi ḳıble kaşı **miḥrâb**a beñzer

Ter ü tâze yañağı âba beñzer (Ş. 76)

Degme bir **miḥrâb**a baş egmezdi göñlüm âh kim

Secdegâh ol ṭâḳ-ı ebrû-yı cemâl oldı baña (G.5/2)

Ebrûña beñzedür mi hilâli utanmadın

Miḥrâbı farḳ iden kişi ṣaff-ı niʿ âl ile (G. 281/2)

1.1.2.2.6. İmam

İmam cemaate namaz kıldıran, topluma önderlik yapan kişilere verilen isimdir. Beyitlerde ise daha çok âşığın aşkını yüceltmek ve sevgisinin büyüklüğünü göstermek için kullanılan bir kelimedir. Dîvan'da "imâm-ı èışú" tamlamasıyla karşımıza çıkmaktadır. Aşk imamının seherde şerefli ismi diline zikir edinmesi söylenir:

Nâm-ı şerîfi ẕikrini vird-i zebân ider

Her kim **imâm**-ı ʿışḳa ide iḳtidâ seḥer (K. 9/16)

Sevgilinin dudağı o kadar etkilidir ki imam bile o dudaklar aklına geldiğinde ne okuyacağını şaşırır.

Lebüñ mülâḥaẓasıyle namâz içinde **imâm**

Yañıldı Sûre-i İhlâsı ḳodı Kevser okur (G. 87/6)

Râstî oldur ki ḳıblem ḳaşlaruñ miḥrâbına

Secde itmez kimse yoḳ farżâ ben oldum **imâm** (G. 191/3)

1.1.2.2.7. Selâ

Arapça'da "dua" ve "namaz" anlamlarına gelen salâ (salât) Hz. Peygamber'e Allah'tan rahmet ve selâm temenni eden, onu metheden, onun şefaatini dileyen, aile fertlerine ve yakınlarına dua ifadeleri içeren, çeşitli şekillerde tertiplenmiş hürmet ve dua cümlelerini ihtiva eden, belirli bestesiyle veya serbest şekilde okunan güftelerin genel adıdır.[39]

Sela beyitlerde daha çok dua ve peygamber efendimize salât getirme anlamında kullanılmıştır.

Şol gün ki Ḥaḳ naṣîb ide mecmûʿ-ı ümmete

H̬ân-ı şefâʿatüñ çekile dinile **ṣalâ** (K.3/32)

Bezm-i felekde kâse-i zerrînalup ele

Gûyâ ki ʿayş u ʿişrete eyler **ṣalâ** seḥer (K.8/28)

Kim bıḳar niʿmete pâyânı var ḫân-ı ġamuñ

Cümle ʿışḳ ehline İsḥâḳ **ṣalâ** eyleyelüm (G.182/5)

1.1.2.2.8. Dua

Dua kulun Allah'a yönelmesi, aczini itiraf etmesi, isteklerinin gerçekleşmesi için yalvarması ve kendisine verilen sınırsız nimetler için şükretmesidir. "Dua mü'minin

---

[39] Nuri Özcan, "Sala", TDVİA. C.36. İstanbul, 2009, s.15.

silahıdır." "Allah katında duadan daha kıymetli bir ibadet yoktur."(Tirmizî) Hadis-i şerifleri duanın ehemmiyetine binaen peygamber efendimiz tarafından söylenmiş, duanın önemini ortaya koyan sözlerdir.

Dîvan'da dua kelimesi dışında birçok Arapça duaya yer verilmiştir: "Nercûhü en-tecâveze 'an seyyi'âtinâ", "Fagfir lenâ bi-fadlike yâ Rabbi ve'hdinâ", " ve gınâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr".

İsḥâḳ gel duʿâ idelüm Ḥ̮âḳ ḳabûl ide

Nercûhü en-tecâveze ʿan seyyi'âtinâ (K. 1/21)[40]

Geldük ḳapuña rahmet ümîdine cümlemüz

Faġfir lenâ bi-faḍlike yâ Rabbi ve'hdinâ (K.1/22)[41]

Ḫalâṣ ider kişiyiâteş-i nedâmetden

Ḥimâyet-i **ve ḳınâ rabbenâ ʿazâbe'n-nâr** [42](M. 1/I/8)

Duanın en çok kabul olduğu vakit sabah vaktidir. Bu nedenle beyitte de sabah vaktinde dua edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Mûy-ı siyâh aġardı yüri var **duʿa**da ol

Vaḳt-i ṣabaḥ icâbete maḳrûn olur **duʿa** (K.4/31)

Dîvanlarda "du'â-yı devlet" tamlamasıyla sıkça karşılaşılır. İshak Çelebi Dîvanı'nda da aşağıdaki gibi kullanılmıştır.

Duʿâ-yı devletin İsḥâḳ ṣıdk ile eyle

Cenâb-ı Ḫażret-i Ḫaḳda k'ola karîn-i ḳabûl (K. 7/23)

1.1.2.3. Oruç

Oruçla ilgili kavram Dîvan'da tek bir yerde, 78. gazelin 5. beytinde tespit edilmiştir. Burada da oruç kavramı yerine "rûzenüñ evvel güni" tamlaması kullanılarak oruç kastedilmiştir.

---

[40] Günahlarımızın hesâbını sormaktan vaz geçeceğini ümid ediyoruz.
[41] Yâ rabbi fazlınla bizi bağışla ve bizi doğru yola ilet.
[42] Bizi ateşin azabından koru.

Sevgilinin oruçun ilk gününde öpülmesi gerektiği, bayrama kalırsa bunun eski bir adet olduğu dile getirilmiş.

Nigârı **rûzenüñ evvel güni**nde öpmedür soḫbet

Eger bayrama ḳalursa ne minnet eski ʿâdetdür (G. 78/5)

1.1.2.4. Hac ve Hac İle İlgili Unsurlar

Hac islamın beş şartından biridir. Bir fıkıh terimi olarak imkânı olan Müslümanların belirlenmiş zaman içinde Kâbe, Arafat, Müzdelife ve Mina'da belirli dini görevleri şart ve usulüne uygun olarak yerine getirilen ibadeti ifade eder.[43]

Dîvan'da haccın kendisiyle ilgili bir kavram tespit edilmemiş olup hacla ilgili mefhumlara yer verilmiştir.

1.1.2.4.1.Hacı-İhrâm

Hac farizasını yerine getiren kişilere hacı, ihram ise bir kimsenin, hac veya umre ya da hem hac hem de umre yapmak niyetiyle, sair zamanlarda helal olan bazı davranışları kendisine haram kılması demektir.[44]

Aşağıdaki beyitte hacı ve ihram aynı beyitte kullanılmış, sevgilinin kapısında titremenin âşıklara yücelik kazandıracağı ve bu titremenin hac vazifesi yerine getirilirken söylenen telbiye (Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek[45])'nin yerine geçtiği ve âşığın artık muhterem bir hacı olduğu dile getirilmiştir:

Ḳapunda şol teẕellül idenler ʿazîzdür

İḥrâm-ı telbiyeñle olur **ḥâcî** muḥterem (K. 2/16)

Bu beyitte ise ihram hacıların giydiği beyaz kıyafet olarak ele alınmış, gönül Kaʿbeye ihram ise kefene benzetilmiştir:

---

[43]İsmail Karagöz, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, Hac İlmihali, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2006, s.21.
[44] İsmail Karagöz, age., s.228.
[45] Allah'ım, davetine isteyerek uydum, emrine amadeyim. Senin eşin ve ortağın yoktur. Sana yöneldim, hamd senin, nimet senin, mülk de senindir. Eşin ve ortağın yoktur.

Göñlümüñ ḳabrümden özge Kaʿbe-i maḳṣûdı yoḳ

Öldüğüm vaḳtin kefen yetmez mi **ihrâm**um benüm (G. 168/6

1.1.2.4.2. Safa- Merve- Sa'y

Sa'y haccın aslî vacibidir.[46] Safa ve Merve tepeleri arasında yapılır. Dîvan'da sevgilinin köyü safa tepesine benzetilerek bu yolu yürüyen âşığın saèy vazifesini yerine getirdiğini ve bundan sonra isterse Kabe'yi bin kere tavaf edebileceğini ifade etmiştir.

Var **ṣafâ**-ḫâṭır ile kûyına **saʿy** eyleyügör

İster isen k'idesin Kaʿbeyi biñ kere ṭavâf (G. 126/5)

Sevgilinin köyü Kâbe'ye benzetilerek âşığın gönlünün burada sa'y yaptığı, bu fikrin aşığı Hicaza gitmesine vesile olduğunu dile getirmiştir. Bu beyitte aynı zaman da Kâbe'nin Hicaz yarım adasında bulunduğuna telmih yapılmıştır.

Göñlüm ṭavâf-ı **Kaʿbe**-i kûyuña **saʿy** ider

Ḥac fikrin itdi niyeti bu yıl Ḥicâzadur (G. 30/3)

1.1.2.4.3. Kâbe- Tavaf

Dîvan'da sevgiliyle ilgili benzetmelerde sevgilinin köyü genel itibariyle Kabe'ye benzetilmiştir. Âşık ise tavafını sevgilinin köyünün etrafında dönmekle yapmaktadır.

Bu beyitte şair sevgilinin köyünün etrafında tavaf yapmayı sevap görmekte ve bunu menâsik-i hacdan[47] saymaktadır:

Ṭavâf-ı Kaʿbe-i ḳûyuñ s̱evâbıdur yazılan

Ḥaḳîḳatâ ṣorar olsañ menâsik-i ḥacda (G. 271/2)

Aşağıdaki beyitte ise âşık için sevgilinin köyünü tavaf etmek, darü's-selamı ziyaret etmeye eşdeğer tutulmuştur:

Tavâf-ı Kaʿbe-i kûyı ṣafâsı dildâruñ

Sürûr -ı ravża-i dârü's-selâma degmez mi (G. 315/3)

[46] İsmail Karagöz, age., s.85.

[47]

1.1.2.4.4. Kurban

Kurban, Arapça k-r-b kökünden türemiş ve kurb şeklinde ifade edilen yaklaşma anlamında bir kelimedir. Müslümanların Allah rızası için yerine getirdikleri farz, vacip, sünnet şekilleri olan bir ibadet çeşididir. Hanefi mezhebine göre de kurban vacip olup diğer mezheplere göre de sünnettir.[48] Kurban ibadeti tam teslimiyetin ifadesidir. Hz. İbrahim'in oğlu Hz.İsmail'i kurban etmesi Hz. İsmail'in de buna karşı çıkmamasıdır bu tam teslimiyet.

Divan şiirinde de sevgili âşığın Kabe'si, kıblesidir ve yüzünü gördüğünde kendisini kurban ettiğidir. Sevgilinin yüzünü gören âşık hiç düşünmeden kendisini kurban eder.

Cân cemâlüñ ʿidünüñ müşṭâkıdur göster yüzüñ
Hây Kaʿbem hây ḳıblem hây **ḳurbân** olduġum (G. 167/4)

1.1.2.5.Zekât

Zekât islamın şartlarından biri olup malın belli bir miktara ulaşması ile yapılması Müslümanların üzerine farz olmaktadır. Dîvan'da zekâtla ilgili bir beyit tespit edilmiştir.

Sevgiliden daha çok güzelliğinin zekâtını vermesi istenir. Burada sevgiliden dudağının zekâtını vermesi istenmiştir.

Vir **zekât**-ı laʿlüñi İsḥâḳı maḥrûm eyleme
Gerçi ḳuluñdur velî ġâyet mahaldür sevdüġüm (G. 180/5)

1.1.3. Çeşitli İmanî Unsurlar- Kavramlar

Özü itibariyle iman inanmanın esasıdır. Yani bir şeye inanacak olan bir kimse ilk önce onun gereklerini yerine getirecek ve ona tereddütsüz bir şekilde iman edecektir. İman dil ile ikrar ve kalb ile tasdikten ibarettir. Yani iman esaslarından birinde tereddüt eden veya inanmayan kimse hiçbirine inanmamış kabul edilir. Bundan dolayıdır ki imanın esasları bütünlük arz etmektedir. Bu esaslar içerisinde Allah'dan gelen kulun, Allah'a dönmesi anlamına gelen ölüm, kişinin Allah'a kavuşma vaktinin gelmesi anlamına gelen ecel, ölümle ilgili kavramlardan olan kefen, kabir ve ruh, bunların yanında arş-kürs ve elest bezmi ele alınacaktır.

[48] Akademi Araştırma Heyeti, Bir Müslümanın Yol Haritası (İlmihal), Işık Yay., İstanbul, 2005. s.581.

1.1.3.1. Ecel- Ölüm- Kefen- Kabir

Ecel insana biçilmiş olan ömrün sona erdirileceği vakittir. Ecel anında birçok sıkıntı ortaya çıkar fakat âşık sevgilinin elinde her gün binlerce kez öldüğü için ecel vakti ona zahmet olmaktan çıkıp rahmete dönüşür.

Günde biñ kez ölmeden vay kim ḫallâṣ itdüñ beni

Ey **ecel** raḥmet saña ki virmedüñ zaḥmet baña (G. 8/2)

Âşığın vücudu ayrılık acısından o kadar zayıf düşer ki ecel geldiği zaman alacak can bulmada zorluk çeker.

Hecr ile şöyle żaʿîfem ki gelürse **ecel**e

Tende cânum arayup bulmada zaḥmet görinür (G. 47/6)

Ölüm de doğum gibi yaşamın hakikatlerindendir. Âşık sevgilinin yolunda her gün ölmeye razıdır. Zaten sevgiliden ayrı olduğu her an ölür. Bunun dışında âşık ölmek istemese bile sevgilinin fitneleri bu işi gerçekleştirir.

Gitdügüñce ne ʿaceb âfet-i devrân olduñ

Ölmesün mi kişi günden güne fettân olduñ (M. 4/II/1)

Hey yolında **öldügüm** bilsen ne ḥâl oldı baña

Senden ayrı bir nefes dirlik muḥâl oldu baña (G. 5/1)

Ölen bir kişi ahiret âlemine uğurlanırken yıkanır ve kefen adı verilen beyaz bir bez giydirilir.

Göñlümüñ ḳabrümden özge Kaʿbe-i maḳṣûdı yoḳ

Öldüğüm vaḳtin **kefen** yetmez mi ihrâmum benüm (G. 168/6)

Ahiret âlemine açılan ilk kapı kabirdir. Burası ahret âleminin özeti gibidir. Kişi iyi ise kabir pencereleri cennete, kötü se cehenneme açılır.

Dildâra diñ ki sîneme sögsün ben ölicek

Ḳoñ **ḳabrüme** beni o mücerred duʿâ ile (G. 270/3)

Sevgilinin putunun âşığın başına dikilmesi âşık için bir lütuftur. Hatta âşığın kabrini cennet bahçesi yapar.

Mezârum ravża-i cennet civârı ola öldükde
Dikilse başum üstine nigâruñ işigi ṭaşı (G. 299/2)

1.1.3.2.Ruh

Ruh tene can veren fakat gözle görünmeyen varlığa verilen isimdir. Duygu ve tutkuların merkezidir.[49]

Rûh beyitte rûh-ı revânum terkibiyle sevgili yerine kullanılarak açık istiare sanatına başvurulmuş ve âşık canını sevgiliye vermediğine pişman olmuştur:

Gel gel ey **rûḥ-**ı revânum kim daḫî dünden saña
Cânı teslîm itmedügine peşîmândur göñül (G.155/3)

1.1.3.3.Arş

Arş gerçek mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavramayacağı, gerçek içeriğini sadece yüce Allah'ın bildiği, bütün âlem denilen yeri, gökleri, cenneti, cehennemi, sidreyi, kürsiyi kaplayan ilahi taht ve hükümranlık demektir.[50]

Hadis-i Kudside yüce Allah "Ben yere göğe sığmadım, ancak mü'min kulumun gönlüne sığdım." buyurmaktadır. Buradan işaretle gönül arşdan daha geniştir. Fakat beyitte şair çektiği sıkıntılardan dolayı gönlünü zindana benzetmiştir:

Gerçi kim vüsʿatde artuḳdur feżâ-yı ʿ**arş**dan
Lîk benden ṣorsalar İsḥâḳ zindândur göñül (G. 155/7)

1.1.3.4.Rûz-i Elest (Elest Bezmi)

Rûz-ı Elest, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" anlamına gelen "Elestü bi-Rabbiküm." ifadesinin kısaltılmış biçimi olup Kur'an-ı Kerim'de Araf Suresi'nin 172. ayetinde geçmektedir. Dîvan'da rûz-ı elest, bezm-i belâ tamlamalarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Şu beyitte âşığı müşkil duruma düşüren şey elest gününde her şeye evet demesi olmuştur:

[49] İskender Pala, age., s.379.
[50] Dini Kavramlar Sözlüğü, s.31.

ʿ Âşıḳa müşkil belâ ol vaḳt olur İsḥâḳ kim

Olmaya naḳd-i belî sermâye-i **rûz-ı Elest** (G. 13/5)

Âşığı bezm-i belada mum gibi yakan şey sevgiliden ayrılmasıdır.

Bezm-i belâda şemʿ-ṣıfat yandurup bizi

Ayrıldı ol yürek yağı eksildi nûrumuz (G. 92/2)

Belâ bezminüñ âteşbâzı ehl-i derd âhıdur

Giceyle âsumânîler yaḳan dûd-ı siyâhıdur (G. 77/1)

1.1.4. Çeşitli İslamî Unsurlar- Kavramlar- Terimler

İslamiyet kadimliği ve kuralları sebebiyle çok geniş bir yapıya sahiptir. Bütün kuralların ve unsurların kendi başlarına kavramları ve terimleri vardır. Din, iman, mümin müslüman, bayramlar, kandiller, fetih, şehitlik, vacip, günah, tevbe bu başlık altında incelenecektir. Ayrıca beyitlerde geçen sahabe ve dört halife isimleri de burada ele alınacaktır.

1.1.4.1.Din- İman- Mümin- Müslüman

Din akıl sahiplerinin kendi arzu ve istekleriyle tercih ettiği ve onları dünya ve ahirette saadete ulaştıran ilahi bir nizamdır. Müslüman İslamiyeti tercih eden kişiye denir. Mümin de imani unsurları kabul eden kişiye denir. Müslümanla aynı manaya gelmektedir.

Bu beyitte âşık sevgili için gönül ülkesinde imanlıların yolunu kesen eşkıya tabirini kullanmaktadır. Kinayeli bir dille müslüman olması için dua etmektedir:

Kişver-i dilde varup rehzen-i **îmân** olduñ

Vây be kâfir seni ḥâşâ ki **müselmân** olasın (M. 4/II/2)

Dini îmânı gibi sen ṣanemi sevdi ise

Kâfir olmadı ya âdem a **müselmân** olası (G. 285/3)

Şair aşağıdaki beyitte İlahi beni dinden imandan ve bu Müslüman olmayandan ayırma şeklinde dua etmiştir. Burada Müslüman olmayan tabiriyle kastedilen sevgilidir:

İlâhî **dîn**den **îmân**dan ayırma

Beni ol nâ-müselmândan ayırma (G. 237/1)

Dil ü cân mübtelâ oldı yine bir nâ-müselmâna

Gözi siḥri ṣaçı küfri belâdur ehl-i **îmâna** (G. 242/1)

1.1.4.2.Bayramlar (Iyd)

ʻÎd Arapçada bayram anlamına gelmektedir. Müslümanlar için iki dini bayram vardır. Bunlar ramazan ve kurban bayramıdır. Fakat beyitlerde geçen bayram ramazan bayramıdır. Kurban bayramına yer verilmemiştir.

Nigârı rûzenüñ evvel güninde öpmedür ṣoḥbet

Eger **bayrama** ḳalursa ne minnet eski ʿâdetdür (G. 78/5)

Aşağıdaki beyitte bayram günü kılınması Müslümanlar üzerine vacip olan bayram namazına yer verilmiş, âşığın sevgilinin yüzünü gördüğünde ettiği duanın bayram namazının yerine geçtiğini dile getirilmiştir:

Maʿşûḳ yüzin görse niyâz eylese ʿâşıḳ

Farż it ki tamâm oldı hemân ʿ**îd** namâzı (G. 319/2)

Devlet büyüğünün hilal şeklindeki nurlu yüzüğü parmağına takması (tahta çıkması) insanlara bayram havası yaşatır:

ʿ**Îd** olup niteki erbâb-ı naẓar barmağına

Ṭaḳına şekl-i hilâl ile münevver ḫaṭem (K. 6/45)

Âşık için asıl bayram sevgiliyi görmesidir. Seherde sevgiliye merhaba deme lutfuna kavuşmuşsa o gün ona bayram olmuştur.

ʿ**Îd** ol kişiyedür bu cihânda ki eyleye

Sen âfitâb-ṭalʿat ile merḥabâ seḥer (K. 8/18)

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin güzelliği bayrama benzetilmiştir:

ʿÎd-i ḥüsnin gördi bir dildâra düşdi göñlimüz

Bayram olaldan ʿaceb âvâre düşdi göñlimüz (G. 94/1)

1.1.4.3.Kandiller (Mübarek Geceler)

Kandiller bölümünde biz Dîvan'da yalnızca Mièrac gecesiyle ilgili beyitler tespit ettik. Bu nedenle sadece Mièrac kandili üzerinde duracağız.

Mièrac, Kur'ân-ı Kerim'de "esrâ" kelimesiyle belirtilen bir gece Hz Peygamber'in Mescid-i Haram'dan alınıp, Mescid-i Aksâya götürülmesi, oradan göğe yükselerek Cebrâil'le (a.s) birlikte gök katlarını gezmesi ve nihâyet Cenâb-ı Hakk'a "kâbe kavseyn ev edna" derecesinde yaklaşması hâdiselerini bildirir. Bu kutlu gecede Hz Peygamber, Rabbi'nin en büyük âyetini müşâhede etmiş, vasıtasız vahiy almış, ümmetine kıyamette mağfiret olunacağı bildirilmiş ve beş vakit namaz bu gece farz olunmuştur.[51]

Hz. Muhammed iki cihanın da en çok övüleni, bütün peygamberlerin de sultanıdır. Mièrac hadisesi Allah'ın peygamberine bir lutfudur.

Miʿrâc tâcını geyürüp lutfuñ eyledi

İki cihân faḫrini sulṭân-ı enbiyâ (K. 1/12)

Çeşm-i ümîdine şeb-i **miʿrâc**da nücûm

Kühl-i cevâhir-i ḳademüñ itdi tûtiyâ (K. 3/14)

Burak Mièrac hadisesinde karşımıza çıkan bir kavramdır. Allah, Hz. Peygambere Cebra'il'i gönderdi yanında Burak vardı. Onu miraca davet etti. Burak'ın cüssesi katırdan küçük eşekten büyük ve yüzü insan yüzü gibi idi. Hz. Muhammed peygamber Burak'a bindi Burak'ın ayağı yere dokunmadan Mekke'den Mescid-i Aksa'ya geldiler.[52]Beyitte âh Burak'a benzetilmiştir:

Burâḳ-ı âhum ile berḳ hem-ʿinân olımaz

Elüme ṭurra-i zülfüñ çü tâziyâne alam (G. 175/3)

1.1.4.4.Fetih (Fütuh)- Şehadet- Şehit

İslam inancında Allah'ın adını dünyanın dört bir yanına yayma amacı esastır. İlk insan ve ilk peygamber Hz Âdem'den bu yana insanlar bu amacı gerçekleştirip Allah'ın rızasını

[51] Emine Yeniterzi, Divan Şiirinde Na't, T.D.V Yayınları, Ankara, 1993, s.288.

[52] Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), İstanbul, 1994, s.129.

kazanmanın peşindedir. Bunun için ellerinde kılıçları sürekli fetih peşinde koşmaktadırlar. Hak ile batılın mücadelesinde hakkın yanında yer alıp bu dava uğruna can verme, şehâdet şerbetini içerek şehit olma derdindedirler.

Yaḫōd ḫazîne-i nuṣrat kilîdinüñ dilidür
Ki **fetḥ** olur neye ʿazm itse nâgehân ḫançer (K. 12/5)

Aşağıdaki beyitte ise âşık sevgilinin hançer gamzesi ile öldürülmek ister. Bu âşık için sıradan bir şey olmaz. Âşığın amacı budur, sevgilinin gamzesiyle ölerek şehit olmak:

N'içün ḫançer çeker ġamzeñ günâhum vaṣf-ı hüsnün mi
Behey kâfir bilürsin ḫōd benim ḳaṣdum **şehâdet**dür (G. 71/5)

1.1.4.5.Vacip

Sözlükte "lazım, gerekli, lüzumlu" anlamına gelir. Fıkıh kavramı olarak, yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen fiil[53] anlamına gelmektedir.

Dîvan'da vacip kelimesi ṣıla-i ḥaḳḳ-ı taṣliye, duʿâ-yı rifʿat-i ḳadrüñ tamlamalarıyla birlikte kullanılmış, "Sallallahü Aleyhi Vesellem" diyerek hakka kavuşmak için dua etmenin ve kıymetli arkadaşların duasına nail olmak herkes üzerine vacipdir.

Vâcibdür âlüñe ṣıla-i ḥaḳḳ-ı taṣliye
Lâzımdur eylemek kişiye vâcib-i eda (K. 3/29)

Duʿâ-yı rifʿat-i ḳadrüñ ḳamuya **vâcib**dür
Ṭapuñdan irdügiçün cümle ḫânedâna sürûr (K. 4/10)

1.1.4.6.Günah- Tövbe (Tevbe)

Günah, kulun Allah'ın yasakladığı şeyleri yapmasıdır. Tevbe ise kalpteki kötülüklerde ısrar düğümünü çözüp Hakk'a dönmek ve rabbin hukukunu gözetmektir.[54]

Dîvan'da günah ve tövbe kavramlarına çok fazla yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte günahlarından tevbe eden kimsenin şaraptan sakınmasını ve meyhaneye uğramaması söylenir. Çünkü içki büyük günahlardandır:

---

[53] Dini Kavramlar Sözlüğü, s.674.
[54] Abdulhakim Yüce, Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996, s.206.

Gel ṣaḳın ey câm-ı meyden **tevbe**ye ʿazm eyleyen

Ḳorḳaram meyḫânede ḳalmaz daḫi yirüñ senüñ (G. 143/5)

İshâk Çelebi'nin tövbeye eserinde çok önem verdiğini Dîvanı'ndaki 268. gazelinden de anlayabiliriz. Şair bu gazelin redifini tövbe olarak seçmiştir. Bu gazelde insanların bütün günahlardan tövbe edip Allah'a sığınmaları gerektiğini ilk beyitte dile getirir:

Müyesser olsa cenâb-ı İlâhdan **tevbe**

Ki eylese kişi cümle günâhtan **tevbe**

Diler misin ki idesin yüz aḳlığın ḥâṣıl

Gel eyle mâʿṣiyet-i rû- siyâhdan **tevbe**

Güzellerüñ ḳaşı miḥrâbı egridür egri

O râya secdeden ü secdegâhdan **tevbe**

Ol ki tevbe ḳapusı yapınmadın idevüz

Ḥarîm-i maḥrem-i ḫüsne nigâhtan **tevbe**

Bu yolda gerçek erenler gibi gel eyleyü gör

Dilîr-i maʿreke-i ḫâneḳâhdan **tevbe**

Gedâ-yı gûşe-nişîn-i ferâġete yegdür

Serîr-i ṣalṭanât-ı pâdişâhdan **tevbe**

Neye gerek baña mîr ü vezîrdür gâhî

Ḳapuñdan özgeye küşt ü penâhdan **tevbe**

Ḳo ḫâb-ı ġafleti gözden giderki eyleyevüz

Ḫavâṭîr-ı dil-i bî-intibâhtan **tevbe**

Hidâyet eyle İlâhî ki eyleye İsḥâḳ

Ne deñlü var ise cümle günâhdan **tevbe** (G.268)

1.1.4.7.Sahabe (Ashap)- Dört Halife (Çehâr-yâr)

Sahabe sözlükte, sahipler, sahip çıkanlar, tutanlar [55], arkadaş, dost[56] anlamlarına gelir. Terim olarak peygamber devrinde yaşamış ve Müslüman olmuş, onu görmüş kişilere verilen isimdir. Aşağıdaki beyitte şair Hz Peygamberin "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz." hadisine telmihte bulunmuştur:

Evc-i semâ '-işerʿ üñe cümle **ṣaḥâbe**nüñ

Her biri fi'l-ḥaḳîḳa birer necm-i iḥtidâ (K. 3/28)

Ashâb-ı suffâ, Hz Peygamberin, Medine'ye hicretinden sonra Mescidine bitişik olarak inşa edilen yerde ilim tahsil etmek için kalan kişilere verilen isimdir. Burada kalan sahabelerin her biri benzeri bulunmayan, kıymetli bir maden gibidir.

Ḥakî-nihâd ise n'ola **aṣḥâb-ı ṣuffâ**nuñ

Cevher-miṡâl her biri bir ma'den-i ṣafâ (K. 3/27)

Ṣuffe-i aṣḥâb-ı ṣevḳâ ṣadr olan ʿâşıḳlaruñ

Maẓhar-ı âl-i ʿabâsı gül midür bülbül midür (G. 68/6)

Çehâr-yâr dört halifeye birden verilen genel bir isimdir. Bunlar Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Allah'ın yardımına, fethine zaferine nail olabilmek için dört halifenin kılıcına sahip olmak gerekir. Burada kılıç ile halifelerin yürekleri, davalarına sahip çıkma, bu uğurda her şeylerini feda edebilme özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Gör kim hemîşe nuṣrat u fetḥ ü ẓaferledür

Ol şehriyâra olmaġ içün **çâr yâr** tîġ (K. 5/11)

Hz Ali, Hz. Peygamberin yeğeni, damadı ve dört halifeden biridir. Beyitlerde karşımıza kılıcı Zülfikâr'la çıkar. Şair Hz Ali'ye seslenerek bir kere olsun kılıcı Zülfikâr'ı vermesini, boynuna takmasını ister:

---

[55] Ferit Develioğlu, age., s.910.

[56] İslami Terimler Sözlüğü, s.571

ʿ**Alîlik** eyle gel bir kere bârî

Benüm boynuma ṣal ol Ẕü'lfeḳârı (Ş. 75)

Çeşm-i ʿâdû-yı aḥvel-i pür-mekr ü ḥîleye

Rezm içre görinür nitekim **Ẕü'lfeḳâr** tîġ (K. 5/3)

Aşağıdaki beyitlerde Hz Cafer'in hüner erbabı olmasına, Hz Ali ve Hamza'nın savaşlardaki başarılarına, Zeyd, 'Amr, Ebu Bekir'in isimlerine yer verilmiştir:

Faḫr-i erbâb-ı hüner **Ḥażret-i Caʿfer** kim anuñ

Möhri naḳşıyle olur ʿâleme manẓar ḫâtem (K. 6/10)

Şeceʿatle aña Ferhâd Paşa

Unutdurdı ʿ**Alî Ḥamza** ṣavaşın (M.T. 7/3)

Görür misin güzeller şâhı Bekri

Ḳul itdi **Zeyd** ü ʿ**Amr** u **Bekri** (Ş. 73)

1.2. Hıristiyanlık Dini

Hıristiyanlıkla ilgili Dîvan'da zünnâr, haç, kâfir- küfür- put (sanem)- puthane kavramları ele alınacaktır.

1.2.1. Zünnâr

Zünnâr, İslam literatüründe dârülislâmda yaþayan gayri müslimlerin dinî alâmeti olarak takmakla yükümlü kılındıkları parmak kalınlığındaki kuşak veya kemeri ifade eder.[57]

Beyitlerde sevgilinin saçı, renginin siyah olması, iki yana sarkmış durması yönleriyle zünnâra benzetilmiştir. Sevgilinin zünnâr gibi siyah ve iki yana ayrılmış saçlarından kâfir olduğu anlaşılır. Çünkü Müslüman kimse zünnâr takmaz. Sevgili âşığın hem gönlünü hem de canını almak ister. Buz yüzden zünnâr takınır.

Ḳâfir olduġuña yetmez mi ṣaçuñ **zünnârı**

Vây be kâfir seni ḥâşâ ki müselmân olasın (M.4/III/2)

[57]Yusuf Şevki Yavuz, "Zünnar", C.44,TDVİA, Ankara, 2013, s.573.

Dil ü cân ise maḳṣâduñ biri yetmez mi bu zülfâñ

Behey kâfir iki yerden ḳuşanmaḳ neyki **zünnâr**ı(G.310/2)

1.2.2. Haç

Haç, Hz İsa'nın çarmıha gerilmesinin sembolü olan işaretin adıdır. Hıristiyanlar tarafından kullanılır. Bazen boyunlarına astıkları bir kolye olarak bazen de kıyafetlerinin koluna veya omzuna diktirdikleri haç şekli görülmektedir.

İshâh Çelebi Dîvanı'nda haç kavramı geçmez. Onun yerine 178. gazelin 4. beytinde çelipa kelimesi kullanılmıştır. Beyitte çelipa kavramı sevgiliyle ilişkili olarak kullanılmış, sevgilinin elbisesinin kolunda haç şekli taşıdığı için kendisine kâfir dediğini dile getirmiştir:

Nice kâfir dimeyem zülf-i siyeh-pûşıma kim

Âstîninde anuñ şekl-i **çelîpâ** gördüm (G.178/4)

1.3. Kâfir- Küfür- Put (Sanem)

Bu bölümde kâfir, küfür, dinsiz ve put kelimelerinin geçtiği beyitler incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Kâfir- Küfür- Dinsiz (Bî-din)

Bir şeyi örtmek, perdelemek, gizlemek, uzak durmak ve nimete nankörlük anlamlarındaki kâfir, "k-f-r" kökünden türemiştir.[58] Kâfir dini bir terim olarak da Peygamber efendimizin getirmiş olduğu İslam dinine ait hükümleri inkâr edene verilen isimdir. Kâfirin yapmış olduğu bu inkâra ise küfür ismi verilmektedir. Beyitlerde kâfir kelimesi, bazen sevgili bazen de "ağyar" diye tabir edilen ve âşığın kendine düşman olarak gördüğü diğer karakterler için kullanılmaktadır.

Bu beyitte şair kinayeli bir dil kullanmıştır. Küfrü terk etti diye boş yere iftira attığını söylemekte ve "vay be kâfir seni hâşâ ki Müslüman olasın" demekle alaycı bir şekilde sevgilinin insafa gelmesi için dua etmektedir.

Küfri terk itdü deyü yoḳ yere bühtâna çekem

Vây be **kâfir** seni ḥâşâ ki müselmân olasın (M. 4/IV/2)

Aşağıdaki beyitte de şair kâfir kelimesini yine sevgili için kullanmış ve sevgilinin gamzesinin çektiği hançerle ölmenin kendisine şahadet makamını vereceğini söylemiştir:

[58] Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 357.

N'içün ḫançer çeker ġamzeñ günâhum vaṣf-ı hüsnün mi

Behey **kâfir** bilürsin ḫōd benim ḳaṣdum şehâdetdür (G. 71/5)

Cemâl-i muṣḥaf-ı gülden cüdâ düşen bülbül

Ḳafes şöyle ṭarıḳdı ki **küfrü** ezber okur (G. 87/3)

Dinsiz tabiri de kâfirler veya herhangi bir dine mensubiyeti bulunmayan kişiler için kullanılmaktadır. Nice müslüman, dinsiz ve kâfir sevgilinin aşkının gamından mahzun olmuştur.

Hey begüm nice müselmân **dîni yoḳ kâfir** daḫi

Mübtelâ olup ġam-ı ʿışḳuñla maḥzûn olmasun (G. 201/3)

1.3.2. Put (Sanem)

Put, sanem ve büt aynı anlamlara gelmekte olup divan edebiyatında sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılan unsurlardır. Put ve sanem kelimeleri ãanem-i dil-nüvâz, büt-i tersâ, büt-i raènâ terkibleri ile kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte sevgiliye istiare yoluyla sanem denmiştir ve âşıklarının itikadlarının aksine bu putu övdükleri söylenmiştir:

Ġâyet güzel bilür o **ṣanem** ḥüsn-i ḳadrini

ʿUşşâḳı gerçi eyler aña sû'i iʿtiḳâd (G. 25/4)

Bu beyitte de sanem kelimesi sanem-i dil-nüvaz terkibiyle kullanılmıştır. Şair güzelin güzelliğinin gönül okşayıcı bir put olmasından kaynaklandığını söylüyor:

İsḥâḳ yine bir güzele güzel dimiş

Ġâyet güzelse sen **ṣanem**-i dil-nüvâzdır (G. 30/7)

Burada sanem ve zülf kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla tenasüp yapılmıştır. Çünkü zülf karadır ve küfr de kara anlamına gelmektedir. Sanem ve zülf küfrü işaret etmektedir. Sevgili naz atının binicisi olduğu sürece zülfünü can ve gönül avında kullanır:

Ol **ṣanem** nâz semendine süvâr olduḳca

Zülfini cân u göñül şaydına fitrâk eyle (G. 89/6)

Büt-i tersa terkibiyle put kelimesi kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirler yerine kullanılmış ve sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenmiştir.[59] Şair sevgiliyi büt-i tersa (Hıristiyan putu) olarak görür ve bunu İsa (as.) mucizesi olarak -cansız nesnelere can verme- yorumlar.

ʿÂşıḳ oldum yine ben bir **büt**-i tersâ gördüm
Leb-i cân-baḫşı demin muʿciz-i ʿÎsâ gördüm (G. 178/1)

ʿÂşıḳın öldürici bir **büt-**i raʿnâ var imiş
Ṣanemâ var ise sensin o mürüvvet kânı (G. 282/6)

Bu cihân **büthânes**i naḳşına ṣûret virmege
Ṭapduġum Tanrı haḳıçün ol **büt-i raʿnâ** yeter (G. 34/6)

2. TASAVVUFÎ UNSURLAR- KAVRAMLAR- TERİMLER

Çalışmanın bu bölümünde ise şiirlerde geçen tasavvufî terimler incelenecektir.

2.1. Aşk

Aşk, aşırı derecedeki sevgi[60] anlamına gelmektedir. Tasavvufta hakiki ve mecazi olmak üzere iki aşk vardır. Mecazi aşk, kulun Allah'ın yarattıklarına karşı olan aşktır. Hakiki aşk ise kulun Allah'a olan aşkıdır. Divan şiirinde aşk mecazdan hakikate doğru bir yol izler. Âşıklar önce sevgiliye âşık olur, aşkının kademesi arttıkça bu aşk hakiki aşka yani Allah aşkına doğru yol alır. Tasavvuftaki aşkın amacı hakiki aşka ulaşmaktır.

İshak Çelebi Dîvanı'nda aşk kavramı en çok işlenmiş konulardandır. Dîvan'da ʿışḳuñ kitâbı, sırr-ı ʿışḳ, ḥâkim-i ʿışḳ, derd-i ʿışḳ, ʿışḳ şarâbı, ʿışḳ yolı, esrâr-ı ʿaşḳ, binâ-yı ʿışḳ gibi bir çok tamlama geniş yer tutmaktadır.

Tasavvufta amaç hakiki aşka ulaşmaktır. Aşağıdaki beyitte de şair aşk hakikatine arada ulaştığı ve aşkın ona hakikat olduğunu dile getirmiştir:

Nice olam ḥaḳîḳât **ʿışḳ** bâzı
Baña oldı ḥaḳîḳât **ʿışḳ** bâzı (Ş. 1/4)

[59] İskender Pala, age., s.79.
[60] Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Otto Yay., Ankara, 2014, s. 54-55.

Tefe’ül, gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi verme amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetleri ifade eden fal kelimesiyle, "fal tutmak" anlamına gelmekle birlikte umumiyetle gelecekle ilgili iyimser beklentileri dile getiren[61] bir ilimdir. Dîvan şiirinde bu kavram sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Aşk bir kitaptır ve insanlar bu kitaptan tefe’ül çeker, içerisinde yazan fasılları ve babları okur.

Tefe’ül eyle aç ʿ**ışḳ**uñ kitâbın

Oḳı andan bize bir faṣl u bâbın (Ş. 1/18)

Âşığın aşkı sevgilinin güzelliğini destanlaştırır. Bütün insanlar bu destanı okur veya aşığı ya da sevgiliyi konuşurlar.

ʿÂleme olmış durur ʿ**ışḳ**umla ḥüsnüñ dâstân

Her ne kim söylerler ise yâ bañadur yâ saña (G. 7/4)

Aşk aslında bir sırdır. İçerisinde birçok hazine barındırır. Fakat gönül belli zamandan sonra bu sırrı içerisinde taşıyamaz ve aşikâr eder.

Sırr-ı ʿ**ışḳ**ı âşikâr itdi göñül

Gizlü râzın idemez pinhân mest (G. 17/4)

Âşık, aşkı Ferhat ve Mecnun ile aşk ilmini konuşmak ister. Fakat alt derecedeki kişilerle bu konuyu konuşmak ayıptır.

ʿ**Işḳ** fennin idelüm Ferhâd u Mecnûn ile baḥs̱

Gerçi itmek ʿârdur kişiye mâdûn ile baḥs̱ (G. 18/1)

Sevgilinin güzelliğini hariminden (âşıktan) başkası göremez, Çünkü aşk hâkimi yasaklamıştır.

Ey dîde ḥüsn-i yâr ḥarîminden özgeye

Zinhâr baḳma ḥâkim-i ʿ**ışḳ**uñ yaṣağı var (G. 28/2)

[61] İlyas Çelebi, “Fal”,C.12,TDVİA, İstanbul, 1995, s.138

Aşk, âşık için en büyük derttir. Ondan kurtuluş bulamaz ve aşk derdinin dermanının olmadığını söyler.

Tende cânum bir belâ oldı ḫalâṣa çâre yoḳ

Ger olursa yine derd-i ʿ**ışḳ**dan dermân yoḳ (G. 29/4)

Mecnun âşıkların temsilcisi olarak görülmektedir ve âşık aşk şarabını Mecnun gibi dolu içilmesi gerektiğini söyler. Aşk meclislerinde devir[62] denilen usul uygulanmaktadır. Peymanenin sohbette beraber içilmesi ile ona işaret edilmektedir.

Mecnûn gibi ṭolu içelüm ʿ**ışḳ** şarâbın

Ṣoḥbetde gerek içile peymâne berâber (G. 31/6)

Aşk yolunda kavuşmak için acele etmemek gerekir. Çünkü aşk yolundaki ariflerin sülûku[63] yavaş olur.

İrmek isterseñ viṣâle gel sen İsḥâḳ ivme kim

ʿ**Işḳ** yolında sülûḳı ʿârifüñ âhestedür (G. 38/5)

Cevr ü cefa ederek kimse kimsenin gölünü kıramaz. Çünkü aşkın binası olan gönül sağlamdır.

Biri cevr ü cefâ itse birünüñ göñlini yıḳmaz

Ara yerde iki başdan binâ-yı ʿ**ışḳ** muḥkemdür (G. 64/2)

Esrâr-ı ʿ**aşḳ**ı bilmege câm-ı şarâba gel

Gûş-ı ḳabûli naġme-i cenk ü rebâba ṭut (G. 14/4)

---

[62] "Divan edebiyatında devr en çok bezmde içki kadehinin ortada dönüşünü anlatır. Saki, ilk kadehi meclisin ulusuna ve kadeh, elden ele devretmeye başlar. Herkes bir yudum alıp yanındakine uzatır. Bazen saki kendisi de ortada devrettirirdi. Bu durumda sol eline içki testisini alıp sağ elindeki kadehi doldurarak tek tek herkese sunar. Buna devr-i meclis de denir ." İskender Pala, age., s.114.

[63]" Sözlükte "yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek" anlamlarına gelen sülûk kelimesi tasavvufta "insanı Hakk'a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları" mânasında kullanılmıştır. Bu ilmin konusu, tâlibin Hakk'a erme yeteneğini kazanmak için nefsini dünya kirlerinden arındırması, ahlâkını düzeltmesi ve güzelleştirmesi, amacı da nefsini ve rabbini bilmesidir." Süleyman Uludağ, "Sülûk", C.38,TDVİA, İstanbul,2010 s.127

2.2. Âşık (Hak Âşığı- Ehl-i Aşk)

Âşık kavramı beyitlerde ʿâşıḳ-ı şeydâ, ʿâşıḳ-ı ġam-ḫâr, ʿâşıḳ-ı mis̱kîn, ʿâşıḳ-ı bî-çâre gibi tamlamalarıyla çıkmaktadır.

Âşık sevgilinin aşkından çıldırmış, aklını yitirmiştir. Kimsenin âşıklık konusunda âşıkla kendini bir tutması haddine değildir.

Dostum bilmezlik ile kendüme ẓulm eyledüm
Ben ne ḥaddümdür ki olam ʿ**âşıḳ-**ı şeydâ saña (G.7/5)

Âşık sevgilinin kendisine karşılık vermemesinden sürekli gamlıdır. Herkes âşığın bu haline üzülür.

ʿ**Âşıḳ**-ı ġam-ḫârla dildâr olurdı hem-civâr
Ẕerre-i nâçîz ile hem-sâye olsa âfitâb(G.11/6)

Âşıklık gözle görülebilen bir olay değildir. Bir kişinin âşık olduğunu gösteren en büyük alameti gözlerinde sürekli yaş olmasıdır.

Yoḳdur nişânı ʿ**âşıḳ**-ı mis̱kîn olanlarun
Ẓâhir ʿalâmeti bu ki çeşminde yaş olur (G. 44/3)

Âşık sevgiliden karşılık alamadığı için çaresizdir.

Ṣōfî ḳanzil muḥtesip serḫōş vâʿîẓ mey-perest
ʿ**Âşıḳ**-ı bî-çâreye yazıḳ degül mi adı mest (G. 13/1)

2.3. Dünya- Âlem

2.3.1. Dünya

Dünya üzerinde yaşadığımız gezegenin adıdır. Tasavvufta, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır:1- Seni Allah'dan alıkoyan herşey, 2- İmtihan yeri, 3-Ahiretin tarlası, 4- Geçici, fani yer.[64]

Dîvan'da dünya kavramı içinde yaşadığımız gezegeni kastederek kullanılmıştır. Dünya kavramına soyut bir anlam yüklenmemiştir.

[64] Ethem Cebecioğlu, age., s.135.

Sîne-i gül çâk çâk u cân-ı bülbül derdnâk

Bâġ-ı **dehr**üñ mübtelâsı gül midür bülbül midür (G. 68/3)

Âşığın gönlünü dünyada mutlu eden tek şey sevgilinin ona çektirdiği gamdır. Âşık için çektiği bu gam, onun geçim kaynağı, parasıdır. Eğer bu para olmazsa dünyada mutlu olamaz.

Ġamuñ metâʿını cân naḳdine alan sevinür

Kim ola itmeye **dünyâ**da râygâna sürûr (K. 4/15)

Âşık sevgilinin kendisine ettiği eziyetten yakınır. Dünyayı kendine zindan ettiğini söyler.

Yine ben dil-ḫasteye cevr-i firâvân eyledüñ

Yine ben miskînüñe **dünyâ**yı żındân eyledüñ (M. 5/I/1)

Şair için vefasız sevgiliyi terk etmek dünya muhabbetinden feragat etmektir. Aşığı dünyaya bağlayan tek şey sevgilidir.

İsḥâḳ o bî-vefâyı terk itmek olmaya mı

Dünyâ maḥabbetinden ṭut kim ferâġât itdüñ (G. 141/5)

2.3.2. Âlem

Âlem, "alâmet ve nişan koymak" manasındaki *alm* veya "bilmek" anlamındaki *ilm* kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir.[65]

Tasavvufta Allah'tan gayrı her şeye âlem denir. Vahdet-i vücud esasına göre, sadece Allah mevcut olup âlem, onun varlığının çeşitli tecellilerinden ibarettir. Çok çeşitli âlemlerin varlığından söz edilmiştir.[66]

Âlem beyitlerde hem somut hem de soyut anlamda kullanılmıştır. Âlem ilk olarak dünya, ikinci olarak da insan anlamında kullanılmıştır. İnsanlığını keşfedebilmenin yolu da ilim ve amelden geçmektedir. İlim ve amel insanın yolunu aydınlatan mumdur.

Şemʿ-i hidâyetüñle görür kendü yolını

ʿİlm ü ʿamelle **ʿâlem** içinde olan **ʿâlem** (K. 2/8)

---

[65] Ahmet Özel, "Âlem", TDVİA,C.2, İstanbul 1989, s. 356.
[66] Kaplan Üstüner, Divan Şiirinde Tasavvuf (14-15. Yüzyıllar), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2007 s.269.

Ṣalmaġa tîġ-i medḥuñi eṭrâf-ı ʿ**âlem**e

İtdüm redîf-i naẓmum içün iḫtiyâr tîġ (K. 5/22)

Şairin şiiri bir cevherdir. Bunun kadrini bilmeyenler bu cevher âleme yağmur gibi yağsa da onun değerini anlayamazlar:

Naẓm kadrin bilmeyenler mâlik olmaz cevhere

ʿ**Âlem**e farżâ ki olsa ebr gevher-bâr şiʿr (G. 90/5)

2.4. Halvet

Boş yer, nikâhlısı ile kapalı bir yerde bulunma, tenha şenliksiz yere uğrama, yalnız başına bir yere ayrılmak manaları ihtiva eder.[67] Kaşani halveti "kimsenin göremeyeceği yerde sırrın (gönlün) Allah ile konuşması, O'na yalvarmasıdır. Halvetin hakikati budur. Sureti ise bu gerçeğe ulaşmak için başkalarından ayrılıp tenhada ibadet ile Allah'a yönelmektir." Şeklinde anımlamaktadır.[68] Öyleyse halvet, nefsin riyazet ateşiyle onda eridiği ve tabiat pisliklerinin kendisinde arındığı bir pota gibidir.[69]

Sevgilinin dudağının anılması canın da dünyanın da gitmesinden iyidir. Hatta bu sohbet halvetten de öte bir şeydir.

Gitse dilden lebi yâdıyla n'ola cân u cihân

Rind-i mey-ḫâreleün ṣaḥbeti **ḫalvet** yegdür (G. 72/3)

Bu beyitte de halvetin gizlenme manasına değinilmiştir. Halvetle sofi bir arada kullanılarak halveti gösteriş için yapılan bir şeymiş gibi göstermiştir:

ʿÂşıḳ-ı ṣâfî-dilüñ yeksân olur içi ṭaşı

Ṣōfîyâ gizlü işüm yoḳdur ki ola **ḫalvet**üm (G. 169/6)

Ṣûretde ilâhî görinür ṣoḥbet-i ṣōfî

Ḫalvetde velî vâḳıʿası cümle melâhî (G. 340/3)

---

[67] Hayrani Altuntaş, Tasavvuf Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, s.157.

[68] Cemâlu'd-dîn Abdu'r-Razzak Kâşâni, Istılahâtu's-Sûfiyye, Ayasofya, No.1655,s.161'den aktaran Süleyman Ateş, İslam Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, s.202.

[69] İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kaşânî Natanzî, Tasavvufun Ana Esasları, Çev. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010, s.168.

Halvetin tasavvufi manası kullanılmış, âşığın zühd ve takvadan uzak olduğunu söylemiştir:

Yüri **ẖalvet**de var İsḥâḳa naṣîḥat eyle

Zühd ü ṭaḳvâyı ḳosun rind-i mey-âşâm olsun (G. 203/5)

Seḥer vaḳtinde rindâne Vefâ ḥammâmına düşsek

Hemân tenhâca **ẖalvet**de ben olsam ol perî olsa (G. 230/2)

Sevgili ile sohbet halvet gibi görülmüştür ve bu sohbet âşıktaki bütün sıkıntıları gideren bir ilaç gibidir:

Câna minnetdür eger s̱ıḳleti def' ide gide

K'idevüz ṣoḥbet-i cânân ile ẖalvet bu gice (G. 248/3)

2.5. Hikmet

Eşyanın hakikatlerine, özelliklerine, yaratılış nedenlerine, eserlerini, etkilerini bilmek ve ona göre amel etmek.[70] Hikmet okuma ve öğrenme olmadan Allah (cc.) tarafından Peygamber'e öğretilen İlahi Kitap ve O'nun içerdiği bilgidir.[71]

Bu beyitte ümmî kelimesiyle telmih yapılarak Peygamber Efendimizden (sav.) bahsedilmiştir. İlmin, faziletin ve hikmetin en üstünü ondayken bile ümmi denmesinin, onun tevazusunun yüceliğinden olduğu vurgulanmıştır:

Ẕâtuñ ebü'l-feżâyil ü ümmü'l-'ulûm iken

Ḥikmet nedür ki hem yine ümmî dinür sañâ (K.3/11)

2.6. Tecrîd-Mücerred

Sözlükte "soymak, soyutlamak, ayrı tutmak, temizlemek" anlamındaki tecrîd kelimesi tasavvufta "kalbin veya Hakk'ın mâsivâdan soyutlanması" manasında kullanılır. Kulun Hakk'ın dışındaki her şeyden sıyrılması, Hakk'ın birliğini her şeyden soyutlaması anlamında tasavvuf terimidir.[72]

---

[70] İskender Pala, age., s.208.
[71] Süleyman Ateş, age., s.490.
[72] Semih Ceylan, "Tecrid", TDVİA., C.40, İstanbul, 2011, s. 248 .

Âşık için sevgilinin kapısında kul olmak göğe çıkmak gibi bir şereftir. Fakat bunun olabilmesi için kalbin sevgiliden gayrisinden soyutlanması gerekir. Bu beyitte Hz İsa'nın göğe yükseltilmesi[73] olayına telmihte bulunulmuştur:

Ḳul olmaḳ âsitânuñda kişye ʿayn-ı ʿizzetdür

Göke çıḳmaḳ gibi ammâ **mücerred** temennâdur (G. 67/2)

Kendisini her şeyden soyutlamış insan için evliliğin ötesinde, gündüz dışarı çıkmak bile yasaktır. Onun yanında gölgesi bile olmaz. Kendisini Hakk'a adamış mâsivadan soyutlamıştır.

Añma te'ehhül itmegi İsḥâḳ ḳayddur

Yanınca sâyesi daḫî merd-i **mücerred**e (G. 273/5)

2.7. Riyâzet

Riyâzet, nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de riyazettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sufiler, tasavvufu "barışı olmayan savaş" olarak nitelemişlerdir.[74]

Riyâzet ehli nefsini terbiye için rahatlığı terk etmiştir. Ehl-i tasavvuf nefisle mücadele için basiret gözünü riyâzetle nurlandırır.

Dil ġamzeñ oḳların döşenüp sînede yatur

Ehl-i **riyâzet**üñ döşegi bûriyâ olur (G. 63/3)

Açalum nûr-ı **riyâzet**le baṣîret gözini

Düşmanuñ gözlerini göz göre kûr eyleyelüm (G. 186/3)

2.8. Nefis

Nefis sûfilere göre, kulun çürük vasıfları, yerilen ahlâkı ve amelleridir.[75] Kişi bunlarla mücadele ile çeşitli mertebelere ulaşır.

---

[73] "Hiç evlenmediğinden "ehl-i tecrid" diye adlandırılmış ve dünya malından hiçbir şeye sahip olmadığı için tam bir tecerrüd örneği (ruh-ı mücerred) kabul edilmiştir. Buna rağmen semaya yükselirken yakasında unuttuğu bir iğneden dolayı dördüncü felekteki (çarh-ı çarümin) güneş semasında kalmıştır." Mehmet Uzun, "Îsa", TDVİA, C.22,İstanbul, 2000, s.474.

[74] Ethem Cebecioğlu, age.., s.402.

[75] Ebu‟l-Kâsım Abdulkerim el-Kuşeyrî, Kuşeyrî'ninTasavvufun İlkeleri, Çeviren:Tahsin Yazıcı, C.1 Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978, s.167

Kâşâne'ye göre nefs, "His, hayat ve bilinçli hareket kuvvetlerini taşıyan latîf buharlı bir cevherdir. Hakim Tirmizî ise nefse, rûh-i hayvanî demiştir. Yine o, "Kalb ile beden arasında bir vasıtadır." diyerek nefsi tanımlar.[76]

Nefs kavramı beyitlerde cümle-i nüfûs, nefs-i bed-fièâl, hevâ-yı nefs, sükûn-ı nefs tamlamalarıyla karşımıza çıkar. Kişi her nefeste nefsin istekleriyle baş etmek zorunda kalır. Çünkü nefsin istekleri hiç bitmez. Nefisle mücadelesinde başarılı olursa kendisine birçok ilim verilir:

Her dem ki her nefesde virür cümle-i **nüfûs**

Cümle şümûl-i ʿilmüñe maʿlûm olur o dem (K. 2/4)

Âşık sevgilinin düşmanlığının onda kötü nefsi bırakmadığını ve eğer sevgili lutf ederse düşmandan kendisine hiçbir zarar gelmeyeceğini söyler:

Gerçi ʿadâvetin ḳomadı **nefs**-i bed-fiʿâl

Lütfuñ muʿîn olursa ʿadûdan baña ne ġâm (K. 2/20)

Nefs kelimesi pir ile kullanılmıştır. Sufiler tasavvufta nefsin terbiyesini bir pir veya mürşidin gözetiminde yaparlardı. Şair nefsinin mecazi aşka pirinden izin alarak talip olduğunu söylemektedir:

Hevâ-yı **nefs** pîrinden müʿcâzın

Anuñçün ṭâlib-i ʿışḳ-ı mecâzın (Ş. 1/3)

Seyr-i süluk halinde olan sufi nefsin mertebelerini kat ederek en üst makama ulaşmaya çalışır. Sufinin riyadan arınması, nefsini sakinleştirmesi ve kavgadan vazgeçmesi istenmektedir.

Gider bu hây ile hûyı riyâyı ḳo ṣōfî

Sükûn-ı **nefs**e sülûk eyle ḳo ya ġavġâyı (G. 329/6)

2.9. Sabır- Şükür

Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibadette devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabr, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur.[77] Kuşeyri sabrı şu şekilde açıklamıştır: "Sabır iki kısmıdır: Kulun kazanç ve iradesi ile olan

[76] Çatak, Adem, **Şeyh İslam'ın Mu'înü'l-Mürîd Adlı Eserindeki Bazı Tasavvufî Kavramlar**, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012, s. 287.
[77] Ethem Cebecioğlu, age., s.409.

şeye sabır, kazanç ve iradesi ile olmayan şeye sabır. Kulun kazanç ve iradesi ile olan şeye sabır iki kısımdır: Tanrının kula emrettiği şeye sabır ve haram ve mekruhtan yasak ettiği şeye sabır. Kulun kazanç ve iradesi ile olmayan sabıra gelince, bu, kulun, içinde güçlük ve sıkıntı bulunan şeyde, Tanrı'nın hüküm ve kazasından kendisine ulaşan (Hastalık vb.) şeye sabretmesinden ibarettir."[78]

ʿAḳl u **ṣabr** u dil alup kâkülüñ inkâr itdi
Berü gel sulḥ idelüm bûseye iḳrâr eyle (G. 264/4)

Aşağıdaki iki beyitte sabr ile aram kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Aram karar manasına gelmektedir. Hasret ve dert âşık için o kadar yakıcı bir hal almaya başlar ki ondan yakınmaya başlar. Çıkış kapısı olarak sabrı görür ve bunda sebat eder:

Ḥasretâ derdâ dirîġâ ḳalmadı dilde mecâl
Bir nefes ârâm idüp **ṣabr** eylemek oldı muḥâl (M. 5/IV/1)

Bu beyitte ise gamının artmaya başladığını artık sabır ve karara yer olmadığını söylemektedir.

Gele başladı bir bir ġâm iñen çoḳ
Didüm kim **ṣabr** ile ârâma yer yoḳ (Ş. 1/41)

Sabır karar ve sebat gerektiren bir haldir. Şairin seçme hakkının elinden gitmesiyle beraber sabır ve kararı da kalmaz. Artık içinde bulunduğu durum onun için dayanılmayacak bir hal alır.

Elümden gitdi ol dem iḫtiyârum
Dükendi ḳalmadı **ṣabr** u ḳarârum (Ş. 2/17)

Şükrün üç çeşidi vardır: dilin şükrü, kalbin şükrü, bedenin şükrü. Kalbin şükrü, nimeti verenin Allah olduğunu bilmektir. Dilin şükrü, Allah'ın verdiği nimetleri söyleyerek O'na hamdetmektir. Bedenin şükrü, Allah'ın yasaklarından uzak durup buyruklarını tutmaktır.[79]

Âşık sevgiliye kavuşmak için büyük bir uğraş içerisindedir. Âşığın bütün çabası da bu yöndedir. Hatta onun için sevgiliye kavuşmak şükrü gerektirecek en büyük nimettir.

---

[78] Ebu"l-Kâsım Abdulkerim el-Kuşeyrî, age., C.2, s.303.
[79] Süleyman Ateş, İslam Tasavvufu, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 2005, s.308-309.

Ḫōş niʿmet idi ḫân-ı viṣâlüñ nevâlesi

Şükrim bilen faḳîrüñe ger olmasa ḥarâm(G. 164/3)

Şükrü ifade etmenin yollarından en güzeli şükür secdesidir. Âşık için sevgilinin kaşlarını görmek şükür secdesi yapmayı gerektirecek bir lütuftur.

Secde-i **şükr** idem İsḥâḳ yüzüm yire sürem

Ger naṣîb ide Ḫudâ ol ḫam-ı ebrûyı görem (G. 166/7)

Âşık haline şükretmektedir. Onun tek derdi sevgilidir. Sevgili aslında onun için hem dert hem de bu derdin devasıdır.

ʿÂşıḳ oturdı beg oldum Ḥaḳḳa çok **şükr** eyledüm

Derdümi viren sebeb düşdi yine dermânuma (K. 14/15)

2.10. İhlâs

Eylem ve ibadetleri yalnız Allah'a özgü kılmak; kalbi, temizliğini bozacak düşüncelerden uzak tutmak demektir. Mutasavvıflara göre ihlâs Allah için yapılan işlerde halkı aradan çıkarmak ve eylemleri sadece Allah için yapmaktır. Başka bir deyişle kulun oturmasını, kalkmasını, devinmesini, bütün hareket ve sükûnunu Allah için yapmasıdır.[80]

İhlas beyitlerde daha çok samimiyeti ve sadakati ifade eden bir kelime olarak kullanılmıştır:

Gezend irişmeye mekr-i zamâneden umaram

Çü ṭaḳdı ribḳa-i **iḫlâṣ** boynuma meftûl (K.7/14)

Âşık gibi sevgili peşinde koşan çoktur. Fakat âşık bunların hiçbirini kendisi gibi ihlâslı ve sadakatli bulmaz.

Ḳapuñda bendelerüñ çoḳ ḳuluñ gibi ammâ

Be-ġâyet az ola **iḫlâṣ** u ṣıdḳ ile mecbûl (K. 7/16)

Şair kendisinin ihlâs yoluna adamış ve kurtuluşun elif gibi dosdoğru olmaktan geçtiğini vurgulamıştır.

[80] Süleyman Ateş, age., s. 247-248.

Teveccüh eyledi İsḥâḳ râh-ı **iḫlâṣ**a

Giderse râst elif gibi vardı buldu ḫalâṣ (G. 117/5)

Bu beyitte ihlâs terimiyle beraber riya da kullanılmış, tezat sanatı yapılmıştır. İhlâsın tek çıkar yol olduğuna değinilmiştir:

Bîsâṭ-ı ḳurba bir yol var mıdır **iḫlâṣ**dan ġayrı

Meger ol bûriyâ ehlidür iden bu riyâdan ḥâẓ (G. 120/4)

2.11. Fakr (Fakir)

Dünyadan, topyekûn masivadan hiçbir şeye gönül vermeyerek, malik olunan şeyleri Hakk'ın rızasına sunmak ve onun yolunda sarf etmektir. Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a irca etmek, insanın şahsının, amelinin ve halinin Cenab-ı Hakk'ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek, onu besleyen bütün yollan kapamak ve her şeyin tasarrufunun Hakk'ın kudret elinde olduğu gerçeğini yaşamaktır.[81]

Aşağıdaki beyitlerde fakir kavramıyla beraber fakirliğin bir alt mertebesi olan miskinlik kavramı da kullanılmıştır. Fakir kendisini geçindirebilecek kadar bir varlığı olana denir. Miskin ise kendisini geçindirecek kadar bile bir geliri olmayana denir. Tarikat yolunda sülûk eden kişinin dikkat etmesi gereken en önemli unsurlardan birisi de fakir, miskin ayırt etmeksizin alçak gönüllülüktür:

Ṭarîḳ-ı meskenete var yüri sülûk ide gör

Tevâzuʿ eyle ḳamuya **faḳîr** ü ger miskîn (M. 1/III/6)

Şair sevgilinin kendisini kabul etmesini ve kapısından kovmamasını ister. Çünkü kendisini onun kölesi olarak görür:

Ḳabûl it bende-i muḳbildür İsḥâḳ

Ḳapuñdan ol **faḳîr**i eyleme red (G. 23/5)

Üsküplü İshak Çelebi burada fakirliği ile övünür, göz keselerinin aşk gözyaşları ile dolu olduğunu söyler ve dünyayı bir hardal tanesine değişmez:

[81] İsa Çelik, Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr, EKEV Akademi Dergisi, c. III sy. 2 (Güz 2001), s. 192-193.

Devlet-i **faḳr** ile ġâyetde ġanîdür İsḥâk

Sun-i eşk ile gözi kîseleri mâl-a-mâl (G. 152/7)

Ġınâ-yı devlet-i **faḳr** ile gel gör İsḥâḳı

Cihânı ṣaymadı bir dâne ḫardala ṣofî (G. 326/11)

Bu beyitte şair, derdinden zayıf düştüğünü ve tek dayanağının sevgili olduğunu söylemekte ve ondan rahmet dilemektedir:

Düşdi ʿaṣâya żaʿf ile İsḥâḳ-ı derdmend

Raḥm eyle ol **faḳîr**üñe yoḳ ġayrı mesnedi (G. 298/5)

2.12. Akıl

İmam Gazali İhya-i Ulumi'd-Dîn adlı eserinde aklı ikiye ayırmış ve şöyle açıklamıştır: "Birincisi, eşyanın hakikatini bilmekten ibaret olan akıldır ki, kalbde bulunan ilim sıfatından ibarettir. İkincisi ise, 'akıl' denmekle, ilimleri anlayan manası murad olunur ki, o zaman da, kalbin kendisi olur."[82] Buradan da anlaşılacağı gibi akıl, ilim ve kalple tamam olur.

Akıl akl-ı küll terkibi içerisinde kullanılmıştır. Sevgilinin güzeliğinin mushafı çoktur. Onu ezberlemenin zorluğundan bahsedilmiştir:

Çoḳdur cemâli muṣḥaf-ı eczâsı **ʿaḳl-ı küll**

Bir cüz'üni ki ezber ide âferîn aña (K.3/7)

Âşık olan kimse akıl elbisesini çıkarır ve aşk palasını giyer. Âşık olan kimsede artık utanma da kalmaz.

Ḥulle-i **ʿaḳl**ı çıḳar ʿışḳ pelâssın geye gör

Ḳo elüñden yüri ġayret yaḳasın ʿâr etegin (G. 211/4)

Kemâl-i sürʿât-i Fehmi şu resme kim **ʿaḳl**uñ

Teveccüh eylese maṭlûba sebḳât ide ḥuṣûl (K. 7/11)

82 İmam Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, çev. Ahmed Serdaroğlu, C.4, Bedir Yayınları, İstanbul, s.12.

ʿAḳl u ṣabr u dil alup kâkülüñ inkâr itdi

Berü gel sulḥ idelüm bûseye iḳrâr eyle (G. 264/4)

2.13. Hayret

Allah'ı tanıyan, fakat bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hal anlamında bir tasavvuf terimi olarak kullanılır.[83]

Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır.[84]

Şair cevr ve cefa ile gece sabaha kadar birlikte, hayrette olduğunu söylemektedir.

Cevr ü cefâ-yı dehr-i sitemkâr ile gice

Ḫayretde idi ben ḳuluñ ey şâh tâ seḥer (K. 8/12)

Sabr ve takati azaldıkça, hayret makamında bir yükselme yaşamakta kemale ermektedir.

Âh kim ʿâlemde eksildükçe ṣabr u ṭâḳatüm

Ṭurmadın günden güne artar kemâl-i ḥayretüm (G. 169/1)

Araplar sevgilinin yüce mertebesini gördükçe hayrete düşer. Acem milleti ise güzelliğini gördüğü zaman sesi soluğu kesilir.

Ẕât-ı celîlüñ aña mı ḥayretdedür ʿarab

Vaṣf-ı cemîlün ide mi dem-bestedür ʿacem (K. 2/10)

O kim ḳoyup işiğün ġayra ilticâ eyler

Yürür bevâdî-i ḥayretde gey ḥazîn ü melûl (K. 7/3)

2.14. Melâmet

Kınamak, ayıplamak ve serzenişte bulunmak anlamına gelen melâmet, tasavvuf ıstılahında yaygın şekliyle, yaptığı iyilikleri (gösteriş olur endişesiyle) gizlemek, kusurlarını ise (nefsiyle mücadele etmek, aşağılamak için) açığa vurmak olarak tarif edilir. Buradan da

[83] Erhan Yetik, "Hayret", TDVİA, C.17, İstanbul, 1998, s.60.
[84] Ethem Cebecioğlu. age., s.202.

anlaşılacağı üzere melâmetin temel özelliği, riyâdan kaçınmak için gizliliğe riayet etmek ve şöhretten sakınmaktır.[85]

Sofi divan edebiyatında pek hoş karşılanan bir karakter değildir. Daha çok âşıkları kınamasıyla bilinir.

Melâmet eyleme ʿaşıḳlara gel e ṣōfî
Ki bezm-i meykedede yer yoḳ engele ṣōfî (G.326/1)

Melâmet ehli dünyayı terk eylemiştir. Dünyalığın onun gözünde yeri yoktur.

Yaḳalum gayret ocagında melâmet odını
Raẖt u baẖtı şalup ol âteşe nûr eyleyelüm (G. 186/4)

2.15. Zühd- Takva

Zühd her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme[86], ibadete vakit ayırma[87] gibi anlamlara gelmektedir. Zühd herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Bununla beraber iʻraz edip yüz çevirdiği şeyinde heves edilecek bir yönünün bulunması şarttır.[88]Ebu Süleyman ed-Darani'nin ifadesiyle "Zühd, seni Haktan alıkoyan şeyleri terketmendir."[89]

Takva ise Allah'dan gerektiği gibi korkmayı ifade eden bir terimdir. Denilir ki, kişinin takvası, üç şeyle anlaşılır: Nâil olmadığında güzel tevekkülü, ulaştığında güzel rızası, kayıp olana güzelce sabrı ile. Talk b. Habib demiş ki takva Tanrı'nın azabından korkarak, Tanrı'dan bir nura kulluk ile amel etmedir.[90]

Namaz vakti gibi her şeyin bir vakti vardır. Sevgili ile olunan vakitte de zühd ve takva düşünülmez.

Añma İsḥâḳa namâzı vaḳti var her nesnenüñ
Şimdi çaḳ zühd ile taḳvâdan teğâfül vaḳtidür (G. 76/5)

---

[85] Ali Bolat, **Muhyiddin İbn-i Arab'de Melamet Tasavvuru**, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), [2009], sayı: 23, s.458.
[86] Ferid Devellioğlu, age., s.1193.
[87] Şemseddin Sami, age., s.691.
[88] İmam Gazali, age.,C.4, s.398.
[89] Ferüdüddin Attar, Tezkiretü'l-Evliya, Çev. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s.307.
[90] Abdulkerim el-Kuşeyri, age., C.2, s.201.

2.16. Gam

Gam dert anlamına gelmektedir. Sevgilinin çektirdiği cefadan dolayı âşığın çektiği sıkıntıdır gam. Gam kelimesi beyitlerde genellikle tamlamalar içerisinde kullanılmıştır. Gam kelimesiyle oluşturulan tamlamalar şöyledir: "àam-güsâr, âteş-i àam, àam-ı eyyâm, zehr-i àam, leşker-i àam, kûh-ı àam, şeşder-i àam, bâr-ı àam, mevc-i àam, dââ-ı àam."

Gam, bazen dert ortağı, bazen ateş, bazen zehir, bazen asker, dağ, dalga olarak görülmüş bazen de âşığın üzerine yağmur gibi yağmıştır.

Ḳanı ol dem kim sürûr-ı vaṣlı eglerdi beni
Şimdi **ġam**dur egleyen ol **ġam-**güsârumdan cüdâ (G. 2/3)

Iraġ olmaġı bir laḥẓa **ġam**ından
Bu ḳuldan yâ İlâhî sen ıraġ it (G. 12/4)

Şol deñlü **âteş-i ġam** ʿışḳ ile yanalum
Encüm gibi feleklere irsün şerâremüz (G. 91/3)

İncine ṣanma **ġam-ı eyyâm**a muʿtâduz bizi
Süd yerine **zehr-i ġam**la beslemişdür dâyemüz (G. 103/2)

Leşker-i ġam günidür ḳopdı gelür gerd-i melâl
Ḳonmaya gibi ḫaṭuñ gözümüz açmaġa mecâl (G. 152/1)

Kûh-ı ġamdan berü gel meskeni dûr eyleyelüm
Dilü cân küncini pür-genc-i sürûr eyleyelüm (G. 186/1)

Nerrâdı ʿışḳa **şeşder-i ġam**dan ḫala yoḳ
Görmez güşâd u şâdî yüzin ḳaldı zâr ile (G. 257/7)

Bâr-ı ġam boynuña düşdi ne çekerseñ yeridür
N'ola İsḥâḳ gerek kendüñi berdâr eyle (G. 264/7)

Fülk-i dil çıkmadın kenâra dahı̮̂

Mevc-i ġam ṣaldı bir diyâra dahı̮̂ (G. 302/1)

Daʿvâ-yı ʿışḳa sûz-ı derûnumdı şâhidüm

Dâġ-ı ġamuñla şimdi olupdur güvâh iki (G. 324/3)

2.17. Devr

Devr kelimesinin zamandan başka bir de asıl dönme manasına geldiği düşünülünce, içki meclisinde kadehin elden ele gezip dönmesi anlamını da taşımaktadır.[91] Tasavvufta bir devir nazariyesi vardır. Âlem-i gaybdan Âlem-i şuha inen varlık evvela cemat, sonra nebat sonra hayvan en sonra insan suretinde tecelli eder. Kudret, bu sırrı, böylece anasırdan geçerek, insan mertebesine yükselince, asıl hakikatinden haberdar olmak ve aslına kavuşmak ihtiyacını duyar. Ondan sonra derece derece yükselerek Hakka vasıl olur.[92] Beyitlerde ise mevsimlerin dönmesi, gamın dönmesi gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

ʿÖmr peymânesini sâḳî-i **devr**ân kişiye

İçürür ṣoñra döner mest-i ḫarâbın götürür (G. 69/2)

N'ola ḥâlüm ki esîr-i ġam-ı **devr**ân oldum

Bilmezem n'eyleyeyin vâlih ü ḥayrân oldum (G. 194/1)

ʿArż-ı ḥâl eylesem ol yâra döner yüz çevürür

Nice ḫoşnut olayın gerdiş-i **devrân**ımdan (G. 196/2)

Dünyada her şey gibi mevsimler de bir deveran içerisindedir. Sevgilinin gelmesi baharın gelmesi gibi görülmüştür:

İrüp gelmiş idi **devr**-i bahâruñ

Yüzi gül gibi gülmiş rûzgârun (Ş. 2/2)

---

[91] Necmettin Halil Onan, İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, M.E.B Yay. İstanbul, 1991, s.47.

[92] Agâh Sırrı Levend, age, s. 34.

2.18. Belâ

Hastalık, sıkıntı ve kötülüklerle imtihan edilişţir. Bela, Allah'a yakınlık durumuna göre artar. Hadis-i Şerifte "Biz nebîler topluluğu, insanların en şiddetli belaya uğrayanlarıyız." buyrulmuştur.[93]

Bela kavramı beyitlerde elest bezmi de denilen evet yerine kullanılmaktadır:

Âşıḳa müşkil **belâ** ol vaḳt olur İsḥâḳ kim

Olmaya naḳd-i belî semâye-i rûz-ı Elest (G. 13/5)

Âşık sevgilinin çektirdiği dertlerden dolayı sürekli perişan bir haldedir ve bu perişan hali onun ne belayla uğraştığını ortaya koyar.

Ḫâṭırum sorma gel ey ehl-i selâmet añla

Ne **belâ** çekdügümi ḥâl-i perîşânumdan (G.196/5)

Aşağıdaki beyitte âşık Allah'a güzelliğin sevgilisinde, belanın da kendisinde son bulması için dua eder:

Ḫudâdan isterem ʿışḳa giriftâr olmasun kimse

Güzellik sende ḫatm olsun **belâ** bende tamâm olsun (G. 202/4)

Sevgili vefasızdır ve âşık bu durumdan yakınmaktadır. Vefalı bir sevgili ile beladan uzak olmak ister. Âşık bu beladan dolayı kendisini zindanda gibi görür.

Kişinüñ bir vefâ ehli mülâyim dilberi olsa

Belâ vü derd ü ḥasretden bu ġamġîn dil berî olsa (G. 230/1)

Belâ küncinde ʿuşşâḳı esirge rûḫlaruñ göster

Bir iki şemʿ ile ḫayruñ yetişsün ehl-i zindâna (G. 265/5)

Dil ü cân mübtelâ oldı yine bir na-müselmâna

Gözi siḥri küfr-i **belâ**dur ehl-i îmâna (G. 242/1)

[93] Ethem Cebecioğlu, age., s.76.

2.19. Vahdet- Kesret

Vahdet bir, kesret ise birden çok anlamına gelmektedir. Edebiyatımızda daha çok vahdet-i vücud tamlaması ile birlikte kullanılmaktadır. Vahdet bir olan Allah için kullanılır, Allah birdir ve tektir. Eşi ve benzeri yoktur. Geri kalan bütün varlıklar kesreti simgeler.

Ferâġat gûşesinde tûşedür cemᶜ iyyet-i ḫâṭır
Bu **kesret**de anı taḥsil idenler ehl-i **vaḥdet**dür (G.78/6)

Ḥâl idindi kendüye **kes̱retde vaḥdet** ẕevḳını
Ḫûblar cemᶜ iyyetinde gözleyen tenhâ seni (G. 284/5)

Çok konuşma insanı usandırır:

Olur, çü kes̱ret-i aḳvâl mûcîb-i imlâl
Revâ degül ki ola ḫâṭır-ı şerîfi melâl (K. 7/20)

Vahdete erenler kendini kurtarmıştır. Kesrette olanlar ise hep aynı şeyi tekrar eder dururlar.

Eger ki vaḥdete irdüñse bil ki ṣâlimsin
Bu cemᶜ ü kes̱ret-i aᶜdâd hep mükerrerdür (M. 1/II/1)

ᶜÎdgâhuñ seyrine gelmiş felekde her melek
Yıḳmasunlar ḫaylî kes̱ret var sipihrüñ ṭamını (G. 283/7)

2.20. Fena- Beka

Fena; tükenmek, yok olmak manasınadır. Fena, ıstılahta insanın kötü sıfatlardan kurtulması hali olup nefsâni haz ve arzularının yok olması demektir. Kulun daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olması sebebiyle eşyadan tamamen yok olması halidir.

Beka ise fena sözünün insanlardaki kötü sıfatların yok olmasına işaret etmesi gibi, beka sözü de insanda güzel huyların ortaya çıkması ve bunların devam etmesine delalet eder.[94]

---

[94] Hayrani Altuntaş, age., s.155-156.

Fena kavramı tâc-ı fenâ, bâd-ı fenâ, ehl-i fenâ, dâr-ı fenâ tamlamalarıyla birlikte kullanılmıştır.

Leşker-i ġam şâhıyam **tâc-ı fenâ**dur kisvetüm

Terk-i ser didükleri terk-i külâhumdur benüm (G. 173/5)

Çün ḥaḳîḳatde ḥabâbuz bu **fenâ** baḥrinde

Baş çeküp ḫıtḳayabir laḥza ḥużûr eyleyelüm (G. 186/2)

ʿÖmr-i câvîdüm viṣâlüñdür naṣîb eylerse Ḥaḳ

Yıllar ile görmeye **bâd-ı fenâ** gerdüm benüm (G. 189/2)

Bu yolda ṭâlib-i ṣâḥib-ḳadem benem didügüñ

Fenâ yolında gerekdür ki ola ḫâk-i ḳadem (M. V/5)

Bu **fenâ** yurdında ol abdala ʿışḳ olsun ki ol

Raḫt u baḫtı âteş-i ʿışḳa urur andan gider (G. 50/6)

Ehl-i fenâ içün döşenepdür bisâṭ-ı ʿışḳ

Seyr itmez at u fil ile şâhı piyâdedür (G. 82/4)

Şol kimse kim sarây-ı **beḳâ**dan yaña baḳa

Dâr-ı fenâda bir ḳapıya intisâbı yoḳ (G. 137/5)

2.21. Mâsivâ

Tasavvuf yoluna yeni girmiş veya bu yolda olmakla birlikte vahdet makamına erememiş sâlikler Hakk’ın varlığı (vücûd) ve Hakk’ın gayrinin varlığı (mevcûdât) olarak iki varlık görür. Hakk’ın gayri kabul edilen varlıklara tasavvufta mâsivâ adı verilir. [95]

Masiva aynasında kabul olunmak için ma’nanın açılması gerekir.

Şâhid-i maʿnâyı gördüñ ẓâhir oldıysa saña

Mâsivâ âyînesinde ṣûret-i hüsn-i ḳabûl (G. 161/3)

[95] Süleyman Uludağ,” Masiva”, TDVİA, C.28, İstanbul, 2003, s.76.

Allah'ın sınırsız gücünün yanında masivanın hepsi bir damla kadar bile kıymete sahip değildir.

Baḥr-i muḥît-i ḳudretüñe nisbet eylesem

Bir ḳaṭra deñlü yoġ ola mecmûʿ-ı mâsivâ (K. 1/4)

2.22. Kul

Kul Arapça abd kelimesinin karşılığıdır. Divanlarda ise sevgiliye kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelmektedir. Köle kelimesi karşılığında kullanılmaktadır.

Âşık sevgilinin kapısında bir köle gibidir. Onun kapısına yüz sürmek bile onun için büyük nimettir.

Bilüp geçendeki eksükligin ḥużûruñda

Ḳul oldı yüz süre geldi ol âsitâna sürûr (K. 4/24)

Sevgili âşık için kerem kaynağıdır.

Noḳṣân ola mı fażluña ey menbaʿ-ı kerem

Ḳapuñda olsa ben **ḳul**uñuñ ḥâceti revâ (K. 3/21)

Halk sevgiliye kul olmuştur. O ise devletin kendisine kul olmasını istemektedir.

Bende-i ḥalḳa-be-gûş oldı varup ḫıdmetüñe

Devleti kendüye **ḳul** eylemek ister ḫâtem (K 6/5)

2.23. Tevazu

Tevazu alçakgönüllülük anlamına gelmektedir. Nefsi tanıyıp ciddi olarak alçaltma, tevhit hürmetine nefsi yüceltmedir.[96] Dîvanda bir beyitte tevazu kelimesi tespit edilmiştir. Fakir ve miskim kimselere tevazu ile yaklaşılması gerektiği dile getirilmiştir.

Ṭarîḳ-ı meskenete var yüri sülûk ide gör

Tevâzuʿ eyle ḳamuya faḳîr ü ger miskîn (M. 1/III/6)

---

[96] Ethem Cebecioğlu, age., s.493

2.24. Vuslat- Firkat- Hicran

Vuslat, kavuşma, firkat ve hicran ise ayrılık manalarına gelmektedir. Âşık sürekli vuslatla hicran arasındadır. "Âşık bazen ayrılık derdiyle çok trajik durumlara düşer. Ne hasrete dayanacak gücü kalır ne de kendisinde sevgiliye kavuşabilmek için bir şeyler yapabilecek gücü bulur."[97] Şair sürekli sevgili ile birlikte olmak ister fakat bu bir türlü gerçekleşemez.

Yâr ile ola didüm olmadı **vuṣlat** bâḳî

Kime oldı ki baña ola bu devlet bâḳî (G. 307/1)

Sevgiliden ayrı olduğu için âşığa bir gün bir yıl kadar uzun gelir. Fakat kavuşma günü böyle değildir. O daha çabuk geçer.

Âh kim **fürḳat** güninüñ her güni bir yılcadur

Lîk **vaṣl** eyyâmınuñ bir günce gelmez bir yılı (G. 312/5)

Ayrılıkla kavuşma bir olmayınca vahdetin ne olduğunu kişi bilemez.

ʿÂlem-i ʿışkuñ kişi İsḥâḳ bilmez vaḥdetin

Cümle yeksân olmayınca **vaṣl** ile **hicrân** aña (G.6/5)

Vaṣla irsem bîm-i **hecr**üñ bir belâ olur baña

Vaṣl u **hecr**i sen baña dünyâda yeksân eyledüñ (G.142/2)

Benüm ḫân-ı **viṣâl**idür amîd idindügüm İsḥâḳ

Ġam-ı **hicrân**a ḳalursa ne minnet elde ḥalvâdur (G.67/5)

Sevgili ile kavuşma âşık için bir düğün, bir bayram gibidir.

Mâtem-i **fürḳat**le geçdüm ʿîd-i **vaṣl**a irmedüm

Dildeki yer yer dügündür ulu bayramum benüm (G.168/4)

2.25. Zikir-Vird

---

[97] Halil Çeltik, **Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık**,Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer, 2010, s.141. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/halil_celtik_asigin_ikilemi_vuslat_ve_ayrilik.pdf Son Erişim Tarihi: 02.01.2015.

Zikir, Allah'ı tesbih ve temcid etmek, kalb ve dil ile Allah'ın adını anmak[98], belli kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda belli bir edep halinde her gün düzenli olarak söylemek[99]demektir. Zikir, kevn ile fesat âleminden çıkarak ulvi âleme yükselişte en kısa yolu teşkil eder.[100] Vird de zikirle aynı anlama gelmektedir.

Salâvat-ı şeriflerde zikir olarak çekilmektedir.

> **Ẕikr**in ol nâm-ı şerîfüñ dilde tekrâr eyledüm
> Ḥırz-ı cânum Muṣṭafâ **vird**-i zebânum Muṣṭafâ (M. 6/V/2)

Seher vakti, zikrin ve duanın kabul olduğu en mümtaz vakitlerden biridir.

> Ki her birisi anuñ ḥırz-ı cândur
> Dilümde her seḥer **vird**-i zebândur (Ş. 57)

Zikir çekmenin aleti tespihtir. Tespih zikrin adedini belirlemede yardımcı olur.

> **Ẕikr**-i laᶜlüñ ᶜâşıḳa **vird**-i zebândur nitekim
> Elde bir tesbiḥdür mecnûna zincir-i cünûn (G. 213/3)

2.26. Âh

Ah, nida, aşıkın iç alemdeki ateşli ve elemli ifadesidir. Allah kelimesindeki ilk ve son harf bir araya getirilirse âh meydana çıkar. O halde âh Allah demektir. Âşığın ah demesi ona sığınması anlamına gelir. Güneşin ışıkları elife kütlesi he harfine benzediğinden her gün ah diyerek doğar.[101]

Âşığın tekke durağı, ışığı ahdır.

> Ṭuraguñ tekye vü **âh**uñ çerâġ it
> Maḳâmuñ ġûşe-i emn u ferâġ it (G. 12/1)

Âşığın tek sermayesi ahıdır. Sabahı akşamı havaya dönmüştür.

> Naḳd-i vaḳtümden elümde **bâd-ı âh**um var hemân
> Hep hevâya münḳalibdür ṣubḥ ile şamum benüm (G. 168/2)

---

[98] Süleyman Ateş, age., s.171.
[99] Abdulhakim Yüce, age., s.214.
[100] Hayrani Altıntaş, age., s.69.
[101] Süleyman Uludağ, age., s.26.

Aşağıdaki beyitte âşık göklerdeki karabulutun kendi ahı olduğunu söyler:

Dîde-i ebr-i siyâhuñ yaşını diñdürmeyen

Göklere peyveste olan **dûd-ı âh**umdur benüm (G. 173/6)

Cânâ eger ki ölmez isem **âh** u zâr ile

Sen servi umaram ki egerim rûzġâr ile (G. 257/1)

Ah burada Burak adı verilen, Peygamber Efendimizin (sav.) mièraca yükseldiği bineğe benzetilmiştir:

Burâḳ-ı **âh**um ile berḳ hem-ʿinân olımaz

Elüme ṭurra-i zülfüñ çü tâziyâne alam (G.175/3)

2.27. Tarikat İle İlgili Unsurlar- Kavramlar –Terimler

Tarik yol anlamına gelmektedir. Tarikatı "sâliki hakikate götüren yol" şeklinde tanımlayan sûfîler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakikate ulaşılamayacağını vurgulamıştır. Bunu ifade etmek için meselâ şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikati inciye benzetmişlerdir.[102]

Bütün tarikatlerin müşterek esası (zikir)dir. Zikrinde akşamı vardır, (lisanî, cehri, kalbi, sırri, hafi hafiyyü'l-hafi) olur. "Lâ ilâhe illallâh" tevhidi muayyen defa tekrarlandıktan sonra(Allah) ism-i celâli, bundan sonra da diğer esma sırasıyla tekrar edilir.[103]

2.27.1. Işıklar (Tarikat)

Hz. Allah'a ulaşmanın yolu tarikattan ve bir irfan sahibine mürit olmaktan geçer. Aşk yoluna talib olan dünyanın yükünü omuzlarında taşımamalıdır. Tarikat yolu birdir ve bu yol dosdoğrudur. Yolunu şaşıran kişi ise bu yolu bir olarak görmez. Nefsi ve şeytan onun önüne başka yollar çıkararak aldatmaya çalışır.

Menzîl-i tevfîḳ-ı Ḥaḳḳuñ resmini İsḥâḳa ṣor

Ol cenâba yol **ṭarîḳ**-ı ehli ʿirfândan gider (G. 50/7)

---

102 Reşat Öngören, "Tarikat", TDVİA, C.40, İstanbul, 2011, s. 95.

103 Agah Sırrı Levend, age., s.52.

Ṭarîḳ-ı ʿışḳa sebükbâr olan olur sâlik

Bu hây u hûy ile güc ḳaṭʿ-ı merḥale ṣôfî (G. 326/6)

Birdür **ṭarîk-ı ʿışḳ** sülûk eyleyen bilür

Güm-râh olur kişi göricek anda râh iki (G. 324/4)

2.27.2. Semâ

Sema tasavvuf yoluna girmişlerin yapmış oldukları ayine verilen isimdir. Nefs hevasına uyan halk için kesinlikle haram olan raks ve sema', aşk ve tasavvuf erbâbı için dâimâ caiz görülmüştür.[104] Ayrıca Tuhfetü'l-uşşakta sema'nın kimlere mahsus olduğu şu güzel sözle anlatılmıştır. "Sema' nefsi meyyit, kalbi hay olanlara mahsûstur."[105]

Abdulbaki Gölpınarlı sema'nın yapılışını şu şekilde açıklar: "Musikıyye uyup sağdan sola, hırkalıysa, sağ eliyle hırkasının yakasını tutup göğsünü biraz açarak, sol eliyle, bel hizasında, hırkanın sağ yanının açılmaması için tutarak; tennûreliyse kollarını açarak dönmek."[106]

Semayı ağlayarak yapan mürid huzur bulmaktadır. Semayı akla dayandıran kimse ise sema yapan kişinin (rakkas) neden döndüğünü bile anlayamaz. Çünkü sema akıl ile değil gönül ile yapılır.

Ṣafâ vü şevḳ ile yaşum **semâʿ**a girmişdür

Neden gelür ʿacabâ çeşm-i dür-feşâna sürûr (K. 4/3)

Semâʿ leẕẕeti ṣanma ḳıyâs-ı ʿaḳl iledür

Ne bile bir kişi ṣorsañ neye döner raḳḳâṣ (G. 117/3)

ʿIşkunuñ şît u ṣadâsıyla ṭolupdur âfâḳ

Leẕẕet-i ẕevḳ u **semâʿ**ında muḥayyer ʿuşşâḳ (M. 2/V/1)

---

[104] Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB. Yay., Ankara 1976, s.222.
[105] Şeyh Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Uşşâkî Sâliklerinin Âdabı (Tuhfetü'l-Uşşakıyye), Çev. Mahmud E. Kılıç, Asitâne-i Uşşakî Neşriyatı, İstanbul , 1998 s.69.
[106] Abdulbaki Gölpınarlı, Mevlevi Adab ve Erkânı, Yeni Matbaa, İstanbul, 1963, s.40.

2.27.3. Abdal

Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlü'l-gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfî veya erenler hakkında kullanılır.[107]

Abdalın sürekli dolaşmasının sebebi aşktır.

Bu fenâ yurdunda ol **abdâl**a ʿışḳ olsun ki ol

Raẖt u baẖtı âteş-i ʿışḳa urur andan gider (G. 50/6)

Abdallar kafalarını bütünüyle tıraş ederler ve bu şekilde dolaşırlar. Bu şekilde nefislerini yenme çabası içerisindedirler.

Levḥ-i dilden ẖaṭ-ı âmâli tırâş eyleyicek

Sana kim dir gözüñ üstinde ḳaşuñ var **abdâl** (G. 152/6)

2.27.4. Rind- Zahid- Sofi

Rind içten irfan ile süslü olduğu için, dıştan sade görünen, dış hayatın süsüne, servetine, gösterişine değer vermeyen ve bütün bu geçici heves ve ihtiraslara kapılmadan yaşayan olgun kişidir.[108]

Merd şairler rind kişiler gibidir. Rindane yaşayanlar canlarını bile verseler bu yaşayışlarından vazgeçmezler. Rind bazen de kalleş olarak tanıtılır. Sevgiliyle gizliden gizliye görüştüğü için âşıklar tarafından sevilmez.

Cân virürse maʿnî-i ẖâşa n'ola naẓm ehli kim

Merd-i şâʿir-pîşe olan **rind**-i şâhid-bâz olur (G. 37/3)

ʿUluvv-i menziletde hem-ser olan tâc-ı şâhîye

Gedâ-ṣûret görinen **rind**-i ḳallaşuñ külâhıdur (G. 77/2)

Gitse dilden lebi yâdıyla n'ola cân u cihân

Rind-i mey-ẖârelerün ṣoḥbeti ẖalvet yegdür (G. 72/3)

---

[107] Süleyman Uludağ, "Abdal", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988, s.59.
[108] Seyit Kemal Karaalioğlu, Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1975, s. 311-312.

Zahid; dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp, buyruklarını yerine getiren anlamına gelir. Sûfilere göre riyakâr, kaba sofu, irfansız. Alevilere göre Kızılbaş olmayan. Zahit, eski edebiyatımızda aşırı ibadet düşkünlüğü, yobazlığa varan dünya anlayışı yüzünden en çok yerilen tipler arasındadır.[109]

Âşık edebiyatında sema dönerek yapılan bir ayindir. Zahid bilgisiz olarak anılmıştır. Çünkü âşığın halinden anlamaz. Zahid aşığı sürekli yolundan döndürmek ister fakat aşık dönmez ve tevbeye yanaşmaz.

Ortada ʿâşıḳ dönerken geldi nevbet **ṣōfî**ye
Didi ḥâcib ne buyurduñ **zâhid**-i nâdânuma (K. 14/20)

Zâhidâ gül mevsiminde tevbeye varmaz dilüm
Sâḳiyâ göñlüm hemîşe gûşe-i gülşendedür (K. 15/12)

ʿÂşıḳuñ fikri ḳapuñdur **zâhid**üñ ẖuld-ı berîn
Himmeti anuñ bülend ammâ bunuñ ġâyetde pest (G. 13/3)

Aġzını ṭutmaḳ ister iseñ **zâhid**üñ eger
N'eylerseñ eyle var yüri câm-ı şarâba ṭut (G. 14/5)

İshak Çelebi Dîvanı'nda sofi kavramına çok yer vermiştir. Dîvan'daki 326. gazel sofi rediflidir. Bu gazelde sofiye seslenmiştir. Âlimler ile sofiler Divan şiirinde sürekli karşılaştırılmışlardır. Âlimler aklı, sofiler ise gönlü ön planda tutmuşlardır. Şair ise aşağıdaki gazelden anlaşılacağı üzere âlimlerin yanında yer almış ve sofilerin süreli engel koydukları ve vakti iki eylediklerini ileri sürerek eleştirmiştir. Sofilerin mücadeleden kaçtıklarını söylemiştir ve sofileri cahil olarak nitelemiştir.

Melâmet eyleme ʿaşıḳlara gel e **ṣōfî**
Ki bezm-i meykedede yer yoḳ engele **ṣōfî**

Ne fevt olur di ya farżâ namâz vaḳti imiş
Yüri ya vaḳti iki eyle ya hele **ṣōfî**

[109] Seyit Kemal Karaalioğlu, age., s.441.

Bizümle pîr-i ḫarâbât ẕikri ḫayr olsun

Ölince itmedi bir gün mücâdele **ṣōfî**

Duʿâdayuz didüginden murâdı daʿvetdür

Yüzi ṣuyın yile virdi yele yele **ṣōfî**

Nigîn-i ḥalḳa-i ẕikr olma gibi maḳṣûdı

Ki oldı seng-ṣıfât teng-ḥavṣala **ṣōfî**

Ṭarîḳ-ı ʿışḳa sebükbâr olan olur sâlik

Bu hây u hûy ile güc ḳaṭʿ-ı merḥale **ṣōfî**

Ne dir ki pîr-i ṭarîḳat ḥaḳîḳatâ neyki

Ki câhile diyesin şeyḫ echele **ṣōfî**

İñende buñlama düşden beliñleyüp ki yıḳar

Binâ-yı **zühd** ü ṣalâḥı bu zelzele **ṣōfî**

O tâcı bir pula alamazlar ikimüz baçıçün

Var eyle terk-i ser ile muʿâmele **ṣōfî**

Ġınâ-yı devlet-i faḳr ile gel gör İsḥâḳı

Cihânı ṣaymadı bir dâne ḫardala **ṣōfî** (G. 326)

2.27.5. Pir- Şeyh - Mürşid- Dede

Pir, şeyh, mürşid, dede kavramları tasavvufta daha çok saliki yönlendiren onu aydınlatan rehberler için kullanılan terimlerdir. Bazen de sevgili için kullanılabilmektedir. Pir tekkelerde toplu yapılan zikri yöneten ve yön veren kimsedir.

Bizümle **pîr**-i ḫarâbât ẕikri ḫayr olsun

Ölince itmedi bir gün mücâdele ṣōfî (G. 326/3)

Tarikat piri âşıklar arasında yaşantısından dolayı sofi karakteri gibi bazen hoş görülmez. Âşık, şeyhi ve sofiyi kendilerini anlamadıkları için cahil olarak görür.

Ne dir ki **pîr**-i ṭarîḳat ḥaḳîḳatâ neyki
Ki câhile diyesin **şeyḫ** echele ṣôfî (G. 326/8)

ʿÂşıḳ ki mey-fürûşa varup ḫıdmet itmedi
Ehl-i ṭarîḳat olmadı zîrâ ki **pîr**i yoḳ (G. 132/2)

Âşık sevgiliyi kendisine pir eylemiştir ve kendi pirinden üstün kimseyi görmemektedir. Onun piri kemal mertebesindedir.

Mürşîd-i **pîr**-i ṭarîḳ eyler mürîd-i ʿışḳını
Ber-kemâl[ü] pîr olası nevcüvânüm var benüm (G. 193/4)

Ḫıdmete bel bağlayalı yir idinmişdür **şeh**â
Şevḳ-ı mihrüñ sînede niteki cânum tendedür (K. 15/16)

Üsküplü İshak Çelebi, Dîvanı'nda *dede* redifli bir de gazel yazmıştır. Dede ile ilgili vasıfları sıraladığı şiir şu şekildedir:

Ey serîr-i mülk-i ʿışḳa ḫân olan server **dede**
Cümle esrâr u sürûr-ı behçete maẓhâr **dede**

Dürr-i mañẓûm-ı kelâm-ı pür-bahâ vü ḥüsn ile
Nev-ʿarûs-ı dehr-i zîbâ-manẓara zîver **dede**

Bu yalancı pîre-zen dehrüñ yüzine baḳmayan
Tekyegâh-ı ʿâlem-i vaḥdetde gerçek er **dede**

Ġayret ocagında serkeşlik iden ʿavret gibi

Meskenet küncinde ammâ ẖâkden kemter **dede**

Mülk-i istġnâda mis̱lüñ yoḳ erenler cânıçün

ʿÂlem-i ıṭlâḳdan gerçi dem ürür her **dede**

Sîneñüñ gencinde pinhândur rumuûz-ı kâyinât

Aña el urmaz meger hem-sırr olan hem-ser **dede**

Sensin ol nâlişler idüp dem-be-dem dolâb-vâr

Maʿden-i taḳvâda yüzin ḥâk iden cevher **dede**

Mû-be-mû ḳamu bilüp ehl-i ṭarîkuñ ḥâlini

Cümle gümrâha yolınca mürşîd ü rehber **dede**

Himmetüñ câmın dirîġ itme meded dil-teşneyüz

Ḳandur İsḥâḳı be-ḥaḳḳ-ı sâki-i Kevs̱er **dede** (G. 231)

2.27.6. Talib- Miskin

Arapça, taleb eden, isteyen demektir. Tasavvuf okuluna kaydını yaptırma durumundakilere tâlib denir. Tasavvufta, hedefe ulaşana kadar dört dereceden söz edilir: Tâlib, mürid, sâlik, vâsıl.[110]

Arapça bir sıfat olan ve âciz, zavallı, fakir, beceriksiz, hareketsiz; cüzzam hastalığına tutulmuş olan anlamlarına gelmektedir. Kelimenin günümüzde ise çok uyuşuk olan (kimse); hoş görülemeyecek durumlar karşısında tepki göstermeyen (kimse)" gibi anlamları karşılayacak şekilde kullanılıyor olması da aradan geçen zaman içerisinde bu kelimenin kavram alanında olumlu yönde bir değişim olmadığını, kelimenin eskiden olduğu gibi günümüzde de olumsuz çağrışımlar ifade edecek şekilde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.[111]

---

[110] Ethem Cebecioğlu, age., s.472.

[111] Ayşegül Kandemir, **"Miskinlik" Dairesinde"Devreden" Bir Derviş: Yûnus Emre,** Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer

Âşık sevgilinin zülfünün esiridir ve kendisini sevgilinin dergahında bu saçlarla boynundan bağlanmış bir köle olarak görmektedir.

Bu dîl-i **miskîn** olalıdan esîr-i zülfünüñ

Âsitânuñda hemân bir boynı baglu bendedür (K. 15/10)

Unutma mesken-i aṣlîye gel behey **miskîn**

Ḳarâr itmedügüñ bunda ẖōd mükarrerdür (M. 1/II/4)

Divan şiirinde âşık her zaman mecâzi aşkın talibidir. Onun piri nefsidir ve nefsi bunun için ona izin vermiştir.

Hevâ-yı nefs pîrinden müʿcâzın

Ânınçün **ṭâlib**-i ʿışḳ-ı mecâzın (Ş. 1/3)

Ḫıżruñ kerâmetin Ḥaḳ ẖâmeñde ḳıldı ẓâhir

Miskînlere bulınur yaşda ḳuruda ḥâżır (G. 42/1)

Tarikat yolunda derviş süluk etmektedir. Sülukun temel şartlarından biri de kibirden arınmaktır. Fakir olsun miskin olsun herkese karşı tevazu sahibi olmalıdır.

Ṭarîḳ-ı meskenete var yüri sülûk ide gör

Tevâzu eyle ḳamuya faḳîr ü ger **miskîn** (M. 1/III/6)

Âşık sevgilinin esiridir. Bu esaret onun için bir lütuftur. Aşığa vücudu zindan olmuş bir haldedir.

Göñlümi cânâ esîr-i bend-i hicrân ideli

Bu vücûdum şehrin ol **miskîn**e zindân eyledüñ (G. 142/4)

2.27.7. Dergâh (Tekke- Tekye), Âsitân

Kapı yeri anlamına gelen bu Farsça söz, dervişlerin ve şeyhin oturduğu yapıların tümüne denir. Umûmî bir terimdir. Dergâhın, yatırın şerefine, yüceliğine göre şerefi ve

2012, p. 97-113, Ankara, s.98.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1901800723_6Akdemir%20Ay%C5%9Feg%C3%BCl_S-97-113.pdf
(Son Erişim: 03.11.2015)

yüceliği artar. Bir dergâhta, o yolu kuran, yahut öyle kabul edilen pîr yatıyorsa, yahut da yolda, yüceliği pîre yakın birinin türbesi varsa, o dergâha, kapı eşiği anlamına gelen ve terim bakımından en büyük dergâh mânâsını ifâde eden «âstan» ve «âstâne» denir. O yol ehlince yüceliği bu derecede değilse «dergâh» diye anılır. Ancak «dergâh» sözüyle, dayanak, dayanılan yer anlamına gelen ve halk dilinde, tekke tarzında söylenen «tekye», bütün Sûfîlerin toplandıkları, oturdukları, törenlerini icra ettikleri yer mânâsını ifâde eder ve bu bakımdan, «âstan» da, derece bakımından daha küçük yerlere de «dergâh» ve «tekye» adı verilir. Derece itibariyle dergâhtan aşağı sayılan yerlerse, bucak, köşe anlamına gelen «zaviye» adiyle anılır.[112]

Sevgilinin makamı âşık için her zaman yücedir. Âşık sevgilinin saltanat dergâhında kendini bir hizmetçi olarak görür.

Mecmûʿ-ı kâyinât ile eṣnâf-ı mümkinât

Dergâh-ı ʿizz-i ṣalṭanatuñda ḫadem ḥaşem (K. 2/6)

Sevgili âşık için güneş gibidir ve asitan da o güneşin doğduğu yerdir.

İrişdi **âstâne**-i mihr-âşiyânuña

Pûlâd beyżâ içre çeküp intiżâr tîġ (K. 5/13)

Dergâhlar müridlerin hep birlikte dua ve ilticada bulundukları mekânlar olarak bilinir. Sabah namazı vakti duanın makbul olduğu vakitlerdendir.

Nâgeh bu cân ḳulaġına irdi nidâ seḥer

Kim vâr ol **âsitâne**ye ḳıl iltica seḥer (K. 8/13)

Müridin durağı tekye olmalı ve burada sürekli ah çekmelidir. Bu ahlar bir çerağa dönerek müridin yolunu aydınlatır ve onu güvenli ve aydınlık bir makama yükseltir.

Ṭuraġuñ **tekye** vü âhuñ çerâġ it

Maḳâmuñ gûşe-i emn ü ferâg it (G.12/1)

Bu yalancı pîre-zen dehrüñ yüzine baḳmayan

Tekyegâh-ı ʿâlem-i vaḥdetde gerçek er dede (G. 231/3)

---

[112] Abdulbaki Gölpınarlı, age., s.13.

Bu dil-i miskîn olalıdan esîr(i) zülfüñüñ

Âsitânuñda hemân bir boynı baġlu bendedür (Mk. T. 1/5/1)

2.30.8. Hırka (Aba)- Taç

Tasavvufta; selamet ve selahiyet. Tarikatlarda tarikata girmek isteyen kimseye bu isteğinden bir zaman sonra törenle hırka giydirilir. Derviş hırkaları çoğunca, yakasız, önü açık, etekleri geniştir.[113]

Tarikat ehli dünya nimetlerinden kendini soyutlamalıdır. Onu temsil eden şeyler az yemesi ve giydiği hırkadır.

Dünyâ muzaḫrafâtına uzatmaduñ elüñ

Nân-ı cevîndür yidügüñ geydügüñ ʿ**abâ** (K. 3/26)

Varsa kenâr-ı **âba** çeker dâmenin meger

Âb-ı revândan eylemek ister güẕâr serv (K. 10/19)

O **tâc**ı bir pula alamazlar ikimüz başıçün

Var eyle terk-i ser ile muʿâmele ṣôfî (G. 326/10)

ʿUluvv-i menziletde hem-ser olan **tâc**-ı şâhîye

Gedâ-ṣûret görinen rind-i ḳallaşuñ külâhıdur (G. 77/2)

Şol sîm-ten ki ṣalına zerrîn ḳabâ ile

Ḥâşâ ki merḥabâ ide ehl-i ʿ**abâ** ile (G. 270/1)

Gemüçmişüz **tâc** u **ḳabâ**dan ılalı ʿışḳa mürîd

Ger ṣorarsañ bizi mecnûna çıḳar silsilemüz (G. 93/2)

Ḫâk-i pâyı cevheri İsḥâḳ başum **tâcı**dur

Tâcdârın devletinde begligüm vardur benüm (G. 190/7)

---

[113] Seyit Kemal Karaalioğlu, age., s.152.

2.30.9. Bade (Mey, Şarap)

Farsça şarap mânâsına geldiği gibi, kadeh anlamında da kullanılır.[114] Şarap, Dîvan edebiyatında en çok kullanılan içecek maddesidir. Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına, yanağa benzetilir. Lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur.[115]

Mürşidler için, "aşk, sevgi ve mârifet dağıtan" mânasına bâde-fürûş tabiri kullanılır. Çünkü mürşid çevresindekilere mâna âlemlerinden ilâhî feyiz sunar. Tasavvuf edebiyatında bâde mürşidin tâliplere takdim ettiği aşk, Allah sevgisi, mârifet ve hakikatin özünü, kadeh bu mârifet ve sevgiyi taşıyan kabı, sâkî mürşidi, meyhane dergâhı, sarhoşluk ise aşk, vecd ve sekr halini ifade eder. Bazı sûfîler, kıyamet gününde Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olacağını belirterek ona "bâdefürûş", "mey-fürûş" ve "hammâr" gibi isimler verirler.[116]

Aşağıdaki beyitte şair, aşktan beklenilen aşığa feryad ve figan ettirmektir. Mey sohbetlerindeki amaç da eğlenmektir:

Feryâd u nâliş eylemedür ʿışḳdan murâd
Mey ṣoḥbeti didükleri şevḳ u terânedür (G. 59/3)

Âşık sevgiliden ayrı düştüğü zaman kendini badeye verir. Sürekli ağlar. Belli zamandan sonra gözyaşları bade gibi kırmızı, kanlı bir şekilde akmaya başlar.

Bâde kim nûş iderem ayru düşüp yârumdan
Ḳaṭra ḳaṭra dökilür dîde-i ḫûn-bârumdan (G. 208/1)

Câm-ı **şarâb**-ı tîgüñi nûş eyleyenleri
Tâ ḥaşr olınca eyleye mest ü ḫumâr tîġ (K. 5/25)

Saldı ṣaḥn-ı bûstâna bir zümürrüd-gûn bisâṭ
Sebzede nûş itmege câm-ı **mey**-i aḥmer çemen (K. 13/3)

Virelüm câm-ı **mey**e ġonca gibi varımuzı
Mest-i lâ-yaʿḳıl olalum yaḳalar mâk idelüm (M. 3/II/2)

---

[114] Ethem Cebecioğlu, age., s.63.
[115] İskender Pala, age., s. 52.
[116] İrfan Gündüz "Bâde", TDVİA, C.4, İstanbul, 1991, s.418.

Âşığın son nefesteki tek isteği sevgilinin ayağını öpmektir. Bunun içindir ki içki meclislerinde badeden herkes bir yudum aldıktan sonra dibinde kalan kabarcıklar yere dökülür.

Gör nice ser-bâzdur âḫir nefesde **bâde**nüñ
Ayağın öpmege başın ortaya ḳodı ḥabâb (G. 11/3)

Şevḳ-i mihrüñ **bâde**sin nûş ideli
Gice gündüz çarḫ-ı ser-gerdân mest (G. 17/6)

2.27.10. Ab-ı Hayat (Âb-ı Hayvan)

Bengisu, hayat suyu veya hayat çeşmesi. İçildiği zaman insana ölümsüzlük veren efsanevi su[117]anlamına gelmektedir. İslâm-Türk kaynaklarında ve edebî mahsullerinde aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, bazan da Hızır ve İskender'e atfen âb-ı Hızır veya âb-ı İskender vb. çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. İnsanın yeryüzünde görünmesinden itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, buna karşılık yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, ona daima sonsuz bir hayat fikri ilham etmiştir.[118]

Aşksız insan ölü gibidir. Bu itibarla aşk âb-ı hayâttır. Sevgili, sevgilinin vuslatı, hatta ayak bastığı yer, eşiği, ayağının tozu, toprağı âşığın hayat kaynağıdır. Ağız veya dudaklar mecazen âb-ı hayâttır. Ağzın hareketi can ve hayat nişanıdır. İrşad, iman ve feyiz vermek de sözle olabilmektedir; onların da kaynağı ağızdır. Sevgilinin dudakları âşığına hayat verir, can bağışlar. Onun için bûsesi bir can çeşmesidir. Âşık sevgilinin bûsesi ile ölümü temenni eder. Çünkü o yine dudaklar sebebiyle yeniden hayata kavuşacaktır. Dudaklar ölüme derman olduğu gibi özellikle aşk derdine, hastalığa şifa ve ilâçtır. Hükümdarın dudağı, ölüm mahkûmunu affederek ona hayat bağışladığı için âb-ı hayâttır. Siyah saçlar "karanlıklar ülkesi"ne benzetilir. Vahdeti temsil eden dudak bu yönden de iman ile ilgilidir. Sevgilinin gözleri de hayat pınarıdır.[119]

Âb-ı Hayat Dîvan'da Âb-ı Hayvan, çeşme-i Hayvan gibi tamlamalarla dile getirilmiştir. Âb-ı hayat ölümsüzlük suyu demektir. Divan şiirinde sevgilinin dudağı ile mukayese edilir. Çünkü sevgilinin dudağı da tıpkı âb-ı hayat gibi aşığa ölümsüzlüğü tattırır.

---

[117] Seyit Kemal Karaalioğlu, age., s.7.
[118] Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı Hayat", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988, s.1.
[119] Amil Çelebioğlu, "Âb-ı Hayat", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988, s.3.

Ḳand-i laʿlünden ḫacildür var ise **Âb-ı Ḥayât**

Bunca müddetdür görinmez kimse bilmez ḳandadur (K. 15/11)

Sevgilinin ağzından çıkan her kelime âşık için Âb-ı Hayat olur ve onun ölmüş gönlünü yeniden diriltir.

Söze gelse bulur dil-mürdeler cân

Yaġar ṣan leblerinden **Âb-ı Ḥayvân** (Ş. 2/34)

Sevgilinin dudağı Âb-ı Hayatı arayıp bulan Hızır (as.), dudağının yanındaki ince tüyleri ise Âb-ı Hayat gibidir. Âşığın amacı bu sudan bir yudum içerek ölümsüzlüğe ulaşmaktır.

Ḫıżr-ı lebüñ yanında ḫaṭuñ **çeşme-i Ḥayât**

Nûş eyleyen kişi ebedî görmeye memât (G. 15/1)

Divan şiirinde sevgilinin dudağı Âb-ı hayata benzetilmenin yanında bazen de karşılaştırılır. Çünkü âşık için sevgilinin dudağının yanında âb-ı Hayatın adı bile anılamaz. Sevgiliyi asıl ölümsüzlüğe kavuşturacak şey sevgilinin lebleridir.

Gördüler leblerüñe beñzeyimez **Âb-ı Ḥayât**

Hîç ṣorma ötesi ḳarañudur gizledir (G. 41/3)

Cânına ṭoymasun İsḥâḳ ḳo çıḳsun cânı

Beñzedürse lebüñe **Çeşme-i Ḥayvânı** ʿAzîz (G. 102/7)

Şairin kaleminin mürekkebi ab-ı hayat olsa yine de sevgilinin dudağının güzelliğini yazmaya yetmez.

ʿAceb mi **Âb-ı Ḥayât** olsa reşḥa-i ḳalemüm

Ne dem ki vaṣf-ı lebüñ ḫâme-i beyâna alam (G. 175/2)

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUM VE TOPLUMSAL HAYAT

Osmanlı toplumu etnik açıdan çeşitlilik arz eden bir toplumdur. Osmanlı şairler topluluğu ise bu büyük imparatorluğun her köşesinden oluşmaktadır. Fakat genel itibariyle payitaht olan İstanbul'da toplanılmıştır. Burada şiirlere konu olan ortam ise saray ve çevresidir. Zaten çoğu şair sarayda görev yapmakta veyahut padişahtan aldığı hediyelerle hayatını idame ettirmektedir. Osmanlı padişahları da aslında birer şairdi. Halil İnalcık bunu şu şekilde anlatır: "Her biri şehzâdeliğinde seçkin hocalardan "fenn-i şi'r 'de yetişen, şiirleri müretteb bir divan dolduran Osmanlı padişahları, gerçekten, iyi şiiri heyecanla takdir edebilen yetenekli patronlardı."[120]

Divan edebiyatının zümre edebiyatı diye anlatılmasının sebebi biraz da saray ve çevresinde toplanılmasından kaynaklanmaktadır. Padişahlarında şair olması hasebiyle saraylarda şiir meclisleri düzenlenir ve şairler de bu meclislere iştirak ederlerdi. Bu şairler için büyük bir iltifattır. "En büyük iltifat, padişahın musahibi olmaktı. Musâhib, başka bir deyişle nedîm, karîn, hükümdarın arkadaşı gibi daima yanında bulundurduğu, özel yaşamına ortak yaptığı, danışmanı ve sırdaşıdır."[121]

Bütün bunlarda dolayı bu edebiyat saray ve çevresinde gelişmiş, bu ortam şiirlere konu olmuştur. Burada da şairlerin şiirlerinde geçen padişahlara yer verilecektir.

1. Şahıslar (Padişahlar- Efsanevi Şahıslar- Masal Kahramanları- Şairler-Tarihi Şahıslar)

Bu eserde şahıslar adı altında sadece padişahlara yer verilmemiştir. Padişahların yanı sıra efsanevi şahıslar, masal kahramanları, şiirleri ve ismiyle ön plana çıkmış ismiyle efsane olmuş şairler ve tarihi şahıslara da yer verilmiştir.

1.1. Padişahlar-Hükümdarlar- Sultanlar- Şehzade

Padişahlar adı altında sadece Osmanlı Devleti padişahları değil, Osmanlı Devletinden önce var olmuş padişahlar da konu edilmiştir. Hükümdarlar da ise ismi efsane olmuş ve İslamiyetten önceki dönemlerin hükümdarlarının adları geçmektedir. Tarihe damgasını vurmuş sultanlar ve şehzadelere de yer verilmiştir.

---

[120]Halil İnalcık, Şair ve Patron, Doğu Batı Yay., Ankara, 2003, s.24.
[121] Halil İnalcık, age., s.24.

1.1.1.II. Murat

Şair Yavuz Sultan Selim döneminde yaşamıştır. Divanında Fatih Sultan Mehmet'in babası Murad Han(II. Murat)'ın adını zikretmiştir. Kendisi Sultan Murat'ı görmemiştir.

Fetih sancağı cennet bahçesine dikildi. Gazi Murat Han'ın bahçesine mutluluk erişti:

Dikildi râyet-i fethüñ riyâż-ı cennetde
İrişdi ravza-i Gâzî Murâd Hâna sürûr (K. 4/20)

1.1.2.Yavuz Sultan Selim

İshak Çelebi Yavuz Sultan Selim'e Divânı'nda çokça yer vermiştir. Kasidelerinde ona methiyeler dile getirmiştir.

Yüce mertebeli cihan padişahı Sultan Selim'in şerefli ismini zikredelim. Çünkü onun ismini zikretmek etrafa mutluluk verir.

Bülend-mertebe **Sulṭân Selîm**-i şâh-ı cihân
Ki ẕikr-i nâm-ı şerîfi virür revâna sürûr (K. 4/7)

Şair aşağıdaki beyitte Sultan Selim'in cömertliğini ve keremini dile getirmiştir.

Gülşen-i cûd u kerem **Sulṭân Selîm** ol kim anuñ
Ebr-i iḥsânından olur tâze ġonca ter çemen (K. 13/21)

1.1.3.Kanûnî Sultan Süleymân

Kanuni Sultan Süleyman gücü ve adaleti ile adını tüm dünyaya duyurmuş bir hükümdardır. Osmanlı padişahlarının en ihtişamlılarındandır.

Üsküplü İshak Çelebi Divan'ndaki 144. gazelde Sultan Süleyman'ı anmış ve onun vasıflarını anmıştır.[122]

---

[122] Cemâl iklîmine n'ola sen şâh-ı hûbân beg
Güzeller pâdişâhısın nazîrüñ yok Süleymân Beg

Vefâ vü mihr ile ol meh cihânuñ göñlin almışdur
Ḳul eyler kendüñe ḥalḳı olıcak ehli iḥsân beg

Ölince baña bu devlet yeterdi âsitânında
Beni derbân ideydi derde dermân beg

Diyâr-ı ḥüsne ḥükm itmek ne lazım ḫâli müşkinüñ
Revâ mı ehl-i islâma ola bir nâ-müselmân beg

Sultan Süleyman güzellik ikiminin şahıdır ve eşi benzeri yoktur. Güzeller padişahıdır.

Cemâl iklîmine n'ola sen şâh-ı hûbân beg

Güzeller pâdişâhısın nazîrüñ yok Süleymân Beg (G. 144/1)

1.1.4. Keykavus-Keykubad

Şair tac ve tahttan geçmiş, sevgilinin kapısına onun yüzünü görmek ve eşiğine yüz sürmek için kapıcı olmayı tercih etmiştir.

Taḫt-ı Keykâvûsa tâc-ı Keykubâda virmezem

İşigüñde yüz sürüp ḳapuñda derbân olduğum (G. 167/5)

1.2. Efsanevi Şahıslar

1.2.1. İskender

Büyük İskender veya İskender-i Zülkarneyn de denir. Ab-ı hayatı bulmak için Hızır ile birlikte giden İskender'dir.[123] Bir de Makedonya Kralı olan Filip'in oğlu İskender vardır. Asya'ya yaptığı seferlerle bilinir.

"Keyhusrev ile İskender'in dünya hâdisatını bildiren bir kadehi ve bir aynası bulunduğu" da söylenir.[124] Bir rivayete göre ise bu aynayı icad eden Aristodur. Bu ayna vasıtasıyla, gelen düşman henüz uzakta iken görülür, ona göre müdafaa tertibatı alınırmış.[125]

İskenderin kadehinin aynası cihanın her tarafını onlara gösterir.

Gösterür cümle cihân naḳşını bir devrinden

Nitekim âyine-i câm-ı Sikender ṭâvûs (K. 11/5)

1.2.2. Zaloğlu Rüstem

Rüstemin dedesinin ismi Nerimandır. Dede-torun olarak İran'ın en meşhur pehlivanları ve kahramanları olan bu iki isim, cesaret ve kahramanlık bakımından hatırlanır ve daha ziyada Memduh için müşebbehünbih olarak kullanılır.[126]İ ran destanının kahramanı olan Zal oğlu Rüstemin lâkaplarından birisi de "tehemten"dir.[127]

Nazar ḳıl ḥâline şâhum ser-efrâz eyle İsḥaḳı

Disünler ol fülana yine virdi ḥayli ʿunvân beg (G.144)

[123] Seyit Kemal Karaalioğlu, age., s.173.

[124] Tahirü'l-Mevlevi, Edebiyat Lugatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s.42.

[125] Agah Sırrı Levend, age., s.177.

[126] Harun Tolasa, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s.85.

[127] Necmettin Halil Onan, age., s.267.

Divan'da Rüstem kahramanlıkları dolayısıyla sevgiliyle ilişkili kullanılmıştır. Sevgili can alıcılığı, kahramanlığı, güzellik unsurları yönüyle bazen Rüstem'e benzetilirken bazen de Rüstem'den üstün olduğu dile getirilmiştir.

Divan şiirinde sevgilinin kirpikleri kılıca benzetilmiştir. Kılıç nasıl ki insanın canını alırsa sevgilinin kirpikleri de âşığın canını alır. Rüstem ve İsfendiyar sevgilinin kirpiklerinin heybetini görseydi kılıç kuşanmaktan utanırdı.

Görse özin mehâbet-i tîġinden utanup

Ḳuşanmaz idi **Rüstem** ü İsfendiyâr tîġ (K. 5/12)

Sevgilinin gamzesinin yanında Rüstem'in kılıcı, kirpiklerinin yanında Erdevân'ın hançerinin adı bile anılmaz. Rüstem ve Erdevan bunları görseydi kılıçlarını kuşanmazlardı.

Bileydi ġamzeñi ḳuşanmaz idi **Rüstem** tîġ

Müjeñ göreydi ṭaḳınmazdı Erdevân ḫançer (K. 12/26)

Bu gün meydân-ı ḥüsn içre ol iki şehsüvâr İsḥâḳ

Sözüñden eyle fehm itdüm ʿ**Âlemşâh** ile **Rüstem**dür (G. 64/7)

ʿ**Alemşâh**a sözüm yoḳ ġonca-lebdür serv-ḳâmetdür

Velî **Rüstem** güzeldür çeşm ü ebrûsı ḳıyâmetdür (G. 71/1)

1.2.3. Cem

İran'da en evvel hükümet süren Pişdadiyan sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Asıl ismi Cem'dir ki, büyük padişah manasınadır. (Şit) sonradan ilâve edilmiştir ki ışık demektir. Şarabın icadı, nevruz gününün sene başı ve bayram ittihazı da Cemşid'e isnad olunur.[128]

İslam edebiyatlarında zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câmı efsâneleşmiştir. O, bir iktidar ve ululuk sembolüdür. Bunun gibi birçok yönden şiirlere konu olmuştur.[129]

Cem güçlü bir padişahtır. Bu nedenle sevgili Cem'e benzetilmiştir. Divan şiirinde Cem şarabın mucidi olarak da anılır. Bu nedenle Cem, mey, cam kelimeleriyle Cem'in şarabın mucidi olmasına telmih yapılmıştır. Sevgili eline kılıcı alarak tatlı mey kadehini cadulara sunar. Burada renginden dolayı mey kan ilişkisi de kurulmuştur:

---

[128] Agâh Sırrı Levend, age., s.156-157.
[129] İskender Pala, age., s.87.

Alsa eline ol şeh-i **Cem**-iḳtidâr tîġ

Ṣunar ʿadûya câm-ı mey-i ḫōş-güvâr tîġ (K. 5/24)

Can meclisinin dudağı Cem'in kadehidir. Burada hoş bir insanın ruhu tasvir olunur.

Lebi cân bezminüñ Câm-ı **Cem**idür

Muṣavver rûḥdur ḫōş âdemîdür (Ş.1/67)

Ne kadar susamış olsam da felek dolabının kasesinden su içmeyeyim. Ben Cem'in kadehinin fikrindeyim.

Kûze-i dōlâb-ı gerdûndan zülâli içmeyem

Her ne deñlü teşne isem fikr-i câm-ı **Cem**deyim (G. 199/3)

1.2.4. Efrasiyab

Efrâsiyâb, Şehnâme'de geçen olağanüstü kahramanlardan biridir. Efrâsiyâb adı Divan-ı Lügati't-Türk'te de geçer. Kaşgarlı Mahmud'a göre Efrâsiyâb Türklerin büyük hakanıdır. Asıl adı Tonga Alp Er'dir (Alp Er Tunga). Bebür (kaplan cinsi bir hayvan) gibi kuvvetli, yiğit bir adam demektir. Efrâsiyâb da kahramanlık, hükümdârlık ve saltanat sembolü şahsiyetlerden birisidir. Efrâsiyâb, genellikle, memdûh övülürken, memdûhun üstünlüğünü belirtmek için bir kıyas malzemesi olarak kullanılırdı.[130] Divan'da Efrasiyab terimine iki beyitte rastlanılmıştır.

Yüce himmet sahibi bir rind odur ki Efrayiyab ile ülkesini değiştirip bir köşeye çekilmez. Bu beyitte şair rind bir kişinin nasıl olması gerektiğine değinmiştir:

Rind-i bülend-himmet odur kim degişmeye

Künc-i ferâġı milket-i **Efrâsiyâb** ile (G. 272/6)

Bir dem ferâġ-ı bâl ile meyḫâne gûşesin

Taḫt-ı Ḳubada milket-i **Efrâsiyâb**a ṭut (G. 14/3)

1.2.5.Erdevân

Erdevan beyitte Rüstem ile bir geçdiği için İran kahramanı olduğu sanılmaktadır.

---

[130] Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları, Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 151.

Bileydi gamzeñi kuşanmaz idi Rüstem tîg

Müjeñ göreydi takınmazdı **Erdevân** hançer (K. 12/26)

1.2.6.İsfendiyâr

"İran tarihinde hak, kudret ve lutuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahraman. İran'da İslâm öncesi hânedanlardan Keyânîler'in hükümdarı Güştâsb'ın en büyük oğludur. Zerdüştîliğin kutsal kitabı Avesta'da "Sipuntû-Dâte" (kutsal yaratılmış) şeklinde adlandırılmış ve "taxma" (Farsça tehm = güçlü kahraman) diye tanımlanmıştır. Pehlevîce kaynaklarda Zerdüştîliğin güvenilir savunucusu ve öncüsü olarak zikredilmesine rağmen edebiyatta daha çok Rüstem-i Zâl ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır. Kahramanlıklarını destanlaştırıp İsfendiyâr'a efsanevî kişiliğini kazandıran eser Firdevsî'nin Şâhnâme'sidir."[131]

İsfendiyar Dîvan'da 5. kasidede kullanılmıştır. Bu kaside Yavuz Sultan Selim'e yazılmıştır. İsfendiyâr Yavuz Sultan Selim'in kılıcının heybetini görseydi kılıç kuşanmazdı:

Görse özin mehâbet-i tîginden utanup

Kuşanmaz idi Rüstem ü **İsfendiyâr** tîg (K. 5/12)

1.2.7. Karun

Hz. Musa'nın kavminden ve hatta akrabalarından olup çok zengin, ama cimri ve zalim bir kişidir. Allah kendisine çok büyük bir servet verdiği halde zekât vermeyip serveti ile kibirlenirmiş. Sonunda Hz. Musa'nın duası vasıtasıyla serveti ile birlikte yere geçmiştir.[132]

Divanda bir yerde geçmekte ve hazinesi ile birlikte anılmaktadır:

Düketdi naḳdini ṭopraḳ başına gözlerümüñ

Bileydi ḥâṣılın olurdı genc-i **Ḳârûn**ı (G. 297/5)

1.3. Masal- Halk Hikâyesi Kahramanları

1.3.1. Ferhat- Şirin

Ferhad şarkın meşhur bir aşk masalının başlıca kahramanıdır. Masalın diğer esas kahramanı Hüsrev'e nispetle arzusuna ulaşamayıp çeşitli ızdıraplara ve imtihanlara tabi tutulmuş ve sonunda bu hal içinde ölmüştür.[133]

---

[131]Nurettin Albayrak, "İsfendiyar", TDVİA, C.22, İstanbul, 2000, s.511.

[132] İskender Pala, age., s.258.

[133] Harun Tolasa, age., s.87.

Şirin, Ferhad'ın âşık olduğu kızın adıdır. Şîrîn kelimesinin tatlılıkla ilgili anlamlarından faydalanılarak daha çok "dehan (ağız)"kelimesiyle birlikte kullanımı hayli yaygındır. Sevgilisinin şirin-dehen oluşu onun başlıca özelliklerindendir.[134] Halk hikayelerinden Ferhad ve Şirin'e Dîvan'da sık sık yer verilmiştir.

Ferhad Şirin'e kavuşma ümidindedir. Şirin'in verdiği bela zehiri Ferhad'a helva gibi gelir.

Ümîd-i vaṣl ile **Şîrîn** ġamında **Ferhâduñ**

Yidügi zehr-i belâ ṣanma belki ḥalvâdur (G. 46/3)

Şair, Ferhad efsanesine insanların aldanmaması gerektiğini, bu işin üstadının kendisi olduğunu söyler. Kendisini Ferhad ile kıyaslar ve kendisinin daha üstün olduğunu söyler:

Hüsrevâ aldanma sen efsâne-i **Ferhâda** gel

Ṣanᶜat ögrenmek dilerseñ ḳo anı üstâda gel (G. 154/1)

Sen lebi **Şîrîn**e cân virmek nedür **Ferhâd**-veş

Yoḳ mı bir dîvâne deñlü ḳanda gitdi ġayretüm (G. 169/4)

Dîvan'da sevgili Şirin'e, âşık ise Ferhad'a benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair kendisinin de Ferhad gibi binlerce destanının olduğunu söyler.

Bir şeker-leb **Ḫusrev**-i **Şîrîn**-dehânum var benüm

Ḳıṣṣa-i **Ferhâd**-veş biñ dâsitânum var benüm (G. 193/1)

Şirin'in adını başlarda kimse bilmezdi, onu kimse tanımazdı. Onun güzelliğinin herkes tarafından öğrenilmesini Ferhad sağlamıştır.

Ḫüsrevâ illerde söylenmezdi **Şirîn**üñ adı

Ḥüsnin anuñ şöhre-i âfâḳ **Ferhâd** eyledi (G. 287/2)

Anadan böyle ṭoġmışdur ġam-ı **Şîrîn** ile **Ferhâd**

Severse n'ola cândan yeg kişi süd bir ḳarındaşı (G. 299/5)

[134] İskender Pala, age., s.153.

Aşağıdaki beyitte Ferhad'ın dağı delme hadisesine telmih yapılmıştır:

Yerinde ṭaş ḳaya görüñ **Ferhâd**-ı miskîni
Ki teslîm itmedi **Şîrîn**e ḳarşu cân-ı şîrîni (G. 301/1)

Cân-ı âsûdemi Şîrîn lebi Ferhâd idüben
Dil-i âşuftemi Leylî ṣaçı Mecnûn itdi (G. 314/4)

1.3.2. Leyla- Mecnun

Leyla ile Mecnun hikâyesinin Arap kaynaklı olduğu bilinmektedir. Konuyla ilgili kaynakların bir kısmı, Leyla ile Mecnun'un tarihî şahsiyetler olduklarını belirtmektedir. Bazı kaynaklar da bu fikre karşı durmakta; bu hikâyeyi, başkaları etrafında teşekkül etmiş dağınık rivayetlerin Leyla ve Mecnun gibi tarihî olmayan kişiler etrafında toplanmış hali olarak kabul etmektedirler.[135]

Edebiyatımızda Leyla ile Mecnun hikâyesi ilk defa Ali Şîr Nevayî tarafından 1483'te yazılmıştır.[136]

Divan şiirinde aşk, âşık denilince akla hep Mecnun ile Ferhat gelir. Diğer şairler bu durumdan şikâyetçidirler. Sevgilileri onları hakir görüp Ferhat ile Mecnunu överler. Şairler artık onların adlarını anmamalarını isterler.

Ben ḥaḳîr eksükliye **Mecnûn** ile Ferhâdı sen
Artuḳ añma dilberâ zîrâki ġayretdür baña (G. 9/3)

Aşk ehlinin ismi ezelde defterin başına yazılmıştır Fakat felek döne döne âşığın ismini Mecnun'dan sonraya bırakır.

Ezelde yazmış iken ehl-i ʿışḳa ser-defter
Felek döner beni **Mecnûndan** mu'aḫḫar oḳur (G. 87/5)

Sevâd-ı ḫayme-i **Leylî** ḳadar görinmez idi

[135]Hüseyin Baydemir, **Fazıl Yoldaşoğlu'nun Leyla ile Mecnun Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme**, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, s.320.
[136] Hüseyin Ayan, Leylâ vü Mecnun, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011. s.9.

Feżâ-yı kevn ü mekân cümle çeşm-i **Mecnûn**a (G. 269/3)

N'ola ger oldı **Leylî** zülfi meftûnı

Yabana atmalu mıydı bu dehr **Mecnûn**ı (G. 297/1)

Belâ-yı ʿışḳ-ı Leylîde göreydi ḥâlini Mecnûn

Ger ol evvelki dilberler süreydi uşbu âyîni (G. 301/2)

1.4. Şairler ve Eserler

Şairler şiirinin kuvvetini anlatmak için bazen kendini şiirini önceki dönemlerde yaşamış ve ismi efsaneleşmiş şairlerin şiirlerine benzetir veya onlardan üstün görürlerdi. Aynı şekilde kendisini medhetmek için de ünlü şairleri kullanırlardı.

Şair burada kendi şiirini yüceltmek için Peygamber Efendimiz döneminde yaşamış olan ve ismini şiirle duyurmuş Hassan b. Sabitin ismini kullanmıştır.

Luṭf-ı ṭabʿuñ ireli ḥadd-i kemâle İsḥâḳ

Görinür her ġazelüñ şiʿr-i **Ḥasan**dan nâzük (G. 147/5)

Yine aynı şekilde yukarıdaki gibi yapmış ve bu sefer Osmanlı şairlerinden olan Necati'nin şiiriyle kendi şiirini kıyaslamıştır.

Naẓmuñ dilerseñ oḳına maḳbûl-i ḫalḳ ola

Ṣâfî **Necâtî** şiʿri gibi püt-meṡel gerek (G. 138/3)

1.5. Nakkâşlar

Gerek el yazması kitaplara renkli olarak yapılan tezyinî resimlere ve gerekse şimdi minyatür dediğimiz renkli manzara ve insan resimlerine "nakş", bunları yapan sanatkârlara "nakkaş" denir.[137] Sevgiliyi ve övüleni yüceltme arzusuyla mukayese unsuru olarak kullanılır.[138] Mani dininin kutsal kitabındaki resimler çok güzel olduğu için bu kitap, gökten inen bir mucize olarak gösterilir. Bundan dolayı da Mani'ye nakkaşlık isnad edilir.[139]

---

[137] Fatma Büyükkarcı Yılmaz, **Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar,** Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı:12, İstanbul 2014, s.16.
[138] M. Nejat Sefercioğlu, Nevèi Divanı'nın Tahlili, Akçağ Yay., Ankara,2001, s.64.
[139] Fatma Büyükkarcı Yılmaz, age., s.15.

Sevgilinin güzelliği tavus kuşuyla kıyaslanmıştır. Şair nakkaşa sevgilinin güzelliğini anlatır. Nakkaş da sevgilinin resmini yapar.

Ḳıl ḳalem kim baş üzere götürür **Mânî**-veş
Şehriyâra ṣıfat-ı vaṣfını yazar ṭâvûs (K. 11/22)

Nice taḥrîr idüp vaṣf idem ânı
Meger ṭaṣvîr idüp naḳş ide **Mânî** (Ş. 1/26)

1.6. Dini Şahıslar

Hallac-ı Mansur, İslam Tasavvuf Tarihi'nin en meşhur ve etkisi en yaygın olan simalarından biridir. Bilindiği gibi o, mutasavvıflarca bir şatahat mahsülü kabul edilen "Ene'l-Hak" sözünü söylediği gerekçesiyle öldürülmüştür.[140]

Mansur genellikle asılma temasıyla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saçı âşığın Mansur gibi asıldığı darağacının ipidir.

Dâr-ı dünyâda nemüz ḳaldı götürdük ayağı
Zülfünüñ dârına **Manṣûr** gibi aşılıyuz (G. 104/3)

Mansur Allah yolunda yüce mertebeler kazanmış, bu mertebeden dolayı ağzından Ene'l-Hak sözü çıkmıştır. Bunu anlamayanlar bu sözü küfür saymıştır. O, hakikate ulaşmıştır. Mansur aşkın temsilcisi olarak görülmüştür.

Dâr-ı dünyâda ḥaḳiḳat gözlesem deyyâr yoḳ
ʿÂşıḳ-ı ser-dâr olan ancaḳ hemân **Manṣûr** imiş (G. 114/4)

1.7. Diğer Şahıslar

Bu başlık altında Üsküplü İshak Çelebi'nin tanışmış olduğu kişilere yer verilmiştir. Ḳayımoğlı Muṣṭafâ, Pâybörkcioğlı, Bâlî, Maḥmûd, Ayâs, Ferdî, Miḫâyil, ʿAbdi Çelebi, Ferḥâd Paşa gibi isimlere yer verilmiştir.

Bi-ḥamdi-llâh bugün **Maḥmûd**ı gördüm
Yüzi âyine-i maḳṣûdı gördüm (Ş. 1/66)

---

[140] Zülfikar Güngör, Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-ı Mansûr'a Dâir" Risalesi, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9985.pdf (Son Erişim: 04.11.15)

Biri dirler ki ġâyet bî-vefâdur

Meger kim **Ḳayımoġlı Muṣṭafâ**dur (Ş. 1/80)

Güzeldür **Pâybörkcioġlı** ġâyet

Yerinde çeşm u ebrû ḳadd ü ḳâmet (Ş. 1/87)

Yoluñda ölmeyen ʿuşşâḳa **Bâlî**

Teraḫḫum itme boynına vebâli (Ş. 1/101)

Biz maḥabbet ḳullarıyuz ʿışḳa ʿışḳ olsun begüm

Yoḫsa dünyâdur çoġ olur bunda **Maḥmûd** u **Ayâs** (G. 111/3)

Cân virüp bir güzeli sevmege ne'eydi İsḥâḳ

Behcet-i ḥüsn ile **Ferdî** gibi mümtâz olsa (G. 262/5)

Ġamdan âzâd eylemek ġâyetde müşkildür beni

Hey ne kâfirdür esîr iden **Miḫâyil**dür beni (G. 333/1)

Gerçi baʿîddür reh-i ʿışḳı menâzili

Sevdüm ʿazîzler dönüşüm yoḳ **Miḫâyil**i (G. 334/1)

Ḳul olur her ki göresen şeh-i ʿâli-nesebi

Âferîn câẕibe-i ḥüsnüñe **ʿAbdi Çelebi** (G. 338/1)

Şecâʿatle aña **Ferḥâd Paşa**

Unutdurdı ʿAlî Ḥamzâ savâşı (Mk. T. 7/3)

2. Kavimler- Milletler

Divan'da çeşitli kavimlere yer verilmiştir. Bunlar; Rum, Arap, Acem, Yecüc ve Hindu'dur.

Ger işâret ide engüşt-i ḳabûlüñ sözüme

Ṭaḳına **Rûm** ẖarâcına berâber ẖâtem (K. 6/44)

Ol bir fülâna virmegil İsḥâḳ göñlüñi

Bu **Rûm** ilinde niçe Memi Muṣṭafâ olur (G. 63/7)

Gül ki leşker çekdi ṣaḥrâ-yı çemende lâleye

Rûm şâhıdur ki ʿazm itdi ḳızılbaş üstine (G. 240/2)

Ẕât-ı celîlüñ aña ḥayretdedür ʿ**arab**

Vaṣf-ı cemîlün ide mi dem-bestedür ʿ**acem** (K.2/10)

Ḳanı ol mâlik-i mülk-i ʿ**Arab** u şâh-ı ʿ**Acem**

Ḳanı ol ṣâḥib-i ẖayl u ḥaşem ü ṭabl u ʿalem (M. 2/IV/1)

Defterinde ḥüsnünüñ **hindû** raḳamla ḥâṣılı

Cümle ʿuşşâuñ ḥisâbı ṣûretidür bî-gümâm (G. 218/5)

3. Ülkeler- Şehirler

Osmanlı Devleti çok büyük bir toprağa sahip olduğundan içerisinde bulunan şehir ve ülkeler bir hayli fazladır. Klasik edebiyat şairleri de bundan faydalanmış ve bu şehirleri şiirlerinde kullanılmıştır.

Dîvan'da Osmanlı, Habeş, Mısır, Rumeli, Hindistan, Bursa, Babil, Kuba, Hicaz, Ken'an, Bağdad, Şad, Bedahşan, Üsküp, Vardar, Sıfâhân, Süleymaniye, Edirne, Karadağ, Akpınar ve Mekke gibi ülke ve şehir isimlerine yer verilmiştir.

Şair, söz konusu sevgili olunca cömertlikte sınır tanımaz ve sevgilinin bir öpücüğüne Osmalı Devleti'ni vermektedir.

Gel e bir bûseñe luṭf eyle ya biñ cân virelüm

Daẖi ser-ber virelüm memleket-i ʿ**O**s̱**mânî** (G. 282/2)

Habeş tabiri burada bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Habeşlilerin siyah tenli olmasından sevgilinin beni Habeş sultanı olarak kullanılmıştır.

Ḫâli sulṭân-ı **Ḫâbeş**dür dil anuñ otaġıdur

Dîni yoḳ îmânı yoḳ ḫaṭṭı amânsuz yaġıdur (G. 62/1)

Mısırı Rum'dan üstün görmüş ve normal Mısırlı birinin bile Rum ülkesine hükümdar olabileceğini söylemiştir.

Ey ḫâce gel e **Mıṣr**a ḳıyâs eyleme **Rûm**ı

Ḳul oġlı olur **Rûm**da sulṭâna berâber (G. 31/7)

Rumeli şiirlerde genellikle dilberi ile birlikte geçmektedir. Genel siması da kara gözlü ve beyaz tenlidir.

ʿAḳlını İsḥâḳuñ almış **Rumili** dilberleri

Ruz u şeb fikr ü enîsi ala gözdür ḳaraḳaş (G. 116/5)

Deli göñlüm baña uy gel gidelüm **Rumili**ne

Ḳadrimüz ola ki fi'l-cümle birezcük biline (G. 249/1)

Sevgilinin güzelliği dillere destan olan Yusuf (as.)'ın güzelliğine, Mısırın güzelliği de Rüstem'e benzetilmiştir.

Güzel ki ḥüsn ile Yûsuf gibi müsellemdür

Diyâr-ı **Mıṣr**-ı melâḥatde şimdi Rüstemdür (G. 56/1)

Egerçi ḥüsn ü ḫulḳ ile ʿÂlemşâhuñ naẓîr olmaz

Gel inṣâf eyle Rüstem Yûsuf-ı **Mıṣr**-ı melâḥatdüt (G. 71/2)

Diyâr-ı **Mıṣr**-ı ḥüsnüñ dilberüm beglerbegisidür

Ala gözlü ḳul oġulları yanında alayıdur (G. 86/3)

Çekdüm niçe meh-rûları mîzân-ı ḫayâle

Sensin görinen Yûsuf-ı **Kenʿâna** berâber (G. 31/2)

Karabiber siyahlığı münasebetiyle sevgilinin benine benzetilmiştir. Yine Divan Edebiyatında meşhur bir benzetme olan sevgilinin beninin Hindistan ülkesine benzetilmesi olayı vardır.

Fülfül siyâh beñlerüñe n'içün öykünür

Muḫkem ṭut anı dög yine **Hindûstân**a at (G. 16/4)

Aşağıdaki beyitlerde ise Bursa şehrinin güzelliklerinden bahsedilmiştir:

Bütün dünyâda var mı **Bursa** şehri

Ḳamusı rûstâyî **Bursa** şehrî (Ş.1/21)

Yirine ḫarcandı naḳd-i kîse-i eyyâmını

Bursa şehrinüñ temâşâ eyleyen bayramını (G. 283/1)

Babil şehri sihrin ilk orada çıkmasıyla meşhur olmuş bir şehirdir. Harut ve Marut isminde iki melek insanlara sihri ilk burada öğretmiştir. Harut ile Marut, "sevgilinin göz, gamze, bakış gibi seveni büyüleyen hallerini anlatmakta mazmun olarak kullanılır."[141]

Ṣaçı meftûnı olmışdur niçe dil

Gözi siḥrinden ʿâciz ehl-i **Bâbil** (Ş. 2/41)

Bir dem ferâġ-ı bâl ile meyḫâne gûşesin

Taḫt-ı **Ḳubâda** milket-i Efrâsiyâba ṭut (G. 14/3)

Yakut madeni dolayısıyla birçok ülkelerin ilgisini çekmiş olan Bedahşan, edebiyatta da daima yakut cinsi olan kırmızı laèl taşı ile birlikte anılır. Bu taş sevgilinin dudağını temsil eder.[142]

Gözümdeki yâḳût-ı lebüñ ʿaksidür iden

Eşküm güherin laʿl-i **Bedaḫşâna** berâber (G. 31/4)

Üsküp de şairin kendi memleketi olması dolayısıyla şiirlerde kullanılmıştır.[143]

[141] Seyit Kemal Karaalioğlu, age., s.145.
[142] İskender Pala, age., s.61.
[143] Üsküple ilgili dğer beyitler: (G. 282/7), (G. 290/4)

Bir yer var imiş dilberi ʿâşıḳ-kiş olurmış
İsḥâḳ yüri gidelüm **Üsküp** olacaḳdur (G. 48/5)

Kûyuña varmasa olmazdı gözüm yaşı sebîl
Gelmese **Baġdâd**a olmazdı Fırâtuñ adı **Şaṭ** (G. 119/4)

Bir güzel sevdi **Süleymâniyye**de dîvâne dil
Ol perî-ṣûret melek-sîmâyı kimdür dimezem (G. 174/6)

Neye meyl eyleyelüm cennet-i firdevse neye
Cennetüñ âb u havâsı iremez **Edrene**ye (G. 245/1)[144]

Ṭavâf-ı Kaʿbe-i kûyı ṣafâsı dildâruñ
Sürûr-ı ravża-i **Dârü'\u2019s-Selâm**a degmez mi (G. 315/3)[145]

Gözden çıḳarın göz göre izüñ ṭozı varken
Çıḳarmaz isem küḥl-i **Ṣıfâhânı** gözümden (G. 222/3)

Ṣōfîye namâzı dil-i ʿuşşâḳa niyâzı
Ḫalḳun kimisi **Şâm**ı sever kimi **Ḥicâz**ı (G. 319/1)[146]

Enhâr-ı cennetüñ yüzi ṣuyı degül midür
Farżâ ki ögmedüñ ṭutalum **Vardar**ını (G. 322/2)

Yaşum ocagına gice gündüz revân olur
Añdukça **Karatagdag**ı ol **Akbıñar**ını (G. 322/5)

---

[144] Edirne'yle ilgili diğer bir beyit:(G. 306/1)
[145] Darü's-Selam'la ilgili diğer bir beyit:(G. 315/4)
[146] Hicaz ile ilgili diğer beyit: (G. 30/3)

Ey sabâ **Mekke** hakı Ka' be sevâbın bulasın
İşiginde añar iseñ bizi cânânımuza (G. 251/6)

4. Denizler- Nehirler

Divan'da denizlerle ilgili bir beyit vardır. Bu beyitte Akdeniz ve Karadeniz'e yer verilmiştir. Nehirlerden ise Nil, Fırat, Ceyhun ve Aras'ın isimleri geçmektedir. Şair deniz ve nehir isimlerini gözyaşının çokluğunu anlatabilmek için kullanmış ve bu şekilde mübalağa sanatına yer vermiştir.

Nûḥ ṭûfânında bir yaşına girmişdi gözüm
Aḳdeñiz Ḳaradeñiz andan kiçidür iki yaş (G.116/3)

Bu iki gözümüñ yaşı kim nehr olur aḳar
Oldı bi-' aynihi **Nîl** ü biri **Fırât** (G. 15/3)

Kûyuña varmasa olmazdı gözüm yaşı sebîl
Gelmese Baġdâda olmazdı **Fırât**uñ adı Şaṭ (G. 119/4)

Ceyḥûn u **Aras** çaġlıyamaz cûş-ı biḥârı
Eşkümden eger vâr ise ' ummâna berâber (G. 31/3)

Ṣaḥn-ı bâġuñ dîdesi **Ceyḥûn** u yer yer baġrı hûn
Neyki bu derdüñ devâsı gül midür bülbül midür (G. 68/2)

Hemîşe ḫûn-ı ciger aḳıdurdı gözi yaşı
Dökeydi ḳanlu yaşum ḳaṭrasını **Ceyḥûn**a (G. 269/2)

Yerüm od eyledi ben bî-dilini ḫâke ṣalup
Ṣabrumı yile virüp yaşumı **Ceyḥûn** itdi (G. 314/3)

5. Çeşitli Mekânlar

Divanda zindanla ilgili beyitler sıkça kullanılmıştır[147]. Âşığın gönlü zindana benzetilmiştir. Genişlikte uçsuz bucaksız arştan daha geniş olan gönül sevgilinin eziyetlerinden dolayı zindana dönmüştür.

Gerçi kim vüsʿatde artuḳtur feżâ-yı ʿarşdan

Lîk benden ṣorsalar İsḥâḳ **zindân**dur göñül (G. 155/7)

Bu beyitte İrem bağı ve kuy terimlerine yer verilmiştir. İrem bağı ve kuy sevgilinin yaşadığı mekânlar olarak geçmektedir:

İrdüm düşümde bir yere bâġ-ı İrem gibi

Kûyuñ naṣîb ola yine bir gün görem gibi (G. 293/1)

Kûyuña varmasa olmazdı gözüm yaşı sebîl

Gelmese Baġdâda olmazdı Fırâtuñ adı Şaṭ (G. 119/4)

Hamam divanda iki yerde karşımıza çıkar. Sevgilinin hamama gittiğini ve âşığın sevgilinin hamama sık gitmesine karşı olduğu belirtilmiştir. Âşıkta sevgiliyi kaybetme korkusu göze çarpmaktadır:

Ḥammâma girdi nâz ile bir sîm-ten güzel

Leb âbdâr zülf muṭarrâ beden güzel (G. 160/1)[148]

Hastanenin eski ismi şifa evi anlamına gelen dâru'ş-şifâdır. Beyitlerde de bu şekilde karşımıza çıkar. Âşık için hastane sevgilinin kapısıdır. Hastalara derman olan da sevigilidir.

Ḳapuñ mârıż olanlara dâru'ş-şifâ durur

Sen var iken kime varayın ben gedâ seher (K.8/15)[149]

Bu beyitte de meyhaneye yer verilmiştir:

Girelüm ol büt-i tersâ-peçe **meyḫâne**sine

Mest-i lâ-yaʿḳıl olalum yaḳalar çâḳ idelüm (M. 3/VI/2)[150]

---

[147] (M. 5/I/1), (Ş. 1/63), (G. 142/4) , (G. 167/6), (G. 213/3), (G. 304/5).
[148] (G. 185/3).
[149] (K. 1/11), (G. 50/5), (G.75/6).

Bu beyitte misafirhane ve devlethane terimlerine yer verilmiştir:

Bu **müsâfirḫâne**den tîz rıḥlet eylerdi ḥasût
Görse devletḫânene bir gice mihmân olduğum (G. 167/3)

6. Sosyal Hayat

Osmanlı devletinde sosyal hayat genellikle saray ve çevresinde şekillenmiştir. Bu çevre genelde şairlerin yaşam merkezleri olmuştur.

6.1. Saray ve Çevresi

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah sarayları, daima, hükümdarların şahsiyetleri ile değişen derecelerde, şiir ve edebiyatın koruyucusu ve teşvikçisi olmuştur. Bütün marifet sahipleri, âlimler, şâ'irler, san'atkarlar, devletin mutlak hâkimi olan Padişah'ın sarayı etrafında kümelenmişlerdir. Padişahların şiir ve edebiyata olan merakları ölçüsünde bu topluluklar artmış veya eksilmiştir. Padişah Sarayı, dışarıda yetişen şâ'irleri koruduğu gibi, bazan kendi içinden de şâ'irler yetiştirmiştir. Saraya alınarak terbiye edilen çocuklardan şiire kabiliyetli olanlar, Saray'da hizmet ettikleri müddetçe, edebiyatın Saray içinde de devamını sağlamışlardır.[151]

Şair bu beyitte veli nimeti olan padişaha duada bulunmuştur.

Hemîşe fırṣat u nuṣrat beşâretin virsün
Cenâb-ı **pâdişeh**-i **devlet**-iḳtirâna sürûr (K.4/36)

Çü dehr elinde ola ʿâkıbet kişi pâmâl
Ne fâide ideser ʿizz ü **devlet** ü iḳbâl (M.1/IV/1)

Hilafet, Hz. Muhammed (sav.)'e vekil olarak bütün Müslümanlara önderlik ve başkanlık etme ve İslam şeriatını koruma vazifesidir.[152] Sevgili gönül ülkesinin padişahıdır ve hilafet makamını temsil eden yeşil sancağı bu ülkeye diken sevgilidir.

Olmaga milket-i çemene şehriyâr serv
Dikti livâ-yı sebz-i **ḫılâfet**-şiʿâr serv (K.10/1)

[150] (G. 59/4), (G. 311/3).
[151] Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebi Muhitler, MEB. Yay. İstanbul, 1996, s.15.
[152] Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C.2, MEB. Yay., İstanbul, 2002, s.1259.

Buyruk, Osmanlı imparatorluğunda padişahın verdiği uyulması gereken hükümleri taşıyan buyruktur.[153] Şair kendi sözünü ferman olarak görmektedir.

Kimse söz mi söyler şimdi gel gör ṣoḥbeti

Ḫûblar cümle iṭâʿat eyledi **fermân**uma (K.14/16)

Saltanat sultanlık makamına verilen isimdir. Şair kendisini hükümdar olarak görmekte ve sevgiliye vezirlik vererek onu yanına aldığını söylemektedir:

Ol nigâra **salṭanat** nice olur gel gör didüm

Kendüye evvel **vezâret** virdüm aldum yanuma (K. 14/19)

Sevgili gönül ülkesinin padişahı olarak görülmektedir. Vezirlik onun makamını alçaltan bir makam olur.

ʿAḳla uyma vazgel ʿâşıḳ sen ol tedbîri ḳo

ʿIşḳ **mülk**i pâdişâhısın **vezîr** olmaz sana (G. 4/4)

Aşağıdaki beyitlerde yine sevgili gönül ülkesinin padişahı olarak görülmüştür. Âşık ise bu ülkede bir köledir. Gönül tahtı sevgiliye aittir. Ve âşığın başının tacı olarak görülmektedir:

Sen ki ḥüsn iḳlîminüñ şimdi begüm **ṣulṭân**ısın

Göñlümüñ **taḫt**ı gibi ʿâlî serîr olmaz sana (G. 4/2)

Bu şevḳ-i cemâl ile ol **pâdşâh**-ı ḥüsn

Ṣalsa ʿaceb mi leşker-i **şâh**-ı cihâna at (G. 16/7)

Âh kim **esîr**-i bend-i hicrândır göñül

Sevdi bir **ḳul** oğlını **ḳul** oldı **sulṭân**dır göñül (G. 155/1)

Ṭaş işigi olalı dildâr kûyına yerüm

Mesnet-i ʿizzet-serîri **taḫt**gâhumdur benüm (G. 173/4)

[153] Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s.691.

Gedâ-yı gûşe-nişîn-i ferâġâte yegdür

Serîr-i **salṭanât**-ı **pâdişâh**dan tevbe (G. 268/6)

ʿÂşık öldürmek ile ḥüsnüne gelmez noḳṣân

Salṭanât resmin ider ʿadl ü siyâset bâḳi (G. 307/2)

Tabʿ-ı rûḫıyla yaḳdı cihânı güneş gibi

Ol **pâytaḫt**-ı **mülk**-i cihânüñ ser-âmedi (G. 298/2)

Ḫâk-i pâyı cevheri İsḥâḳ başum **ṭâc**ıdur

Tâcdârın **devlet**inde **beglig**üm vardur benüm (G. 190/7)

Mühür bir hükümdarın devlet yazışmalarına bastığı bu yazışmanın resmiliğini belegeyen bir araçtır. Divanda 6. kaside hatem rediflidir.

Süleyman(as.)'ın mührü mücevherden yapılmış meşhur bir mühürdür.

Eyledi Mülk-i Süleymânı müsahhar ḫatem

Urunursa yaraşur laʿlden efser **ḫatem** (K. 6/1)

"İçinde od (ateş) yakılan mekan" anlamına gelen otağ kelimesi daha çok "otağ-ı hümayun" (padişah çadırı) ve "otağ-ı asafi" (sadrazam çadırı) tabirlerinde kullanılmıştır. Otağlar diğer çadırlardan çok daha büyük ebatlı, gösterişli ve süslemeliydiler.[154] Sevgilinin beni Habeş sultanıdır, gönül de onun otağıdır.

Ḫâli sulṭân-ı Ḫâbeşdür dil anun otaġıdur

Dîni yoḳ îmânı yoḳ ḫaṭṭı amanusuz yaġıdur (G. 62/1)

6.2. Müzik (Musiki) İle İlgili Unsurlar

Dîvanda mûsiki ile ilgili çeşitli çalgı aleti isimlerine yer verilmiştir. Keman genel itibariyle sevgilinin kaşına benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır.

---

[154] Cenap Çürük, "Çadır", TDVİA, C.8,İstanbul, 1993, s.164

O mis̱ḳâb deldi sînem geçdi câna

Çeküp çevürdigi neyki **kemân**e (Ş. 1/112)

Ġamzeden incine ṣanma bizi ey ḳaşı **kemân**

Biz müjeñ tîrini minnet bilürüz cânımuza (G. 251/4)

Ney çıkardığı ses itibariyle inlemeyi andırdığından âşığın figan eden gönlü yerine kullanılan bir musiki aletidir.

Gördükce seyri der seni aġyâr ile müdâm

Ney gibi bu göñül gelür efġâna Pir ʿAlî (Ş. 1/60)

N’eyleyeydi ʿışḳ başumda velî ṣoḥbet bu kim

Bezm-i ġamda **ney** gibi iñletmek ister zâr zâr (G. 57/5)

Ney gibi **bezm**-i ġâmında n’ola feryâd itsem

Ölmedin çünki ben İsḥâḳ irişdüm bu deme (G. 232/5)

Raks dans anlamına gelmektedir. Rakkas da dans eden kişiye denir. Burada semada yapılan dönme raksa benzetilmiştir. Sema yapan kişi de rakkas olarak görülmüştür.

Semâʿ lez̠z̠eti ṣanma ḳıyâs-ı ʿaḳl iledür

Ne bile bir kişi ṣorsañ neye döner **raḳḳâṣ** (G. 117/3)

Beyitte geçen rebab kelimesi bir tür kemençedir.[155] Şair burada feryad etmesini neye, sinesindeki kılları ise kemençenin teline benzetmiştir. Âşığın feryattan sinesindeki kıllar titremektedir.

Bezm-i ġamda **ney** gibi feryâd u efġân eylesem

Nâleme uyar **rebâb**-ı sînemüñ her bir ḳılı (G. 312/2)

[155] Ahmet Say, Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2012, s.445.

Bî-derd olanuñ gûşına girmez eṡer itmez

Ġam muṭribünüñ naġme-i âvâze-i **sâzı** (G. 319/6)

Muṭrîbe uymaġ ile kâmil olur ʿ**ûd** u **rebâb**

Her ki gûş eyleye üstâd sözin mâhir olur (G. 53/4)

Zurna burada ecelle birlikte anılmıştır. Kıyametin kopması için üflenecek zurnaya telmih yapılır. Kös ise savaşa giderken ve savaştan gelirken çalınırdı. Kulakları sağır edercesine çalınan davul sesleri, savaş alanlarında bir güç ve gövde gösterisi sergileyerek düşmanın ürkmesine sebep olurdu.[156]

Ḥâl dili ile **şûrnâ**-yı ecel dinle ne der

Kûs-ı rıḥlet çalınur geldi gider geldi gider (M. 2/I/2)

Divan'da zil anlamına gelen zeng kelimesi de kullanılmıştır.

Peyk olup yüġrüşürüz ʿışḳ beyâbânında

Zengdür ayaġumuzda görinen âbilemüz (G. 93/3)

6.3. Süs- Süslenme

Süs ve süslenme unsuru olan değerli taşlar genellikle memduhun güzelliğini medhetmek için kullanılır.

6.3.1. Madenler-Taşlar

Sevgilinin gamzesi hançerdir. Ağzı ise hazine olarak görülmektedir.

Yaḫōd **ḫazîne**-i nuṣrat kilidünüñ dilidür

Ki fetḥ olur neye ʿazm itse nâgehân ḫançer (K. 12/5)

6.3.1.1.Altın-Gümüş

Divan şiirinde altın ve gümüş sevgilinin güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin teni altın ve gümüşe benzetilmiştir. Altın ve gümüşe sahip olan kişi devletli olarak kabul edilmektedir.

---

[156] Emin Erdem Kaya, **Türk Ordu Geleneğinde Askeri Müzik Olgusu**, İDİL, 2012, Cilt 1, Sayı 3 / Volume 1, Number 3, s.96. http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1349991956.pdf (Son Erişim: 05.11.2015)

Nigâr-ı sîn-teni ḳucmaz idi eylemese

Yanında **sîm ü zer**in cümle der-miyân ḫançer (K. 12/17)

Yalıñuz cân ile cânân girmez İsḥâḳ

Devlet ol kişiye kim **sîm ü zer**e ḳâdir olur (G. 53/7)

6.3.1.2.Dürr (İnci)

İnci genellikle sevgilinin dişini tasvir etmek amacıyla kullanılan güzellik unsurlarındandır.

Ġûş-ı câna eylesün İsḥâḳ naẓmuñ güşvâr

Dürr-i şehvâr isteyen gelsün ki bu maḫzendedür (K. 15/15)[157]

6.3.1.3.Zümrüd

Zümrüd yeşil renkte bir süs taşı anlamında kullanılmıştır.

Saldı ṣaḥn-ı bûstâna bir **zümürrüd**-gûn bisâṭ

Sebzede nûş itmege câm-ı mey-i aḥmer çemen (K. 13/3)

6.3.1.4.Cevher

Cevher taşı divanda en çok kullanılan taştır. [158] Şair burada şiirini mücevhere benzetmiştir. Ve diğer şairlere bu mücevherden vererek onlara cömertlik etmektedir

Ehl-i naẓma yine gösterdi nişân olmaġ içün

Cevdet-i ṭâbʿ ile İsḥâḳ **mücevher** ḫatem (K. 6/42)

ʿÂleme ister ki baḫş ide şüḳûfe gencini

Dâmen-i kühsârı itdi pür dürr ü **gevher** çemen (K.13/7)

6.3.1.5.La'l-Yâkût

Sevgilinin dudağı renginin kırmızı ve değerli olmasından dolayı yakuta benzetilmiş, âşığın gözünün yaşı da çok ağlamasından dolayı kanlı aktığı için Bedahşan'da çıkarılan kıymetli bir taş olan laèl'e benzetilmiştir.

---

[157] (G. 32/3), (G. 228/3).

[158] (K. 3/27), (K. 5/2), (K. 5/34), (K. 6/47, (K. 13/8), (G. 115/2), (G. 231/7).

Gözümdeki **yâḳût**-ı lebüñ ʿaksidür iden

Eşküm güherin **laʿl**-i Bedaḫşâna berâber (G.31/4)

Ḳıyâmetde her ki **laʿl**üñi **yâḳût**a beñzede

Bir ẕerrece başîreti yoḳ cevherî degül (G. 156/4)

6.3.1.6. Mercân

Mercan bazı eşyalara süs yapılmasının yanında, daha ziyade sevgilinin dudakları, ağzı, âşığın kanlı gözü ve gözyaşları olarak kullanılmaktadır.[159]Burada da yakut sevgilinin dudaklarına benzetilmiştir.

Bildürüpdür ġâlibâ laʿl-i lebüñ mıḳdârını

Ṣatmaz oldı kendüyi yâḳût u **mercân** bir daḫî (G. 325/5)

6.3.1.7.Demir

Sevgilinin kendisini süslü taşlarla süslemesi, tavus kuşunun içerisinde bulunduğu altın renkli demir kafese benzetilmiştir.

Dürlü gevherler ile kendüyi tezyîn eyler

Görinür çün ḳafes-i **âhen**-i zenger ṭâvûs (K.11/6)

Bu beyitte de Davud (As.) demiri elleriyle mum misali eritmesi mucizesine telmih yapılmıştır:

Mûm ide **âhen**i oḳısa ḫōş-edâ ile

ʿIşḳuñ Zebûrın ol kişi kim ezber eyledi (G. 292/5)

6.3.1.8. Mermer

Beyitte mermerin üzerine gül motifi işlenmesinden bahsedilmiştir.

Eylese seng ü ruḫâmı ebr-i cûdûñ terbiyet

Açıla seng üzre güller bitüre mermer çemen (K. 13/22)

6.3.1.9. Mıknatıs

Ahen-rüba kelimesiyle mıknatıs terimi işaret edilmiştir. Hançerin düşmanın sinesi bir mıknatısmış gibi oraya meyletmesi sözüyle ağyara olan düşmanlık anlatılmıştır.

[159] Harun Tolasa, age., s.485.

Derûn-ı sînesi âhen-rübâ mı düşmanuñuñ

Ki gördigince anı meyl ider hemân ḫançer (K.12/24)

6.3.2. Güzel Kokular

Divanda misk, anber ve yasemen kokuları güzelliğinden dolayı memduhu medh için kullanılan benzetme unsurlarıdır.

Sevâd-ı nüsḫâ-i ḫaṭṭun oḳunmaz oldı ṣaḥîḥ

Kimisi **misk**-i ter oḳur kimisi ʿ**anber** oḳur (G. 87/2)

Pür itmiş **yâsemen**ler micmerini

Virürler bâġa bûy-ı ʿ**anber**îni (Ş. 2/11)

Yâsemen evrâḳını **misk** ile taḥrîr itmege

Kâkül-i miskîn yerine ḫaṭṭ-ı ʿ**anber**-sâ yeter (G. 34/2)

6.3.3. Sürme

Göz sağlığını korumanın en eski yöntemi sürmedir. Sürme, günümüzde olduğu gibi sadece kozmetik bir ürün olarak kabul edilmemiş, gözü kuvvetlendiren, göze parlaklık veren ve görüşü artıran bir iksir olarak düşünülmüştür.[160]

Sevgilinin ayağının tozu âşık için çok değerlidir. Âşık onun değerini gözüne sürmekle göstermektedir. Sevgilinin ayağının tozu âşığın gözüne şifadır ve İsfehan'ın sürmesinden daha değerlidir.

Ne işüñ var ḳapumda diyü gel sürme bizi

Ayaġuñ tozın alup cân gözine sürmeliyüz (G.104/4)

Gözden çıḳarın göz göre izüñ tozı varken

Çıḳarmaz isem ḳühl-i Ṣıfâhânı gözümden (G.222/3)

---

[160] Bilal Kemikli**, Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi,** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.16, Sayı:1 2007.s. 31. http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2007-16(1)/M2.pdf (Son Erişim: 05.11.15)

Tûtiyâ-yı ḫâk-i pây-ı yâra İsḥâḳ âferîn

Ẕerre-i küḥliyle gün gibi ʿayân oldı gözüm (G.187/9)

6.3.4. Kına

Kına kadınlar tarafından eskiden beri süslenmek için kullanılmıştır. Divan şiirinde de süslenme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Âşık hasmının kanını kına gibi sevgilinin eline sürmeyi, sayısız kılıçla yapılan büyük gaza gibi görür.

Ḥınnâ-yı ḫûn-ı ḫaṣm ile rengîn idüp elin

ʿÎd-i ġazâ-yı ekber ide bî-şümâr tîġ (K. 5/30)

Sevgilinin ellerindeki kına kana benzetilmiştir. Kandadur kelimesi ile tevriye yapılmıştır.

Hîç bilür misin be ẓâlim ḳandadur iki elüñ

Ölmesün mi dest-i rengînüñ gören **ḫınnâ** ile (G. 274/3)

6.3.5. Ayna

Süslenmede kullanılan en yaygın araçlardan biri de aynadır. Ayna aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliği karşısında mahcup olmuş ve sevgilinin güzelliğine özenmiştir:

Âyine bu ṣûret ile öykünürmiş yüzüñe

Gör nice biñ yüzlüdür bir kimseden itmez ḥicâb (G. 11/5)

Görine sırr-ı ʿâlem cân gözine

Muḳâbil olsa **mirʾât**-ı cemâli (G. 316/2)

6.3.6. Takı

Dîvan’da süslenme unsuru olarak kullanılan takılardan kolye ve engüştere yer verilmiştir. Dîvan’da 297. gazelin 7. beytinde “dürr-i meknûn” ifadesiyle kolye kastedilmiştir.

Niẓâmî naẓmı su olur erir geçer İsḥâḳ

Eger ki gûşına ṭaḳsañ bu **dürr-i meknûn**ı (G.297/7)

Ġûş-ı câna eylesün İsḥâḳ naẓmuñ güşvâr

Dürr-i şehvâr isteyen gelsün ki bu maḫzendedür (K.15/15)

Ḳanı çeşmüm gibi **engüşter**î-i laʿl-nigîn

Ya dehânuñ gibi bir ḳıymetî cevher ḫâtem (K. 6/22)

Birinci şehrengizin 15. beytinde yüzük için kullanılan engüşterden başka nigîn kelimesi de kullanılmıştır.

Ṭılısm-ı câna bak bârîk-bîn ol

Vücûduñ faṣṣına naḳş-ı **nigîn** ol (Ş.1/15)

6.4. Giyim

Giyim kuşama ait unsurlar bir toplumun genel özelliklerini içinde barındırır. Her toplumun kendine özgü bir giyim kuşam tarzı vardır. Zünnar hıristiyan toplumuna ait bir unsurken, sarık veya cübbe Müslümanlığa ait unsurlar olarak görülmektedir.

Âşık hasretle can cübbesini çekip yırtmıştır. Bundan dolayı başı açık abdallar gibi pazara girmiştir.

Dest-i ḥasretle çeküp can **cübbe**sin çak eyledük

Baş açuḳ abdal olup bazara düşdi göñlimüz (G. 94/2)

Cübbe vü **destar** ehlin müflis ü ʿuryan ider

Ḫâce-i şehre unıtdurur dükânı ḳapluca (G. 263/3)

Çeküp **pirahen**üm çâk-i giriban itdügüm bu kim

Bu mürde cisme ḥaḳḳâ **pirahen** olmaz kefenden yeg (G. 146/4)[161]

161 (G. 258/1), (G. 146/4), (G. 320/7)

Aba, yünden yapılmış kaba kumaş, bu kumaştan yapılmış bol, geniş giyecektir.[162] Divanda iki yerde kullanılmıştır. Birincisi 3. kasidenin 26. beytinde diğeri 10. kasidenin 19. beytinde geçmektedir.

Dünyâ muzaḫrafâtına uzatmaduñ elüñ

Nân-ı cevîndür yidigüñ geydügüñ ʿ**âbâ** (K. 3/26)

Divanda beş yerde külah[163], on yerde de libas[164] ismi geçmektedir. Devlet külahı tabiri memuriyeti simgeler bu da geleceğin parlaklığı anlamına gelir. Sevgilinin izzet elbisesi de ona köledir.

Başuña devlet **külâh**ı efser-i iḳbâldür

Ḳaddüñe ʿizzet **libâs**ı câme-i zî bendedür (K. 15/3)

Ḳaddüñe ḥüsnüñ **libâs**ı **aṭlas** u **dibâ** yeter

ʿÂleme pîrâye ol naḫl-i cihân-ârâ yeter (G. 34/1)

Raḫt u baḫtı nâr-ı ʿışḳa nûr iden pervâneye

Aṭlas-ı **dîbâ** nedür yetmez mi bir eski pelâs(G. 111/2)

Âşık beline hizmet kemerini bağlayıp sevgilinin dergahına ihlas ile hizmet eder.

Bagladı biline iḫlâṣ ile ḫıdmet **kemer**in

Âsitanuñda varup olmaga çaker ḫatem (K. 6/4)[165]

6.5. Yiyecekler- İçecekler

Üsküplü İshak Çelebi Divanı'nda birçok yiyeceğe yer vermiştir. Bunlar; nan(ekmek), nemek(tuz), yağlı çörek, yufka, katayıf(kadayıf), şekker-sükker(şeker), bal, helva, pirinç, pirinçten yapılan bir yemek olan pilav, gülâc(güllaç), hoşâb, şorba(çorba), biryân(kebab), turşu, börek, hurma gibi yiyeceklerdir.

Cüdâ düşmek gerekmez ṣofradan **nân**

Muṣîbetdür ger ola sîne bî-cân (Mk. T. 1/1)

[162] Ferit Devellioğlu, age., s.2.
[163] (G. 77/2), (G. 173/5), (G. 273/3), (G. 321/4).
[164] (K. 10/21), (M. 1/I/3), (G. 39/4), (G. 109/2), (G. 11/5), (G. 226/6), (G. 245/3), (G. 320/1), (G. 329/5)
[165] (K. 12/21), (G. 22/6), (G. 33/5), (G. 45/4)

Şekker lebüñ ki ḫalḳ-ı cihân teşnedür aña

Bize müyesser ola mı bir pâre Muṣṭafâ (Ş. 2/70)

Aġzına **bal** çaldı ḥayrân göñlümüñ peygâm-ı yâr

Baña **ḥalvâ**larda andan ṭatlu **ḥalvâ** gelmedi (G. 286/3)

Ṭabaḳda seyr iden dâne **pirinci**

Ṣanur her dânesin anuñ bir inci (Mk. T. 1/2)

Pilavuñ ʿâşıḳı olmasa zerde

Giriftâr olmaz idi rûy-ı zerde (Mk. T. 1/3)

Gülâcuñ alnı açuḳdur yüzi aḳ

Der-i sîne ṭolu pehlû yumuşaḳ(Mk. T. 1/9)

Meẕâḳ ehline ṣor vaṣfın **ḫōşâb**uñ

Aḳıtdı aġzı ṣuyın şeyḫ ü ṣâbûñ (Mk. T. 1/10)

Tavuḳ **şorba**sıdur ġâyeet laṭîfi

Ḳavî eyler eger yise zaʿîfi (Mk. T. 1/14)

Taʿâmuñ şâhı olsa n'ola **biryân**

Ḫalîlüñ ḫânıdur olmak gerek ḫân (Mk. T. 1/15)

Ger olsa **sükker-i pâlû**de **ḥalvâ**

Ḳayırmaz girü olsa meni selvâ (Mk. T. 1/16)

N'içün dirsen begüm **turşı**ya ekşi

Yaman yiseñ ṭaʿâm eyler o yaḫşı (Mk. T. 1/17)

Börek ḫōd şöyle terdür şöyle nâzük

Şikâruñda gerekdür dest-i nâzük (Mk. T. 1/18)

Dürildi yüzini burtardı **yufḳa**

Fuʿ âdı münkesirdür baġrı **yufḳa** (Mk. T. 1/19)

Ḳamudan yüregi **yaġlu çörek**dür

Dilüm vaṣfın anuñ itmek gerekdür (Mk. T. 1/22)

Ḳaṭâyıf [166]yidigümce ben fütâde

Sög aġzuma k'ola **balı** ziyâde (Ş. 1/104)

Ehl-i tevekkül Allah (cc.)'ı kendilerine vekil edinmiş kimselerdir. Bunlar az yer ve az uyurlar. Burada da tevekkül ehlinin bir hurma ile Kaèbe'ye ulaştığına değinilmiştir:

Kûyuña varmaġa ʿ uşşâḳa lebüñ fikri yeter

Kaʿ beye varur tevekkül ehli bir **ḫurmâ** ile (G. 274/4)

Yemin etme şekillerinden biri de ekmek ve tuz üzerine yemin etmedir. Beyitte de ekmek tuz hakkı deyimiyle buna değinilmiştir.

Cüdâ düşürdi beni kendü dûdmânumdan

O ḥaḳḳ-ı **nân** u **nemek** bilmeyen fülâna vedâʿ (G. 121/4)

İçecekler içerisine genellikle sarhoşluk verici bir madde olan şarab alınmıştır. Şarab; mey, cam, bâde isimleri altında kullanılmıştır. Bunlardan başka içecek olarak bir de şıra, şerbet, süt ve âb-ı zülâl verilmiştir.

Müdâm **câm**-ı ġurûr ile olma mest ü ḫumâr

Bu ḫâb-ı ġafleti ḳo eyle cân gözin bîdâr (M. 1/III/10)

Hevâ-yı nefsüñe uyma ne deñlü teşne iseñ

Rıżâ-yı Ḥaḳ ile olmasa içme **âb-ı zülâl** (M. 1/IV/9)

---

[166] (Ş. 1/103).

Gör nice ser-bâzdur âḫir nefesde **bâde**nüñ

Ayaġın öpmege başın ortaya ḳodı ḥabâb (G. 11/3)

Esrâr-ı ʿışḳa bilmege câm-ı **şarâb**a gel

Gûş-ı ḳabûli naġme-i çeng ü rebâba ṭut (G. 14/4)

Mey ü maḥbûba virdi varını göñlüm velî cânın

Nigârâ sen perî-ruḫsâra ṣaḳlar baḫş-ı ġâyibdür (G. 74/6)

Saña var ise dâyeñ **süd** yerine

Virüpdür ṭatlu cânın perverişte (G. 247/2)

Ḫân-ı viṣâlin añdum idi sögdi lebleri

Gördi ṭaʿâm geç yetişür **şerbet** eyledi (G. 339/6)

Dindârdur muʿâmelede pir-i mey fürûş

Ṣatmadı bir ḳadeḥ meyi yañlış şira ile (K. 270/6)

6.6. Alışveriş

Alışveriş tarihten günümüze kadar gelmiş, insanların vazgeçilmezi arasında bulunan, yaşamın gereklerinden olan bir ihtiyaçtır. Bu bazen değiş tokuş etme suretiyle bazen de para ödemekle yapılır.

Dîvan'da alışverişle ilgili unsurlardan pul[167] üç beyitte, dirhem, dinar ve akçe bir beyitte kullanılmıştır.

Şu kim cân naḳdi ile vaṣl-ı yâra

Ḫarîdâr olmadı bir **pul** bahâsı (G. 305/4)

Çekelüm naḳde yine gül gibi destârımuzu

Der-miyân eyleyelüm **dirhem** ü **dînâr**ımuzı (M. 3/II/1)

---

[167] (G.48/2),(326/10)

Maḳtemüñden ki gülistâna ḫaber virdi nesîm

Yâsemen ayaġına **aḳçа**sını itdi nis̱âr (G. 83/8)

6.7. İnanışlar- Gelenek ve Görenekler

Divan edebiyatında inanışla ilgili çok kullanılan unsurlardan birisi sihirdir. Efsun, büyü, tılsım gibi kelimeler de sihr ile aynı anlamı taşımaktadır.

Sihr, büyü olağanüstü haller ortaya koyma halidir. Divan şiirinde sevgili bir büyücüdür. En büyük büyüsü ise güzelliği ile âşıklarına sihr yapmasıdır.[168]

Bir ebrdür ki **siḥr** ile bir demle yaġdurup

Mülk-i ʿadûyı cümle ḳılur lâlezâr tîġ (K. 5/19)

Bî-s̱ebât u bî-vefâ bîʿahd ü bî-ḳavl ü ḳarâr

ʿ**Âdet**i mekr ile ḥîle ṣanʿati **siḥr ü füsûn** (G. 226/2)

Var ise aġzına möhr urdı **ṭılısm**-ı ḫaṭṭuñ

Dil ile şerḥ idemez ḥâlini yazar ḫâtem (K. 6/14)

Baḥr-i keffüñde ḳarâr eyledi câdûluġ ile

Görüñüz ṣuya batar mı bu **füsûnger** ḫâtem (K. 6/31)

Genc-i ḥüsnüñ ruḫ-ı dilberde **ṭılısm**ın gör kim

Nażar itseñ görine **ṣûret-i ejder** ṭâvûs (K. 11/27)

Füsûn u **siḥr** ile ol iki çeşm-i **fettân**uñ

Bizümle itdügi hep mekr ü âl imiş bildük (G. 148/2)

Elinde hîç yeñilmez ṣanasın **ejder**dür

Belinde bir ḳıl ile baġlanur hemân ḫançer (K. 12/9)

---

[168] İskender Pala, age., s. 404.

İʿtiẕâr eyleyü ayaġuña düşdi İsḥâḳ

Müteḥammil olımaz bâr-ı ġamuñ çekmege **Ḳâf** (G. 126/7)

El öpme âdeti Türk toplumuna ait bir adet olup, eli öpülen kişiye hürmet ve tazim de bulunulduğunu belirtmek için yapılır.

Leb-i cân-perver ile **öpmege geldükçe elüñ**

Ṭaḳa ol dest-i Güher-pâşa güzeller ḫâtem (K. 6/47)

6.8. Mimari- Resim ve Eşyalar

6.8.1.Mimari

Dîvan'da mimariyle ilgili sebil, hamam[169], hastahane[170], meyhane[171], misafirhane[172], havuz[173], kaplıca[174],âsitân, dükkan ve bina kelimeleri tespit edilmiştir.

Göz dikmeseydi ẕât-ı ḳadîmüñ **sebîl**ine

Olmazdı mübtelâ sebele dîde-i ʿadem (K. 2/2)

Dökildi **ḥavż**a bir bir sîm-tenler

Semen-sîmâ gül-i nâzük-bedenler (Ş.1/37)

Ḳapuñda tâ k'ola çâker beşâret ü şâdî

Ḳıl ola yüz süre her dem ol **âsitân**a sürûr (K. 4/35)

Per açup ṣûret-i zîbâ ile cevlân idicek

Ṣanki âyîneci **dükkân**ı olur her ṭâvûs (K. 11/4)

Yapduñ ṣabâḥ göñlümüzi bir selâm ile

Gûyâ ki bir ʿimârete ṣalduñ **binâ** seḥer (K. 8/30)

---

[169] Hamamın geçtiği beyitler: (G.160/1), (G.185/3).
[170] Hastahanenin geçtiği beyitler: (K.1/11)(K.8/15), (G.50/5).(G.75/6).
[171] Meyhanenin geçtiği beyitler: (M.3/6/2), (G.59/9),(G.311/3).
[172] Misafirhanenin geçtiği beyit: (G.167/3).
[173] Havuzun geçtiği beyitler: (K.13/14),(Ş.1/28),(Ş.1/28)
[174] Dîvan'da 263. gazel "kapluca" rediflidir.

6.8.2. Resim

Dîvan'da resim kelimesinin geçtiği 10 beyit tespit edilmiştir.[175] Daha çok sevgili ile ilgili kullanılan bir terimdir. Resmi sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinden öğrenilmesi gerektiğini söylemekle sevgilinin güzelliğine vurgu yapmıştır.

Maḥabbet resm ü âyinin ḫatt-ı dildârdan ögren
Ki iki günde bir eksük degül ʿuşşaḳa mektubı (G.290/2)

6.8.3.Eşyalar

Divanda eşya isimlerinden dolap, kapı, kafes, kilit[176], ayna[177], zincir[178], nal[179], süpürge (carub), terâzi, hançere yer verilmiştir.

Dolap hile; kuyu veya dereden su çıkarma aparatıdır. Divan edebiyatında daha çok ikinci anlamıyla kullanılır. Âşık döktüğü gözyaşlarıyla dönüp dururken bir dolabı andırır.[180]

Sevgilinin güzelliği suya yansımış, sevgilinin sudaki resminden dolayı dolab inlemektedir. Yine düşmanlar da aynı şekilde inlemektedir.

Âb-ı revân ne resme ki **dōlâb**ı iñledür
Nâlân ider ʿâdûlaruñı zâr zâr tîġ (K.5/32)

Noḳṣân ola mı fażluña ey menbaʿ-ı kerem
Ḳapuñda olsa ben ḳuluñuñ ḥâceti revâ (K. 3/21)

Ḳâfes-i hecre giriftâr olıcaḳ fâyide ne
Ṭut ki İsḥâḳ bu ben bülbül-i gülzâr oldum (G. 183/7)

Yaḫod ḫazîne-i nuṣrat kilîdinüñ dilidür
Ki fetḥ olur neye ʿazm itse nagehân **ḫançer** (K. 12/5)

---

[175] Resim kelimesinin geçtiği diğer beyitler:(K.5/32), (K7/11), (K.14/4), (Ş.1/38), (Ş.2/15), (G.49/5), (G.50/7), (G.176/4), (G.307/2).
[176] (G. 20/2).
[177] (K. 8/2), (K. 8/12), (G. 107/5).
[178] (G. 233/4).
[179] (G. 246/3).
[180] İskender Pala, age., s.124.

Âşığın kirpiği süpürgeye benzetilmiştir. Sevgilinin kapısını kirpikleriyle süpürmektedir. Bu şekilde hizmet etmektedir.

Ḳapuña ḫıdmete varduḳça işigüñ tozını
Müje **cârûb**u süpürdükçe gözüm düzdi siler (G. 41/4)

Begüm olma **terâzû** gibi ʿâdil
Kefinde sîm olandan yaña mâyil (Ş. 1/99)

6.9. Hastalık- Sıhhat- Tabip

Hastalık, sıhhat ve tabib ile ilgili geçen terimler ise; hasta, derman, ilaç tabib, maraz, ceza, darü'ş-şifa, mecruh, deva, ecza, bimarhane, derd, sıhhat, dag ve cerahat kelimeleridir.

Divanda hastalık genellikle âşığın vasıflarından olmuş, ona sıhhat veren tabib de sevgili olmuştur. Âşığın gönlü, içine düşen aşktan dolayı sürekli yorgun ve hastadır. Ona derman olan tek şey ise sevgilidir. Sevgilinin bir gülüşü, hatta bir bakışı bile âşık için şifa kaynağıdır. Bazen bu aşk derdi bile onun hastalığına dermandır.

Âgâh olaydı sûz-ı dilinden bu **ḫasta**nuñ
Yaşlar dökerdi aġlar idi zâr zâr berf (K. 9/21)

ʿÂşıḳuñ **der-mân**dedür derdüñ yeter **dermân** aña
Derdden ḳurtulmasun hergiz eger **dermân** aña (G. 6/1)

Bilmedüñ derdüm benüm ḳaṣd-ı **ʿilâc** eyler **ṭabîb**
Ol **ʿilâc**uñ defʿine bilsem ʿaceb neyki **ʿilâc** (G. 19/2)

İzdiyâdı żaʿfumuñ iki **maraż**dandur benim
Birisi dil derdi birisi **ṭabîb**e iḥtiyâc (G. 19/3)

Lübüñ maḥabbeti cânda muḳarrer olmışdur
Niteki cümle-i **eczâ**-yı tende cevher-i rûḫ (G. 21/4)

Var yüri **dârü'ş-şifâ**-yı ʿışḳa düş kim ehl-i derd
Anda ölmek yoḳ giden dârû-yı **dermân**dan gider (G. 50/5)

Bilme ki ġayra meyl ile ġayretden öldürür
Mecrûḥ sîneme müjesi zaḫm ider geçer (G. 55/4)

Tîġ-i müjeñle râḥat olup dil ṣafâ sürer
Beñzer ki derdüme benüm andan **devâ** olur (G. 63/4)

Arturma derdüm añma ya **bîmârḫâne**yi
Ṣıḥḥat ḳapuñdadur baña **dâru'ş-şifâ** budur (G. 75/6)

Bilmeseñ **derd**üm **devâ**sın sînede n'eylerdi **dâġ**
Müstedâm ol ḫayra girdüñ dōstûm yaḳduñ çerâġ (G. 125/1)

Ḳanlar aglar gerçi acır sînede zaḫmum beni
N'eylersün bî-çârenüñ öz başına **dermân** yok (G. 127/5)

Tîr-i müjeñle deldüñ dilde **cerâḥat** itdüñ
Göñlümdekini bildüñ keşf-i kerâmet itdüñ (G. 141/1)

Ne ölür ne dirilir niçeye dek bekleyeyin
Cânuma geçdi uṣandum dil-i **bîmâr**umdan (G. 208/4)

Gitdi ben dil-**ḫaste**sin cândan cüdâ itdi cüdâ
Hey dirîġâ kim **ṭabîb**-i ḫâṭır-ı **bîmâr** idi (G. 294/8)

6.10. Yazı ve Yazma İle İlgili Unsurlar

Yazma ile ilgili kullanılan unsurlar kalem, defter, mürekkeb, hokka, nakş, kitab, kâtip, divan ve sahifedir. Bununla birlike birtakım harfler de kullanılmıştır.

Burada pergelin bir ayağının sabit durması birinin döndürülerek işlem yapılmasından dolayı sabit-kadem olarak vasıflandırılmıştır. Pergelle çizilen şekil genellikle dairedir.

Hemîşe noḳṭa-ṣıfât gözle kendü dâyireñi

Tecâvüz itme ki s̱âbit-ḳadem gerek **pergâr** (M. 1/6)

Hokka genellikle sevgilinin ağzına benzetilmesi yönüyle kullanılır. Sevgilinin ağzı görünmeyecek kadar küçüktür.

Ḥoḳḳa-i laʿl-i dürer-bâruña mühr itmek içün

Getürüpdür meger ol ẖaṭṭ-ı muʿanber ẖâtem (K. 6/15)

Sevgilinin hattını ancak mucize ile güçlendirilmiş kalem çizebilir. Onun kara mürekkebi göze nur verir.

Ne ẖaṭ ki ẖâme-i muʿciz-nümân ide taḥrîr

Virür sevâd-ı **midâd**ı naẓarda dîdeye nûr (Mk. T. 3/3)

Te’ḫir-i ẖalḳ-ı sâbıḳa taḳdîm-i Aḥmede

Olsa ne var işâret-i maʿhûde **mîm** ü **ẖâ** (K. 3/9)

Cümle mâl-a-mâl olırdı ṣafḥa-i rûy-ı zemîn

Biñde birin ḥâlümüñ ger eylese **defter** çemen (K. 13/26)

Yazınsun gül gibi naẓmı **defter** itsün

Aḳar ṣu gibi bülbül ezber itsün (Ş. 1/58)

Yüzin **naḳş**ın düger tekrâr tekrâr

Muṣavvirdür elinde ḳıl **ḳalem** var (Ş. 1/89)

Dil **defter**inde naḳd-i belâ çoḳ ḥisâbı yoḳ

Ṣıġmaz **kitâb**a cümlesinüñ faṣl u **bâb**ı yok (G. 137/1)

İsḥâḳ olaydı dil ü yek tâ vü yek cihet
Ḫōş manṣıb idi ol ki **ḥisâb** u **kitâb**ı yoḳ (G. 137/7)

Ağlayup şemʿ gibi ḥâlüme yanar yaḳılur
Her ki İsḥâḳ **oḳ**ıya **defter** ü **dîvân**umdan (G. 196/7)

Mülk-i **naẓm**uñ şaḥısın İsḥâḳ luṭf-i tabʿ ile
İtseler saña yeridür ehl-i **dîvân** âferîn (G. 221/7)

Şair kendini aşk defterine yazıldığı için kötü namlı olarak görmektedir.

Gerçi bed-nâmlaruz **kâtib**-i taḳdîr bizi
Defter-i ʿışḳa **yazup**dur niçe ʿunvânlar ile (G. 238/4)

İsḥâḳ cümle cevrüñi ḫûn-ı sirişk ile
Göñli **ṣahîfe**sine **yazup defter** eyledi (G. 292/7)

6.11. Savaş ve Av İle İlgili Unsurlar

Dîvan'da savaşla ilgili unsurlara çokça yer verilmiştir. 5. kasidenin tig(kılıç), 12. kasidenin hançer redifli olması bunun en iyi göstergesidir. Eserde ok(tîr), tiğ, hançer, miğfer, kılıç ve peykân gibi savaş aletlerine, ceng, serdâr, leşker, kabza, ganimet, nişân, siper, livâ gibi savaşla ilgili kelimelere yer verilmiştir.

Şol ṭoğrıyı ki ḫidmete gönderdüñ **oḳ** gibi
Ardundadur gözi ne ḳadar gitse dâyimâ (K. 3/18)

ʿUryân olup ki maʿreke-i **cenge** ʿazm ide
Ḳan derleyüp ḥayâdan olur şermsâr **tîġ** (K. 5/33)

Sevgilinin boyu o kadar uzundur ki gül bahçesinde onun gibi kimse bulunamaz. Bu nedenle servilerin serdârıdır.

Ḳaddüñ gibi bulınmaya gülşende râstî

Serdâr u ser-firâz u bülend-**iḳtidâr** serv (K. 10/5)

Ṣubḥ-dem gördi eline sûsenüñ tîġ alduġın

Başına geyse ʿaceb mi jâleden **miġfer** çemen (K. 13/19)

Bir naẓar olurdı gülzârı temâşâ eylemek

Dîde-i ġâm-dîdeme ger çekmese **ḫançer** çemen (K. 13/28)

Ganimet, savaşta zafer elde eden her devlet tarafından, ekonomik açıdan savaşın giderlerini ve zararını azaltan bir gelir kaynağı olarak görüldüğü mal v.b. şeylerdir. Bunun için tarih boyunca savaşlarda galip gelen devletler mağlup olan devletlerden savaş sonucunda, ister menkul ister gayrimenkul olsun, maddi değeri olan birtakım şeyleri alıp onlardan istifade etmişlerdir.[181] Sevgilinin gamı âşık için bir nièmet, hoşuna giden bir ganimet gibidir.

Dâyimâ ḫân-ı ġamuñla böyle merzûḳ olduġum

Ḫōş **ġanîmet**dür efendi ulu niʿmetdür baña (G. 9/5)

İç **ḳabża**dan müjeñ **oḳ**ını ṭoġru câna at

Ey ḳaşları kemân beni gözle **nişân**a at (G. 16/1)

Yolıdur mülk-i dile ḥâkim olursa ġamzeñ

Aṣlı ḳânûna baḳarsañ **ḳılıc**uñdur **tîmâr** (G. 84/2)

Âşık sevgilinin gamzesinin ucundaki peykandan ah etmekte ve kendiğini yaktığını söylemektedir.

Âh kim ġamzesi **peyḳân**ınıñ od itdi yerin

Kime yanam yaḳılam sîne-i sûzânumdam (G. 196/3)

Ḫâne-i dilde ki revzenler açupdur **tîr**üñ

Aña **peykân**uñı ḳo her biri bir câm olsun (G. 203/3)

---

[181] Mahmut Yıldızbaş, Kur'an'da Ganimet, Basılmamış Y.L.T, Harran Üniversitesi SBE. Şanlıurfa, 2014. s.10.

Şol çarḫ-ı felekde görinen şekl-i kevâkib

Âh **oḳ**larına âyinelerdür **siper** üzre (G. 235/5)

Seferde zaḥmet-i gilden ḳaçan ḳomaz şâhum

Esîr-i ışḳ olanı çeşme-i eşk-bârı ile (G. 275/3)

Liva bayrak anlamına gelmektedir. Bu bayrak savaşlarda ülkeyi temsil eden sancaktır. Âşık sevgili tarafından gam askerlerinin başına ah sancağı ile komutan tayin edildiğini söylemektedir.

ʿIşḳı **livâ**-yı âh ile dil ser-firâz idüp

Mecmûʿ-ı ġam **sipâh**ına ser-**leşker** eyledi (G. 292/6)

6.12. Oyunlar

Divan'da 6. beyitte oyun kelimesi geçmektedir[182]. Bu beyitlerde âşık oyunu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bir ḳoyun ʿâşıḳlarıyuz ḳaçma **oyun**dan didüm

Söz mi ḳaldı dimedük ol âfet-i devrânuma (K. 14/5)

Âşık sevgiliden bir öpücük alabilmek için türlü oyunlar yapar. Ama sevgili bir buse vermezse artık oynamayacağını dile getirir.

Ben **oyun**dan vaz geldüm bûse virmezseñ eger

Bûsesüz ṣoḥbet begüm düşmez benüm ʿünvânuma (K. 14/11)

Nâz ile güldi didi bitdi şaḳalı **oyun**uñ

Tefriḳâ virdi sözi cemʿiyyet-i yârânuma (K. 14/27)

İshak Çelebi Dîvanı'nda 82. gazelin 4 beytinde at, fil, şah ve piyade kelimeleri geçmektedir. Bu kelimelerin bir arada kullanılması satranç oyununa işarettir.

Bu oyun, iki oyuncunun altmış dört kareye ayrılmış bir tahta üzerinde, değerleri farklı on altışar taşı birbirlerine karşı kullanarak oynanır.[183] Şah, satranç oyunundaki en önemli

[182] Oyun kelimesinin geçtiği diğer beyitler: (K.14/4),(G.219/5), (G.323/4).

taştır. Padişah anlamındaki bu kelime, divan şiirinde satranç oyununun söz konusu edildiği beyitlerde şairler tarafından genellikle tevriyeli olarak sevgili anlamında kullanılır.[184]

Ehl-i fenâ içün döşenüpdür bisâṭ-ı ʿışḳ

Seyr itmez **at** u **fîl** ile **şâhı** **piyâde**dür (G. 82/4)

Aşağıda verilen beyitte tavla kutusu şeşder[185] ile çok iyi tavla oynayan anlamına gelen nerrâd[186] kelimeleri geçmektedir. Gam ve aşk tavla oyunuyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Nerrâd-ı ʿışka **şeşder**-i ġamdan ḫalâṣ yoḳ

Görmez güşâd u şâdî yüzi ḳaldı **zâr** ile (G.257/6)

Çevgân, top ve ucu eğri değneklerle oynanan bir oyun türüdür. Bir meydanda ata binilerek eldeki sopa (çevgân) ile topa (gûy) vurma suretiyle oynanır.[187] Dîvan'da 48. gazelin 2. beytinde çevgan oyununa yer verilmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde de oyun unsurları olan salıncak ve top geçmektedir:

Sen gözi âhûyı ṣatd itmek diler bir bend ile

Ṭurmaz eṭrâfa ṣalar her bir **ṣalıncaḳ** dâmını (G. 283/4)

Meydân-ı maḥabbetde yine bir pula biñ baş

Çevgân-ı ser-i zülfine hep **ṭop** olacaḳdur (G.48/2)

6.13. Atasözleri ve Deyimler

Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesi'nde "atasözleri" olarak adlandırılır.[188] Deyim, "anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözlüklü dil öğesi, kalıplaşmış söz topluluğu"dur.[189]

Dîvan'da 12. kasidenin 22. beytinde "Dilin kemiği olmaz" atasözüne yer verilmiştir.

---

[183] Mehmet Arslan, Osmanlı Makaleleri (Edebiyat-Tarih-Kültür) Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10.
[184] Yunus Kaplan ve Yakup Poyraz, Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, Volume:3 Issue:15. s. 152.
[185] Ferit Devellioğlu, age., s.993
[186] Ferid Devellioğlu, age., s.822
[187] Yunus Kaplan ve Yakup Poyraz, age., s.156
[188] Metin Yurtbaşı, Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, Excel.lence puplishing, İstanbul, 2012, s.V
[189] Metin Yurtbaşı, Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü, Excel.lence puplishing, İstanbul,2012, s.III

Meṡel durur bu ki **olmaz** şehâ **dilüñ kemügi**

Ne deñlü söylese maʿẕûrdur yalan ḫançer (K.12/22)

84. gazelin 1. beytinde “Yalnız taş duvar olmaz” atasözüne yer verilmiştir.

Dil sengîn ile göñlüñ evini yapmasa yâr

Sev birin daḫi ki **olmaz yaluñuz ṭaş dîvâr** (G.84/1)

Güzeller taş kalpli olur.

Ḫûblar sengîn-dil olur didügümden göñlüñe

Hîç ḳatı gelmesün Türkî meṡeldür sevdügüm (G.180/3)

Dîvan’da tespit edebildiğimiz deyimler aşağıda verilmiştir.

Su gibi ezberlemek:

Dilinde ism-i şerîfin **ṣu gibi ezber idüp**

İdindi vird-i zebân belki ḥırz-ı cân ḫançer (K.12/12)

Ağzının suyu akmak:

Müjeñ cerâḥati vaṣfında didügüm ġazeli

Aḳardı aġzı ṣuyu görse nâgehân ḫançer (K.12/13)

Buluttan nem kapmak:

Ḫaṭṭ-ı ruḫsâruñ ġamından bañzer oldı ter-mizâc

Ṭurduġı yerde **bulutdan nem ḳapar** ekṡer çemen (K.13/30)

Gökte ararken yerde bulmak:

Ḳanı **gökte istedigim yerde bulurdum** beni

Gökte uçarsa nişân olsa ʿulüvv-i şânuma (K.14/12)

Defterini dürmek:

Dürilürdi defteri ʿışḳıñ oḳınmazdı ebed

Vaṣf-ı ḥâl-i pür-melâlüm virmese ʿunvân aña (G.6/2)

Bir dediğini iki etmemek:

Bir sözi iki olmadı yanuñda raḳîbüñ

Biñ söylesevüz bir sözimüzle ʿamel olmaz (G.101/4)

Yakasını kurtaramamak:

Dest-gîri yoġ imiş ḳaldı ayaḳda İsḥâk

Yaḳasın miḥnet elinden devinüp **ḳurtaramaz** (G.108/5)

Ağzına bal çalmak:

Aġzına bal çaldı ḥayrân göñlümüñ peykâm-ı yâr

Baña ḥalvâlarda andan ṭatlu ḥalvâ gelmedi (G.286/3)

Bunlar dışında; boynu kıldan ince olmak[190], ayağına yüz sürmek[191], dünyayı zindan etmek[192], yoluna baş koymak[193], pazara düşmek[194], vebali boynuna düşmek[195], bağrına taş basmak[196], ana sütü gibi helal etmek[197], eteğini tutmak[198], kıl kadar eksiği olmamak[199], ekmeğini taştan çıkarmak[200], el uzatmak[201], göz dikmek[202] ve başını kaşımamaya vakit bulamamak[203] deyimleri tespit edilmiştir.

6.14. Eğlence Mekânları

Bezm, toplanılan, sohbet edilen, içki içilen ve çalınıp oynanılan bir toplantı yeridir. Bezmin devamlı unsurları arasında şarap, kadeh, meze, şem ve saki yer alır. Sevgili bezmin,

---

190 (K.5/17)
191 (K.13/15)
192 (M.5/I/1)
193(Ş.2/54)
194 (G.91/2)
195 (G.97/4)
196 (G.113/4)
197 (G.152/3)
198 (G.211/6)
199 (G.218/7)
200 (G.282/5)
201 (G.331/4)
202 (G.332/5)
203 (G.323/3)

devamlı beklenilen ve arzulanan bir unsurudur. Onun gelişiyle meclis aydınlanır; neşe kazandırır. Bu sebeple meclislerin mumu ve çerağıdır.[204]Dîvan'da eğlence mekânlarıyla ilgili meclis, bezm ve meyhane kelimelerine yer verilmiştir.

Baḳdı ḳaldı dîde-i encüm gibi meh-pâreler
Meclisüñ rûşen çerġı şemʿ-i nûr-efsânuma (K. 14/3)

Şemʿ **bezm**üñ ḫıdmetüñde bir ayaġ üzre ṭurur
Serv-ḳâmet bir yalıñ yüzlü müzellef bendedür (K. 15/5)

Ṣabâḥ yine varam gibi pîr-i **meykede**ye
Peder ki yüz vire olsa ne var püser güstâḫ (G. 22/5)

Gördüm İsḥâḳ ḫumâr-ı meyden olmış gey żaʿif
Ṭurımaz ayaġı üzre küp küp düşer **meyḫâne**de (G. 236/5)

6.15. Düğün (Sûr, Ârus)

İshak Çelebi eserinde düğün kelimesini iki yerde kullanmıştır. İkisinde de bayram ve düğün kelimeleri yan yanadır. Bunun dışında düğün ve dögün kelimeleri yan yana kullanılarak söz sanatı yapılmıştır. Dîvan'da düğün anlamına gelen sûr ve urs-ı hâs kavramlarına yer verilmemiştir.

ʿIşḳ dâġı kimünüñ yüregine ḳodı dögün
ʿAyş u ʿişretle kimi bayram ider kimi **dügün** (M. 2/III/1)

Ey göñül iller gehî bayram iderler geh **dügün**
Sîneme yer yer dögün ḳo sen de ṭaşlarla dögün (G. 219/1)

Beyitlerde düğünle ilgili gelin anlamına gelen èarûs kelimesi üç yerde geçmektedir.[205] "èArûs-ı nazm" tamlamasıyla şiir bir geline benzetilmiştir.

[204] M. Nejat Sefercioğlu,age., s.82
[205] Arûsla ilgili diğer beyit: (G.176/2)

Zînet içün niye engüşt-i ʿ**arûs**-ı naẓma

Ṭaḳmadı kimse bunuñ gibi mücevher ḫâtem (K. 6/40)

Ne şehr ol bir ʿ**ârus**-ı ḫûb u zîbâ

Kemâl-i ḥüsn ilebî-miṡl ü hemtâ (Ş. 1/22)

6.16. Çeşitli Tipler

Dîvan'da herhangi başlık altına almadığımız tipler de vardır. Bunlar; deryûz(dilenci)[206], casus[207], hadem(hizmetçi)[208], kahpe[209], düzd(hırsız)[210], derbân(kapıcı)[211], fedayi[212] ve haramî(yol kesen)'lerdir.

6.17. Meslek Erbabları

Osmanlı Devleti her yönden olduğu gibi meslek yönünden de oldukça zengin bir toplumdur. Osmanlıda meslek ilişkisi de kurulan teşkilatlar aracılığı ile bayağı zenginleşmiştir. Usta çırak ilişkisi ile yetişen nesilde aynen kendinden öncekiler gibi usta birer meslek erbabı haline gelmişlerdir. Her gelen kendinden önceki birikimi daha da ileri taşımıştır. Mimar Sinan'ı da bu kadar ileri derecede bir mimar yapan aslında bu gelenektir.

Ahilik bu teşkilatın en önemlilerindendir. Bu mesleklerin gelişmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Burada ele aldığımız meslekler; nakkaşlık, imam-vaiz, tabib, vezir, berber, katip dalgıç(gavvas), bağban başlıkları altında incelenecektir.

6.17.1.Nakkâş

Nakkaş resim işi ile uğraşan meslek erbabına verilen isimdir. Aşağıdaki beyitlerde nakkaşla ilgili kelimeler yer almaktadır.

Naḳḳâş-ı ṣunʿ yazmadı ḳaddüñ gibi senüñ

Mecmûʿa-i zamânede bir yâdigâr serv (K. 10/4)

---

206 (G.78/7)
207 (G.40/2)
208 (K.2/6)
209 (G.226/1)
210 (G.187/2),(G.331/4)
211 (G.74/2), (G.144/3)
212 (G.86/5)

Mecnûnı ṣanma sen beni taṣvîrdür ġaraż

Naḳḳaş arada anı hemân ṣûret eyledi (G. 339/2)

Gûyâ bizüm televvün-i ḫâṭırla göñlümüz

Bir pâdişâhdur ki **münaḳḳaş** otağı var (G. 28/3)

6.17.2.İmâm-Vâiz

İmam önderlik anlamına gelmektedir. Topluca kılınan namazlarda namazı kıldıran kişiye verilen isimdir. İmam namazda sevgilinin dudağını düşündüğünden yanılmış, İhlas suresi yerine Kevser suresini okumuştur.

Lebüñ mülâḫaẓasiyle namâz içinde **imâm**

Yañıldı Sûre-i İḫlâsı ḳodı Kevs̱er oḳur (G. 87/6)

Va‘iz, va‘az eden, insanlara din hususunda öğütte bulunan kişiye verilen isimdir. Divanda genellikle menfi yönde kullanılmıştır. Beyittede va‘iz sarhoş olarak anılmıştır. Zaten âşık genelde va‘izin sözünü işitmez.

Ṣōfî ḳanzil muḥtesib serḫōş **vâʿiẓ** mey-perest

ʿÂşıḳ-ı bî-çâreye yazıḳ degül mi adı mest (G. 13/1)

Rind iseñ işitmeze ur diñleme **vâʿiẓ** sözin

ʿÂrif ol mey mevsimi geldi tenâvül vaḳtidür (G. 76/2)

6.17.3.Tabîb

Tabib tıb ilmini tahsil etmiş kimseye denir. Günümüzde doktor isminin karşılığı olarak geçmişte kullanılmış bir terimdir. Tabib genellikle sevgilidir.

Saña kim didi dili derd ile bîmâr eyle

Ey **ṭabîb**üm yüri dil-ḫasteñe tîmâr eyle (G. 264/1)

6.17.4.Vezîr

Kanunnâmeye göre veziriazam vezirlerle diğer devlet ileri gelenlerinin başı ve hepsinin ulusu, padişahın da mutlak vekili idi. Bu vekâlete işaret olmak üzere kendisine beyzî ve yüzük şeklinde altından padişahın ismini taşıyan bir mühür (Mühr-i Hümâyun) verilirdi.[213]

Neye gerek baña mîr ü **vezîr**dür gâhî

Ḳapuñdan özgeye püşt ü penâhdan tevbe (G. 268/7)

6.17.5.Berber

Divanda 323. gazelin 3. beytinde berber adı “Berber kendi başını kaşıyamaz.” atasözü içerisinde kullanılmıştır.

Gice gündüz ẖaauñı pâk tırâş eylemeden

Berberüñ kendü başın kaşımaġa degmez eli (G. 323/3)

6.17.6.Kâtip

Aşağıdaki beyitlerde de kâtip kâtip-i çeşm ve kâtib-i takdir tamlamaları ile kullanılmıştır.

Kâtib-i çeşmüm ruẖum üzre midâd-ı eşk ile

Yazdıġı ol derdmendüñ kendü ḥasbiḥâlidür (G.81/3)

Gerçi bed-nâmlaruz **kâtib**-i taḳdîr bizi

Defder-i ışḳa yazıpdur niçe ʿunvânlar ile (G.238/4)

6.17.7.Dalgıç (Gavvâs)

Dîvan’da iki beyitte gavvas kelimesi kullanılmıştır.[214]

Bezm-i ruẖı raḳḳâsı felek gibi kemâkân

Baḥr-i ġamı **ġavvâşı** güneş gibi kemâhî (G.340/2)

6.17.8.Bâğbân

Bağban gül bahçesinin bahçıvanıdır.

---

[213] Yusuf Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,TTK. Yay. Ankara, 1991 , s.10-11.

[214] Gavvas kelimesinin geçtiği diğer beyit: (K.2/12)

Baġbânı gööñlümüñ gülşende ḥayrân olmaġa

Cân u dil meftûn iden ol nergîs-i şehlâ yeter (G.34/3)

6.17.9.Rakkâs

Eserde 340. gazelin 2. beytinde rakkâs geçmektedir. Rakkâsın eğlence meclislerinde dönmesi feleğin dönmesine benzetilmiştir.

Bezm-i ruḫı **raḳḳâs**ı felek gibi kemâkân

Baḥr-i ġamı ġavvâṣı güneş gibi kemâhî (G.340/2)

6.17.10 Gece Bekcisi(Pâsbân)

Dîvan'da bir yerde geçen gece bekçisi anlamına gelen kelime kullanılmıştır. Sevgilinin gözünün ışığını gören âşığın gözleri gece bekçisi gibi uyku görmez olmuştur.

Şebçerâġ-ı dîdeye ḳaṣd ideli düzd-i remed

Uyḫu gözin görmez oldı **pâsbân** oldı gözüm (G.187/2)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TABİAT- KÂİNAT

1. Kozmik Âlem

Tabiat insanoğlunun yaşamı için vazgeçilmez unsurlarla doludur. Şairlerin şiirleri de hayattan tamamen kopuk bir halde yazılamayacağı için kozmik âleme ait unsurlar da şiirlerde yer bulmuştur.

1.1.Gökyüzü (Çarh, Asuman, Sipihr, Gerdun, Felek, Feza, Sema)

Gök mavi[215] anlamına gelmekte ve mavi olan semaya verilen isimdir. Âşık sevgilinin cefasından usanmış, yerde ve gökte yerinin olmadığını söylemektedir.

Yerde **gök**de yerimüz ḳalmadı öldük İsḥâḳ

Ol cefâ-pîşeye yerden **gök**e dekdür gilemüz (G. 93/5)

Çarh gökyüzü ve felek[216] anlamlarına gelmektedir. Âşık bir ah eylesem çarhın dokuz katını soğuk nefesimle dopdolu doldururum diyerek içindeki derdin büyüklüğünü anlatmaktadır.

Bir ovuḳ âh eylesem **çarḫ**uñ ṭoḳuz yaḫdânını

Bir nefesde ṭopṭolu ide dem-i serdüm benüm (G. 189/4)

Arapça, Farsça şiirlerin ikincisi asuman rediflidir. Asuman da çarh gibi gök ve gökyüzü[217] anlamlarına gelmektedir. Sevgili seher vakti gökyüzündeki ayı eline alıp hançer gibi aşığa çekmektedir.

Seḥer eline alup mihr-i **âsumân** ḫançer

Çeker zemîn ü zamân ehline revân ḫançer (K. 12/1)

Feleğin gökyüzü anlamı dışında kader anlamı da vardır. "Eski inanışa göre felekler sürekli dönmekte ve insanlar, bu dönüşün insanın talih ve kaderiyle ilgisi olduğunu düşünmektedirler."[218] Âşığın sevgiliyi gördüğü yer bayram yerine döner. Âşık gökyüzünde

---

[215]Cem Dilçin, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK. Yay. Ankara,1983. s.96.
[216]Mehmet Kanar, Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yay. İstanbul, 2008, s. 544.
[217] Mehmet Kanar, age., s.38.
[218] Nurefşan Kapal, Zati Divân'nda Kozmik unsurlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 6 Sayı: 24, Kış:2013, s.162. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi24_pdf/kapal_nurefsan.pdf (Son Erişim: 08.11.2015).

meleklerin bayram yerini seyretmeye geldiğini söylemekte ve meleklerin çokluğundan gökkubbenin yıkılacağından endişe etmektedir.

ʿ İdgâhuñ seyrine gelmiş felekde her melek
Yıḳmasunlar ḫayli kes̱ret var **sipihr**üñ ṭamını (G.283/7)

Çüm ṭârîḳ-ı menʿ yoḳ eflâke itme iʿtirâż
Eyleme beyhûde yüre çarḥ-ı **gerdûn** ile baḥs̱ (G. 18/3)

Bezm-i **felek**de kâse-i zerrîn alup ele
Gûyâ ki ʿauş u ʿişrete eyler ṣalâ seḥer (K. 8/28)

Felekler gün gibi ser-tâc idinse n'ola İsḥâḳ
Saʿâdet ehlidür sen meh-liḳânuñ ḫâk-i pâyıdur (G. 86/7)

Feza boşluk anlamına gelmektedir. Osmanlıcada uzay kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Güneş gibi devletinle cihan nurlansın, seher vakti âleme ışık saçsın diyerek Memduh medholunmuştur.

Ḫûrşîd-i devletüñle münevver ola cihân
Vire **feżâ**-yı ʿâleme nûr u żıyâ seḥer (K.8/42)

Bu beyitte sahabe-i kiram medh edilmiştir. Peygamber Efendimiz (sav)'in "Ashabım yıldızlar gibidir. Onlara sarılan hidayete erer." Hadis-i Şerifine iktibas edilmiştir.

Evc-i **semâ**'-i şerʿüñe cümle ṣaḥabenüñ
Her biri fi'l-ḥaḳîḳa birer necm-i ihtidâ (K. 3/28)

1.2.Yıldızlar (Kevkeb, Kevâkib, Nücum, Encüm, Sitare)

Yıldızlar Divan'da kevkeb, kevâkib, nücum, encüm, sitare isimler ile yer almışlardır. Daha çok çoklukları ve parlaklıkları ile benzetmelerde kullanılır.

Kevkeb beyitte talih yıldızı olarak kullanılmıştır. Sevgili güneştir, âşık ise o güneşe tabi bir yıldızdır. Güneş nasıl her sabah doğuyor ve insanlara cömertçe ışığından ve ısısından veriyorsa, sevgili de güneş gibi güzelliği ile cihanı şad etmektedir.

Kevkeb-i baẖtuñ güneş gibi senüñ tâbendedür
Behcet-i ʿîd-i cemâlüñle cihân ferẖundedür (K. 15/1)

Şol çarẖ-ı felekde görinen şekl-i **kevâkib**
Âh oḳlarına âyinelerdür siper üzre (G. 235/5)

Nücûm noḳṭa-i şekdür ki câ-be-câ ḳonmış
Bu nüsẖası feleküñ bil ki ġâyet ebterdür (M. 1/II/7)

Aşağıdaki beyitte âşık yıldızları ah ateşinden çıkan kıvılcıma benzetmiştir. Ve bunun gibi binlercesinin daha olduğunu söylemektedir:

Felekde âteş-i âhım şirârıdur **encüm**
Daẖı bunuñ gibi yüz biñ şerâresi vardur (G. 65/2)

Şol deñlü âteş-i ġam-ı ʿışḳ ile yanalum
Encüm gibi feleklere irdün şerâremüz (G. 91/3)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin eşi benzeri olmadığı vurgulanmış. Sevgili güneşe, geriye kalan bütün güzeller ise yıldıza benzetilmiştir:

Gözi güzel mi görür sen var iken İsḥâḳuñ
Kim görür **encümi** ẖûrşîd-i cihân-tâb olıcaḳ (G. 130/5)

Gözüm yaşı kime ʿazm itse kendüye aḳıdur
Güzeller ile ʿacâyib **sitâre**si vardur (G.65/4)

1.2.1. Yıldız Kümeleri (Pervin)

Pervin Dîvan’da sadece Arapça, Farsça şiirler bölümünün 2/18’de geçmektedir.

1.3.Burçlar

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biridir.[219] Burçların insanlar üzerinde büyük etkilerinin olduğuna inanılmaktadır. Astroloji ilmi buradan ortaya çıkmıştır.

Güzellik **burc**ınuñ mihr-enveridür

Cemâli nûrına meh müşterîdür (Ş.2/62)

Aşağıdaki beyitte burç isimlerinden biri olan akreb yer almaktadır:

Ḫaṭ degüldür ol çıḳup olan ṣaçına muttaṣıl

Dûd-ı âhumdur ki bürc-i **ʿaḳreb**e peyvestedür (G.38/2)

1.4.Seyyareler- Yedi Erkan (Zühal, Müşteri, Merih, Zöhre, Utarid, Güneş, Ay)

Eskilerin "ilmu ahkâmu'n-nücûm" yahut "ilm-i tencim" dedikleri Astroloji'ye göre burçlar kadar gezegenlerde gökyüzündeki hareketleri ve kendilerine has özellikleriyle insanların ve hadiselerin kaderinde etkili olmaktadır. Eski Babil, Roma, Arap vb. medeniyetler boyunca türlü yorum ve düşüncelerle gelişen gök cisimlerinin özellik ve hassaları hakkında fikir, düşünce ve inanışlar Doğu edebiyatlarında da etkili olmuş, şairler bunları türlü vesilelerle kullanmak için kendilerine malzeme edinmişlerdir.[220]

Sevgili genellikle güneşe ve aya benzetilir. Güneşe sıcaklığı ve göz kamaştırıcılığından benzetilir. Aya ise karanlıkta parlamasından ve yuvarlaklığından benzetilir.

Sevgilinin yüzü güneş gibidir ve etrafı ısıtır. Fakat âşığın akan gözyaşları kar gibi yağar ve nehirleri doldurur.

Gördükçe **âfitâb**-ı cihân-tâbı germ olur

Eşk-i revânla geh aḳıdur cûybâr berf (K. 9/12)

Yüzi **şemş** ü cebîni **ay**a beñzer

Çekilmiş ḳaşları ṭuġrâya beñzer (Ş. 2/40)

---

[219] Kürşat Demirci, "Burç", TDVİA, C.6, İstanbul, 1992, s.422.

[220] Ahmet A. Şentürk, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 90, 1994, s.152.

Sevgilinin ortaya çıkmış yüzü güneşten daha üstündür, onun için güneş yüzlü güzeller sevgiliye talib olmuşlardır.

Ẓuhûr-ı pertev-i ḥüsnüñ be-ġâyet **mihr**e ġâlibdür

Anuñçün her **güneş** yüzlü güzeller saña ṭâlibdür (G. 74/1)

Ṣubḥ-veş çâk itse dil ṣabrı girîbânın ne ṭañ

Ancılayın yüzi gün alını **ḳamer** görmiş degül (G. 157/2)

Seyyarelerden Zöhre, Dîvan'da iki yerde geçmektedir. Bu iki beyitte de sevgilinin alnı olarak kullanılmıştır.

Gördü ol **Zühre**-cebîni bu gice seyrümde

Tâb-ı mihr-i ruḥ-ı yaḳdı beni bîdâr oldum (G. 183/3)

Gör ṭaliʿ-i mesʿûdını ol **Zöhre**-cebînüñ

Rifʿatde der-i devleti **Keyvân**[221]a yetişdi (G. 289/6)

Âşıkların gece yalnız başlarına kaldıklarında tek düşündükleri şey sevgili olur. Âşığın gözyaşları sevgiliye müşteri olmuştur. Müşteri kelimesinde tevriye yapılmıştır. Hem normal manada müşteri kastedilmiş, hem de bir yıldız ismi olan müşteri kastedilmiştir.

Gözlerüm yaşı ki her şeb ṣubḥa dek **yıldız** ṣayar

Müşterîdür ol meh-i nâ-mihribâna görmedin (G. 204/2)

Aşağıdaki beyitlerde de sevgili güneş ve ay benzetmeleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bazen de güneş ile aydan daha üstün görülmüştür.

Gice gündüz ruḫ-ı cânâna neden bunca ḥased

Ey **güneş** var ne sen ol ne **meh**-i tâbân olsun (G. 216/6)

Güneşle **ay**a naẓar eyle ḥüsnüñi bilesin

Kişi bilür özi ḳadrin irince mâdûna(G. 269/7)

[221] Zuhal yıldızının diğer ismi.

Mihr ü **mâh**uñ gözi nûrıdur cemâlüñ pertevi

Sende beñzer kim ḳarâbet var **güneş**le **ay** ile (G. 274/2)

Mihrini iẓhâr iderse saña ṭañ mı âfitâb

Ey **meh**-i **ḫûrşîd**-ṭalᶜat ḳâyil ol germiyete (G. 278/6)

1.5.Işık- Karanlık- Gölge (Sâye- Zıll) -Mehtab

1.5.1. Işık (Fürug, Pertev)

Fürug ve pertev ışık anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin yüzünün güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır.

Açmaz idi mihr ü meh ḫâb-ı ᶜademden gözlerin

Ger **fürûġ**-ı ṭalᶜat-i ḥüsnüñ uyarmasa çerâġ (G.123/2)

Işık anlamına gelen pertev Dîvan'da 16 beyitte geçmektedir.[222]

Cennete döndi sürûr-ı vaṣl ile ġamḫânemüz

Pertev-i aks-i ruḫından her ṭaraf gülzâr idi (G.294/3)

1.5.2. Karanlık (Dücâ)

Karanlık bir beyitte geçmektedir. Peygamber Efendimiz(sav.)'in mucizelerinden biri olan Şakk-ı kamer(ayın ikiye bölünmesi) mucizesine yer verilmiştir. Sevgilinin yüzü karanlık gecedeki dolunaya benzetilmiştir.

Engüşt-i muᶜcizüñ siper-i mâhı iki şaḳ

İtdüginüñ delâyili k'el-bedri fi'd-**dücâ** (K.3/12)

1.5.3. Gölge (Sâye)

Hümâ-sâye[223], sâye-i dîvâr[224], sâye-i hümâyûn[225], sâye-i fütâde[226] tamlamalarıyla kullanılmıştır. Selvi boylu sevgilinin gölgesinin âşığın kabri üzerine düşmesi bile âşık için cennete girme vesilesidir.

[222](K.6/21), (K.12/10), (M.4/VII/1), (Ş.2/35), (Ş.2/53), (Ş.2/56), (G.3/2), (G.23/2), (G.74/1), (G.184/3), (G.242/3), (G.265/3), (G.274/2), (G.294/3), (G.298/1), (Mk.3/10).

[223] (G.20/4).

[224] (G.183/2),(G.250/2).

[225] (G.297/3).

[226] (G.308/3).

Ḳabrüm üzre **sâye** ṣalsañ bir gün ey serv-i sehî

Ḥaşr olınca gûşe-i ferdevs ola sinüm benim (G.165/3)

1.5.4. Mehtap

Dîvan'da iki beyitte mehtab geçmektedir. Sevgili güzelliği itibariyle ay ışığına benzetilmiştir. Mehtab sevgiliyi görmek için sabaha kadar ışığını kaybetmemiştir.

Beñzer kitâb-ı ḥüsnüñe eyler müṭâlaʿa

Mehtâbı gör ṣabaḥa çıḳardı çerâğını (G.318/4)

Fürḳatinde ruḫı şevḳıyle ki yaşum dökilür

Beñzer ol ṭıfla çıḳa oynaya **mehtâb** olıcaḳ (G.130/2)

2. Zaman ve Zaman İle İlgili Unsurlar

2.1.Zaman (Zamane, Vakt, Rüzgâr, Devr, Eyyam, Dehr)

Zaman anlamını taşıyan çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bunlar; zamane, vakt, rüzgÀr, devr, eyyam, dehr isimleriyle zikredilmiştir. Dehr; âlem, dünya manasına geldiği gibi zaman manasına da gelmektedir. Tasavvufta dehr "an" manasına kullanılır. Geçmiş zaman ancak hatırlanabilir. Gelecek ise henüz gerçekleşmemiştir. Hâl ise geçip mazi olur. Öyleyse zamanın gerçeği, içinde bulunulan "an"dır.[227]

Tavus kuşunun sesi inlemeye benzer bir sestir. Ah eder gibi[228] ses çıkarmaktadır. Rüyasında bunca hileyi gören tavusun feryad etmesine şaşırma vardır.

Bildi ruʿyâda cihânuñ var ise ḥîlesini

Dehr elinden niye feryâdlar eyler ṭavûs (K. 11/12)

Devr, beyitte mevsim manasında kullanılmıştır. Rüzgâr da yine zaman manasında kullanılmıştır. Bahar mevsimine erişince zaman gül gibi güler.

İrüp gelmiş idi **devr**i bahâruñ

Yüzi gül gibi gülmiş **rûzgâr**uñ (Ş. 2/2)

[227] İskender Pala, age., s.110.
[228] İskender Pala, age., s.443.

ʿArż-ı ḥâl eylesem ol yâra döner yüz çevürür
Nice ḥoşnud olayın gerdiş-i **devrân**umdan (G. 196/2)

Geçdi hevâ-yı kâkül ile **rûzgâr**ımuz
Ṣarf oldı ḫaṭṭ u ʿârıża leyl nehârımız (G. 96/1)

Eyyam, yevm kelimesinin çoğulu olup günler anlamına gelmektedir. Zamanı belirten bir unsur olarak kullanılır. Âşık burada başıma çok iş geldi binde birini söylemedim. Günlerim ölmekle geçti diyerek sevgiliden yakınmaktadır.

Günde biñ kez ölmeg geçdi **eyyâm**um benüm
Biñde birin dimedüm çoḳdur serencâmum benüm (G.168/1)

2.2.Yıl

On iki ayın toplamıyla elde edilen zamana yıl denmektedir. Genellikle çokluk bildirmek için kullanılır. Bunca yıldır, yüz yıl şeklinde kullanılmıştır.

Bir ṭoğru niyyetüñ yoḳ maḳṣûd ne ʿamelden
Farż idelüm ki ṣōfî yüz **yıl** ʿibâdet itdüñ (G.141/4)

Bunca **yıl**dur gözlerin İsḥâḳ ḥayfa kim daḫi
Pâyına yüz sürmege el virmedi fırṣad baña (G.8/7)

2.3.Mevsimler

Divan'da iki beyitte mevsim kelimesi vardır. Genellikle gül mevsimi ve bahar mevsimi olarak geçmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde şair kendini ve gönlünü bülbüle benzetmiştir. Gül mevsimi ise sevgili ile görüşme onu görme ve coşma mevsimidir. Yine faslı baharda yani bahar mevsiminde de âşık cana gelmektedir.

Yâr ile ʿayş idegör **mevsim**-i güldür İsḥâḳ
İtmedin bülbül-i cân ten ḳâfesinden pervâz (G. 95/5)

Bülbülüz **mevsim**-i gülde yine ḫâmûş olalum

Demidür germ olalum mey gibi pür-çûş olalum (M. 3/III/1)

Şol ki ölüp dirilüp **faṣl**-ı bahârına ire

Cân virür ayıḳ oturmaz bir ayaḳ câm-ı meye (G. 245/2)

2.3.1. İlkbahar (Nev-bahar)

İlkbahar terimi güzelliğin baharı anlamına gelen nevbahar-ı hüsn ve hüsnün baharı tamlamaları içerisinde kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılır. Bülbülün coştuğu mevsimdir. Bu mevsimde bülbülün sevgilisi olan gül açmaktadır. Yani sevgili aşığa bu mevsimde görünmektedir.

Âfitâba ḳarşu çıkmış leşker-i mûrîçe mi?

Olmaġa ʿâşıḳlara ḥüsnüñ **bahâr**ından nişân (G. 218/4)

Nevbahâr-ı ḥüsnüñ añup dîde giryân henûz

Cân u dil ışḳuñ meyinden mest ü ḥayrândur henûz (G. 99/1)

Ey gül-i râʿnâ cihân bâġında bir bülbül mi var

Nevbahâr-ı ḥüsnüñ añup âh u feryâd eylemez (G. 110/2)

2.3.2.Yaz

Yaz mevsimi Divan'da iki beyitte geçmektedir. İlk beyitte yaz ve kış mevsiminde yeryüzüne donuk bir renk gelmesinden yakınılmaktadır. Diğer beyitte ise bülbülün neşeli olduğu zaman dilimi olarak kullanılmıştır.

Bir sebz köhne câmeyi her **yaz** u ḳış geyüp

İtmez libâs u kisvetini müsteʿâr serv (K. 10/21)

Zemîne âyet-i raḥmet yazılsa yine bu **yaz** olsa

Ruḫ-ı gül şevḳına bülbül çemende naġme-sâz olsa (259/1)

2.3.3. Sonbahar (Hazan)

İlkbaharın tam tersine bir tabiat olayının yaşanmaya başladığı mevsimdir. İlkbaharda yeşeren doğa sonbaharda tekrar solmakta, ısınan havalar soğumakta, yerinde olan neşeler ise bu mevsimde kaçmaktadır.

Her şey gibi insan ömrünün de bir baharı bir de hazanı vardır. Bahar genç ve dinç olduğu zamanlarıdır. Hazan ise, saçlarının ağardığı yaşlanmaya başladığı zamandır. İnsan kafasında hazan mevsimi varken, yani saçlar ağarmaya başladığı zaman neşesi kaçar yerini hüzün alır.

Tek ü pûy ile ḳafasında iken bâd-ı **ḫazân**

Şöyle bîhûde yere gülmege yer yoḳ gülzâr (G. 86/5)

Mûy-ı siyâh başladı yer yer aġarmaġa

Faṣl-ı ḫazân açılur oldı bahârımuz (G. 96/2)

2.3.4.Kış (Şitâ)

Kış mevsimi fasl-ı şita terkibi ve kendisin zıddı olan yaz mevsimi ile geçmektedir. Aşağıdaki beyitte berf(kar) ve barid(soğuk) kelimeleri ile geçmiştir.

Her sîm-ten ki bârid ola bî-revâc olur

Faṣl-ı şitâda bulmaz iñen iʿtibâr berf (K. 9/18)

Bir sebz köhne câmeyi her yaz u **ḳış** geyüp

İtmez libâs u kisvetini müsteʿâr serv (K. 10/21)

2.4.Ay

Zi'l-hicce ayı ile şam şehri birlikte kullanılmış, hac ibadetine işaret edilmiştir. Hac ibadeti bu ayın ilk on günü içerisinde yapılmaktadır.

Şehr-i **ẕ i'l-ḥicce**de ʿazm-i seferüm şâm oldı

İstedüm yazmaġa târiḫini aḫşam oldı (M.T.12/1)

2.5.Gün (Rûz, Eyyam, Nehar)

Ruz, eyyam, nehar kelimelerini karşılayan gün kelimesi, sürekliliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Padişaha yazılan bu beyitte devletin sürekli mutluluk ve yücelik içerisinde olmasına duada bulunulmuş bu süreklilik "her gün" kelimesi ile ifade edilmiştir.

Sürûr-ı ʿizz ile her **gün** devâm-ı devletüñi

Ziyâde eyleye Bârî bi-ḥaḳḳ-ı rûḥ-ı Resûl (K.7/25)

Gün burada tevriyeli olarak kullanılmıştır. Hem gün anlamında hem de güneş anlamında kullanılmıştır.

Ol kişi devlete irişür kim ʿale'ṣ-ṣabâḥ

Gün ṭoġmadın yüzüñi göre evvelâ seḥer(K.8/19)

N'eylerüz şemsi ruḫuñ żavʿı bize kâfîdür

Rûz-ı rûşen olıcaḳ anda ne ḥâcet mıṣbâḥ (G.20/3)

Rûz-ı mahşer terkibi ile mahşer günü kastedilmektedir. Âşığın mahşer günü sevgilinin ağyar ile birlikte olması, kıyameti ise ona boyunu gösterdiği gündür.

Varup aġyâr ile ḥaşr olduġuñ gün **rûz**-ı maḥşerde

Raḳîbe ḳâmetüñ gösterdügüñ sâʿat ḳıyâmetdür (G.78/2)

Aḳlını İsḥâḳuñ almış Rumili dilberleri

Rûz u **şeb** fikr ü enîsi ala gözdür ḳara ḳaş (G.116/5)

Yevm kelimesinin çoğulu olan eyyam (M.1/II/6) şehâyif-i eyyâm, (Ş.2/1) eyyâm-ı nevrûz, (Ş.2/19) eyyâmı bahar, (G.103/2) àam-ı eyyâm, G.185/5) gerdîş-i eyyâm tamlamaları ile karşımıza çıkmaktadır.

Bu beyitte bir dua söz konusudur. Devlet büyüğüne ömrün uzun devletinin yüceliği daha da yücelsin diye dua edilmiştir:

Müstedâm olsun nihâl-i bâġ-ı ʿömrüñ tâ abed

Nitekim **eyyâm**-ı ʿizz ü devletüñ pâyendedür (K.15/17)

ʿİzz ü şerefle niteki semmûr u ḳâḳumı

Sen ḳâmgâra geydüre leyl ü **nehâr** berf (K.9/25)

2.5.1. Sabah- Seher- Şafak

Sabah, seher ve şafak vakitleri zulmetin kalktığı ve yeryüzünün aydınlanmaya başladığı vakitlerdir.

Âşık sabaha kadar ağlaması ve sabahlara kadar mey nuş etmesi ile bilinir. Âşık gülün şahitliği için sabah vakti eline kadehi alarak içmeye başlamıştır.

Şâhid-i gül şevḳına câm-ı ṣabûḥı çekmege
Subḫ-dem aldı eline lâleden sâğar çemen (K.13/4)

Gözlerüm yaşı ki her şeb **ṣubḫ**a dek yıldız ṣayar
Müşterîdür ol meh-i nâ-mihribâna görmedin (G.204/2)

Dîvan'da 8. kaside seher rediflidir. Gece kapanan çiçekler sabah tekrar açarlar. Âşık çiçeklerin seherde sabah yeli ile açtığını aşık gönlünün ise seher vakti ah ile açıldığını söylemektedir.

Âhumla açılur bu dil-i mübtelâ **seḥer**
Şol ġonca gibi kim aça bâd-ı **ṣabâ seḥer** (K.8/1)

Şafak eserde iki beyitte geçmektedir. Şafak vakti ufkun kızıla boyanması beyitlerde kana benzetilmiştir. Âşık sevgilinin vefasızlığından yakınmaktadır ve sevgilinin vefasızlığından âşığın bağrı şafak vakti gibi kan içindedir.

Mâh ile ḫûrşîd her-câyî felek nâ-mihribân
Nice olmasun **şafaḳ** gibi kişinüñ bağrı ḫûn (G.226/4)

Derd ü firâḳ u ḥasret ile ḳan yudar **şafaḳ**
İtdükçe âfitâb ile ẕevḳ u ṣafâ seḥer (K.8/25)

2.5.2. Akşam- Gece (Leyl)-Şeb

Güneşin batışıyla başlayıp doğuşuna kadar süren gece, karanlık olması sebebiyle, genellikle sıkıntı ve üzüntü kaynağıdır. Çekilen bu sıkıntı ve ıztırabı azaltacak tek unsur sevgiliye ve sevgilinin yüzüne benzetilen aydır.[229]

[229] M. Nejat Sefercioğlu, age., s.393.

Âşık sevgiliyi aya benzetmiştir ve gündüz kendisinden kaçtığını söylemektedir. Ayın gündüz kaybolmasını sevgilinin kendisinden kaçmasına benzetmiştir.

Bizümle çün ḳaçar **aḫşam**lamaḳdan ol meh-i tâbân

Seḥer vaḳtinde gün gibi niçün bir gün çıḳa gelmez (G.107/3)

Âşık akşam olmasından yakınmaktadır. Çünkü gündüz sevgiliye kavuşmak için bir ümid içerisindedir. Akşamın olması ile beraber bu ümidi yitmektedir.

Vaṣluñ hümâsı elde idi gelmese ḫaṭuñ

Aḳşam irişdi ḥayf ḳaçurduḳ şikârımuz (G.109/6)

Leyl kelimesi üç beyitte geçmekte ve nehâr ile beraber kullanılmıştır.[230] Sevgilinin düşüncesizliği gece ve gündüz gibi aşikârdır.

Tefekküri ḳoma bir laḥẓa rûz u şeb zinhâr

Ki ẓâhir ola saña iḫtilâf-ı **leyl ü nehâr** (M.1/I/1)

Gece karanlığın çöktüğü ve gamın arttığı bir vakittir. Aşık gam gecesinde sevgilinin köyüne yakın olmak, hatta ona misafir olmak ister. Onun gamını ancak sevgili dindirir.

Şeb-i ġamda beni dûr eyleme gel kûyuñdan

Ṭut ki biñ gice varup kûyuña mihmân oldum (G.194/4)

3. Dört Unsur (Anâsır-ı Erba'a)

Anasır-ı Erbaa yani dört unsur olarak bilinen hava, toprak, ateş ve su'dur. Âlem bu dört unsurdan meydana gelmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde anasır-ı erbaadan üçüne yer verilmiştir. Ateş sıcağı, su serinliği, toprak ise tevazu ve sakinliği temsil etmektedir.

Cânum **od** gibi yanarken ʿaraḳ-ı ruḫsâruñ

Ṣu sepüp cânuma ol **âteşi** teskîn itmiş (G.115/3)

Beni ḳılmışdı ġam odı bir avuç **ḫâkister**

Bâd-ı âhum esicek böyle perîşân oldum (G.194/3)

[230] (K.9/25),(M.1/I/1),(G.96/1).

Gözümde eşk-i taḥassür elümde bâd-ı **hevâ**

Dilümde **âteş**-i ġam ḫâṭırumda gerd-i fütûr (Mk.3/6)

3.1. Su (Ab, Mâ, Zülâl)

Su beyitlerde âb-ı zülâl, âb-ı revân tamlamalarıyla birlikte kullanılmıştır. Sevgili için kullanılan unsurlardır.

Baḥr-i keffüñde ḳarâr eyledi câdûluġ ile

Görüñüz **ṣu**ya batar mı bu füsûnger ḫâtem (K.6.31)

Sebze vü **âb**-ı revânı gördügümce ṣanuram

Sâde-rû bir sîm-ten ḫîbı kinâr eyler çemen (K.13/18)

Ḫaste-cân ġamze-i ġammâzınuñ ölümlüsidür

Teşne-dil **âb**-ı zülâl-i lebi müştaḳıdur (G.88/4)

3.2. Toprak (Hak)

Toprak tevazuyu simgeleyen bir öğedir. İnsanın topraktan yaratılması da toprağı önemli bir unsur haline getirmiştir. Âşık sevgili karşısında bütün benliğinden arınmıştır ve kendini sevgilinin gittiği yollara toprak eylemiştir. Âşık için sevgilinin ayağının bastığı toprak hazine hükmündedir. Âşık onu sürme yapıp gözüne çeker.

Sînesi çâk ü gözi memnâk ü yire künc-i **ḫâk**

Ṣûretâ bir ʿâşıḳ-ı üftâdeye beñzer çemen (K.13/17)

Gel ḳadem-rencîne ḳıl kim muntaẓırdur itmege

Ḫâk-i pâyuñ cevherini başına efser çemen (K.13/20)

Ṣoñ ucı **ḫâk**-i siyehdür çü menzil-i âḫir

Ne deñlü nuṣrat ide tîreḳuvvet-i per ü bâl (M.1/IV/2)

Yolında **ḫâk** olanları ġâyet ayaḳladı

Âyîne-i cemâlini ṭutdı **ġubâr**ımuz (G.109/3)

3.3. Ateş (Od, Azer, Nar, Şirar, Alev)

Ateş divanda od, azer, nar, şirar, alev gibi terimlerle karşımıza çıkmaktadır. Ateş yakıcılığı ve kül ediciliği ile bilinen bir unsurdur. Âşık aşkından yanıp tutuşmaktadır.

Âşığın yanan gönlüne gözyaşları su serper ve bu ateşi sakinleştirmeye çalışır. Âşık ağlamakla bir nebze olsun rahatlamaktadır.

Âteş-i derd-i dil-i İsḥâk teskîn idemez

Gerçi câna ṣu seper bu çeşm-i nemgînüm benüm (G.165/5)

Sevgilinin gamze okları aşığı yakmaktadır ve âşık bu durumdan kimseye bahsedemez.

Âh kim ġamzesi peykânınuñ **od** itdi yerin

Kime **yan**am yaḳılam **sîne-i sûzân**umdan (G.196/3)

Nâr-ı hidâyetüñden eger irse bir ḳabes

Olurdı cümle dîde-i ümmîd rûşenâ (K.1/17)

Felekde **âteş-i âh**um şirârıdur encüm

Daḫi bunuñ gibi yüz biñ **şerâre**si vardur (G.65/2)

3.4. Hava (Rüzgâr, Yel, Bad, Sabâ, Nesim, Samyeli)

İnsanın yaşamının en büyük öğesi havadır. Havanın olmadığı yerde canlıdan da bahsedilemez. Aşağıda da hava ile ilgili beyitlere yer verilmiştir.

Mihr-i münîre olmaġ içün perdedâr berf

Oldı **havâ** yüzinde yine âşikâr berf (K.9/1)

Her gice dûd-ı âh ile yüzi siyâh olur

Ḫalḳa bürûdet itdüği oldur **hevâ** seḥer (K.8/38)

4. Hayvanlar

İshak Çelebi Dîvanı'nda kuş türlerinden; bülbül (andelib, hezar), doğan (şahbaz), güvercin (kebÿter), keklik, anka, hüma, tavus, zâg(gurâb), tuti(papağan), dört ayaklılardan; aslan (şir), at (esb, semend, şebdîz), ceylan (ahu), deve(râhile), köpek (it, seng), eşek, balık (mahì, semek), böceklerden; balarısı(nahl), pervane, sinek(mekes), karınca(mûr), akrep, örümcek (ankebût), semender, sürüngenlerden; ejderha, timsah (neheng) kullanılmıştır.

4.1.Kuş (Murg)

Kuş dîvan şiirinde gönül, âşık ve can ile birlikte kullanılır. Âşığın gönlü ve cânı beyitlerde uçma özelliğinden dolayı kuşa benzetilir. Gönül kuşu sevgilinin siyah saçlarında yapılmış tuzağa yakalanır ve artık hiçbir şey yapacak dermanı kalmaz.

Tine dil **murġ**ına bu zülf-i siyeh dâm oldı
Uçdı râḥatlıġı bî-ṭâḳat u ârâm oldı (G.309/1)

Gönül kuşu sevgilinin gözünü dane sanar ve kirpiklerinin tuzağına düşer. Bu andan itibaren âşıkta huzur kalmaz. Fakat aşık bu durumdan şikayetçi değildir. Âşığın gerçek amacı budur.

Murġ-ı cân ḳaydına düşme kim ḥużûruñ uçmaya
Dâne-i eşki gözüñden dâm-ı müjgândan gider (G.50/2)

Gönül sürekli konuşması yönüyle güzel öten bir kuş gibidir. Sürekli sevgilinin güzel vasıflarını şakıyıp durur.

Sensüz ey serv-i sehî seyr-i gülistân itsem
Ben ġârîb ile ṭurup **murġ**-ı ḫōş-elḥân çekişür (G.35/4)

4.1.1. Kuş Türleri

4.1.1.1.Bülbül (Andelib, Hezar)

Bülbül, Dîvan'da en çok kullanılan kuş türüdür. 51beyitte bülbül, andelib, hezar kelimeleri geçmekte ve 149. gazel "bülbülün" rediflidir. Bülbül genellikle gül kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Dîvan şiirinde gül sevgiliyi bülbül ise aşığı simgeler. Bu durum İshak Çelebi Dîvanı'nda da karşımıza çıkar.

İnanma ʿahdine ṣad pâredür gülüñ **bülbül**

Ki ol bunuñ gibi ʿahdi ider hezârı ile (G. 275/2)

Bülbül Gülistan adlı eserin aşk bâbını ezberlemiş ve sürekli onu okumaktadır.

ʿIşḳ bâbını tamâm aṣlı ile faṣlı ile

Bülbüle ṣor ki **Gülistân** oḳıyan bülbüldür (G.79/4)

Gülistân ezberlemişdür naẓma ḳâdirdür oḳur

Her ne vâdîde dilerse **bülbül**-i gülzâr şiʿr (G.90/6)

Gönül bir bülbüldür. Gül bülbüle vefa göstermez. Bu bülbül sürekli ah u zar eder. Gönül bülbülü şarkılar söyledikçe gül suretli hurrem sanır.

Sürûd itdükçe göñlin ʿ**andelîb**üñ

Gül-i sûrî gibi hurrem ṣanurdum (G. 179/4)

Bûy-ı vefâ olaydı ger ol gül-ʿiẕârda

Dil ʿ**andelib**i ḳalmaz idi âh u zârda (G. 228/1)

Gül cemâlin **bülbül**-i şeydâ temâşâ itmege

Her ṭarafdan açdı ṣaḥn-ı gülşene manẓar çemen (K. 13/16)

Bâġ-ı ḥüsnüñ sen gül-i raʿnâsı iseñ dōstum

Ben de ġam gülzârınuñ bir **bülbül**-i nâlânıyam (G. 171/4)

Gül-i ṣad-pâre nezâketle göñül ṣaydın ider

Bülbül-i ḫaste gibi ʿâşıḳıdur niçe **hezâr** (G.83/6)

4.1.1.2.Doğan (Şahbaz)

Şahbaz bir doğan türü olup yırtıcı bir kuştur. Sevgili bir şahbaz gibi gönül ve can kuşunu avlamak için uğraşır.

Kişinüñ sevdügi raʿnâ vü ser-efrâz olsa

Dil ü cân murġını ṣayd iymede **şehbâz** olsa (G. 262/1)

Şahbaz aşağıdaki beyitlerde sevgilinin saçıyla ilişkili kullanılmıştır. Sevgili cennetteki servi ağacının dallarını kendine yuva edinmiş ve şaçlarından yuva yapmıştır. Burada şahbaz nasıl avını bekliyorsa sevgili de Aşığı avlamak için bekler:

Gülşen-i cennetde serv üzre idinmiş âşiyân

O güzeller şâhınuñ **zülfi** ne ḫōş **şehbâz** olur (G. 37/2)

Mihr-i cemâli tâbına ṭâḳat getürmeyüp

Şehbâz-ı zülfi her yaña yaymış ḳanadını (G. 288/3)

Aşağıdaki beyitlerde şahbaz kebuter, meges, hüma, anka kuşlarıyla beyitte kullanılmıştır:

Göz dikdi dil kebûterine iki şâhbâz

Biri ḳul oğlı ol biri bir şâh-zâdedür (G. 82/2)

Aşk bir şahbazdır.

Meges yerine ṭutar ṣanma ʿışḳ **şehbâz**ı

Hevâda uçmaġa ḳaṣd itse zâhid-i murtâz (G. 118/4)

Şâhbâz-ı göñli İsḥâḳuñ hümâ ṣayt eylemiş

Ol hümâ-yı devleti görüñ hümâyûn olmasun (G. 201/5)

Şikârgâh-ı fenâ ṣaydına iren **şehbâz**

Devâm-ı himmeti dâmına gördi ʿanḳâyı (G. 329/3)

4.1.1.3.Güvercin (Kebûter)

Güvercin Dîvan'da iki beyitte geçmekte ve kebûter adıyla kullanılmıştır. Beyitte gönül bir güvercine benzetilmiş ve iki şahbazın ona göz diktiği söylenmiştir.

Göz dikdi dil **kebûter**ine iki şâhbâz

Biri ḳul oğlı biri bir şâh-zâdedür (G. 82/2)

Avladı murġ-ı dili kâkül-i müşkîn nigâr

Kim görüpdür ki şikâr ide **kebûter** ṭâvûs (K. 11/10)

4.1.1.4. Keklik

Keklik kına renginde olan bir av kuşudur. Şahbaz, doğan gibi kuşlar tarafından avlanır.

Keklik, düşmanlardan gizlenmiş olan bir Peygamberin bir kavak ağacının dalları arasında saklı olduğunu «gak kavak! gak kavak!» diye ses çıkararak haber vermiş. Peygamberi öldürmüşler. Kanı kekliğin tüylerine bulaşmış; kınalı rengi ordan kalmış. Peygamber: "Herkes seni yakalasın." diye ilenmiş; onun için keklik kolayca yakalanırmış.[231] Dîvan'da sadece bir beyitte kebk-i derî tamlamasıyla kullanılmıştır. Latif bir keklik bir cinsi bozuğun tuzağına düştü. Kühsâr taşlarla göğsünü dövse yeridir.

Düşdi ol **kebk**-i derî dâmına bir nâ-cinsüñ

Yeridür ṭaşlar ile gögsini dögse kühsâr (G.83/7)

4.1.1.5.Anka- Hüma- Tavus

4.1.1.5.1. Anka

Türk masalının tipik bir fabl kuşu olan Zümrüd-i Anka adını, Pers Simurg kuşu ve Arap Ankâ Kuşu ile ilgili mitolojik aktarımların karışımından alır.[232]Zümrüdü anka, zümrüt, simurg, sireng. Birçok edebiyat eserinde, özellikle divan şiiri örneklerinde mazmun olarak karşımıza çıkan anka, Kaf Dağı'nda yaşadığı varsayılan adı var kendi yok efsanevi bir kuştur. Çok uzun boynu, rengârenk ve upuzun tüyleri, insan yüzüne benzeyen yüzü ve her kuştan bir iz taşıyan özellikleriyle anılır. Yere konmadan havada, çok yükseklerde uçarak yaşadığına inanılır. Boynu çok uzun olduğundan anka, otuz kuş büyüklüğünde, otuz renkli ve otuz kuşun işaretlerini taşıdığı için simurg, sireng; bulunduğu yerdeki kuşları avladığı için anka-yı muğrib adları verilmiştir.[233]

---

[231] Pertev Naili Boratov, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s.62.
[232] Pertev Naili Boratov, Türk Mitolojisi,(Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Bilgesu Yay. Ankara, 2012, s.99
[233] Turan Karataş,Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Perşembe Kitapları, İstanbul,2001, s.33.

Anka Dîvan'da bir beyitte geçmektedir. Bu beyitte şehbaz ile beraber kullanılmış ve anka sehbaz tarafından bir av olarak görülmüştür.

Şikârgâh-ı fenâ ṣaydına iren şehbâz

Devâm-ı himmeti dâmına gördi ʿ**anḳâ**yı (G. 329/3)

4.1.1.5.2. Hüma

Devlet kuşu, cennet kuşu, talih kuşu adlarıyla bilinen[234] efsanevi bir kuştur. Çok yükseklerde uçar ve yere konmaz. Cennette oturduğuna inanılan Hümâ, bazen yedi kat göğe yükselir ve tanrı ile irtibata geçer. Gözün alamayacağı kadar yükseklerde uçan Hümâ'yı avlayan kişinin kırk gün içinde öleceğine inanılır. Bir başka inanç ise Hümâ'nın dirisinin asla ele geçmeyeceğidir. Çin'de ve okyanus ötesinde yaşayan bu mitolojik kuş yeşil kanatlı, sarı gagalıdır. Kemikle beslenir.[235]

Hüma kuşu hümâ-yı saèâdet, hümâ-sâye, hümâ-yı devlet, hümâ-yı himmet terkibleriyle kullanılmıştır. Daha çok güç ve ihtişam anlamında kullanılmıştır.

Ya bir **hümâ**-yı saʿâdetdür ilticâ itdi

Ol âsitâne-i ferḫunde-âşiyâna sürûr (K. 4/5)

Ortaya aldı beni tîrüñ iki yanumdan

Ey **hümâ**-sâye baña olmaġ içün iki cenâḥ (G. 20/4)

O yüzi muṣḥafı varup oḳurdum ṣoḥbete ammâ

Sözüm geçmez **hümâ**dur yüksek uçar oḳıya gelmez (G. 107/4)

Şair burada kendini hüma kuşu avlamış bir avcı olarak görmektedir. O devlet kuşu onun hakkında hayırlı olmuştur.

Şahbâz-ı göñli İsḥâḳuñ **hümâ** ṣayd eylemiş

Ol **hümâ**-yı devleti görüñ Hümâyûn eylemiş (G. 201/5)

---

[234] H. Dilek Batislam, Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka Ve Simurg, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi l, İstanbul 2002, s.187.

[235] Hayriye Durkaya, Fehîm-i Kadîm Dîvanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume: 3,Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı,-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağan-,2015, s.7.

Yâ Rab **hümâ**-yı himmeti ʿarş-âşiyân olup

Devlet rikâb-ı ʿizzetine hem-ʿinân ola (Mk. T. 2/14)

4.1.1.5.3. Tavus

Çok güzel bir kuş olmasına rağmen tavus dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının çirkinligine üzülerek ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüsü ‘ah!’ kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelligiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kus iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havvâ’nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona ‘Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!’ buyurmuş ve onu Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış.[236]

Dîvandaki 11. kaside tavus rediflidir. Tavusun güzelliği, renkleri, salınarak yürümesi beyitlere konu olmuştur. Aşağıda 11. kasidenin malya beyti verilmiştir:

Maẓhar-ı behcet-i ḥüsn oldı ser-â-ser **ṭâvûs**

Cennet ehliydügi maʿlûm u muḳarrer **ṭâvûs** (K.11/1)

4.1.1.6.Zâg(Gurâb)

Zâg ve gurab Farsçada karga[237] anlamına gelmektedirler. Siyah tüylü, geniş kanatlı, gezici ve ötücü bir kuştur. [238]Daha çok menfi açıdan ele alınan karga, bir hiciv hayvanıdır. En çirkin ötüşlü kuş olarak bilinen karga, halk kültüründe de iyi karşılanmaz. Ancak klasik edebiyatta kargadan daha bet sesler çıkaran biri vardır ki o da feryâd ve figân içerisindeki âşıktır. Karga, rengi vasıtasıyla da şiirlere konu olmuştur.[239]

Aşağıdaki beyitte zag konuşmasıyla bilinen tûtî ile birlikte kullanılmıştır. Sesi, renkleri bakımından birbirinden çok farklı bu iki kuşun bir arada bulunması hiç yakışmaz. Bir de sevgilinin saçlarının siyah olması nedeniyle zag ile ilişkilendirilmiştir.

Ḫaṭṭ-ı sebzüñle n’ola cemʿ olmasa zülf ü ruḫuñ

Hem-nişîn olmaḳ yaraşmaz bâğda ṭûtî vü **zâġ** (G.123/3)

---

[236] İskender Pala, age., 456.
[237] Ferit Devellioğlu,age., s.1164.
[238] Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, “Lale”, C. 10, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1987, s.553
[239] Hayriye Durkaya, age., s.15

Dîvan şiirinde zag ile rakip arasında ilişki vardır. Nasıl ki karga avının peşindeyse rakip de sevgiliyi aşıktan uzak tutup kendi elde etme derdindedir.

Yoluñda senüñ hecr ile cân virmege n'eydi

Ḳonmasa gelüp **zâġ** rakîbüñ ciger üzre (G.235/2)

4.1.1.7.Tûtî (Papağan)

Papağan, duyduğu sesleri taklit edebilme, kendisine öğretilen sözleri öğrenme ve anlamını bilmeden, düşünmeden söyleyebilme yeteneğine sahip bir kuştur. Bütün dünya dillerinde ve edebiyatlarında, bu özelliğiyle yer tutmuştur. Papağan kendisine öğretilenleri söyler ve onun konuşması insanın hoşuna gider. Papağana insanlar, söylendiğinde kendilerinin hoşuna gidecek sözleri öğretirler; böylece papağan hoş, tatlı sözler söylediği için güzel konuşan, tatlı sözler söyleyen insanı temsil eder duruma gelmiştir.[240]

Aşağıdaki beyitte tûtî, zag ile bir arada kullanılmıştır. Karga sesinin çirkinliği ile bilenen bir hayvandır. Papağan ise tatlı diliyle beyitlere konu olmuştur. Bir de karganın rengi siyah olduğundan insanlar tarafından uğursuzluk alameti olarak görülmüştür. Papağan ise güzelliği ve konuşma özellikleri nedeniyle insanlar tarafından sevilen ve evlerde beslenen bir kuştur. İshak Çelebi ikisini bir arada kullanarak tezat sanatına yer vermiştir.

Ḫaṭṭ-ı sebzüñle n'ola cemʿ olmasa zülf ü ruḫuñ

Hem-nişîn olmaḳ yaraşmaz bâġda **ṭûtî** vü zâġ (G.123/3)

Sevgili dudağının tatlılığı nedeniyle papağana benzetilir. Bu nedenle beyitlerde tûtîyâ şeklinde sevgiliye hitap edilir. Sevgilinin ayak toprağı aşık için göze çekilen en kıymetli sürmedir.

Feleklerde melekler çeşminüñ cümle naẓargâhı

Begüm sen şehsüvâruñ **tûtî**yâ-yı gerd-i râhıdur (G.77/4)

Papağanlara konuşması için eğitilirken ödül olarak şeker verilir ve insanların hoşuna giden şeyleri söylemeyi öğretirler. Bu nedenle papağan beyitlerde şeker ve şirin kelimeleriyle kullanılmıştır.

Leblerüñle gel şeker-rîz ol dil ü cân bezmine

Ḳandasın ey **ṭûṭî**-i şîrîn-zebânum ḳandasın (G198/4)

[240] Zülfi Güler, Divan Şiirinde Papağan, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 1, Mart 2014, s. 62

Papağan konuşması için eğitilirlen ayna karşısına geçirilir. Karşısında başka bir kuş olduğunu sanan papağan konuşmaya başlar. Bu nedenle beyitlerde ayine kelimesi papağanla birlikte kullanılır.

Göñlüm âyînesine olsa muḳâbil bir dem
Söylese diñlesem ol **ṭûṭî**-i şîrîn-deheni (G.320/6)

Tuti vatanından uzakta kefeslerde beslenen bir kuştur. Beyitlerde âşık sevgiliden uzakta olması nedeniyle papağana benzetilir. Papağan nasıl ki toprağa(vatanına) hasretse aşıkta sevgilinin ayak toprağına hasret kalmıştır.

Tûtîyâ-yı ḫâk-i pây-ı yâra İsḥâḳ âferîn
Ẕerre-i küḥliyle gün gibi ʿayân oldı gözüm (G.187/9)

Ṭoġru söyle idelüm ey sâlik-i ʿÎsî-nefes
Gerd-i râhuñ cân gözine **tûtî**yâ gerçek misin (G.200/3)

4.2.Dört Ayaklı Hayvanlar

4.2.1. Aslan (Şir)

Aslan güçlü, kuvvetli ve hızlı bir hayvandır. Dîvan şiirinde bu özelliklerinden dolayı beyitlerde geçmektedir. Dîvanda aslan anlamına gelen şîr iki beyitte şîr-dil tamlamasıyla kullanılmıştır.

Aslanlar genellikle ceylan avlayarak karınlarını doyururlar. Beyitlerde de bu nedenle bir arada kullanılmış ve âşık aslana, sevgili ahuya benzetilmiş, avcı olan aslan ahunun gözlerine av olmuştur.

Yine at ṣaldı Vefâ Meydânına bir şehsüvâr
Şîr-diller ḳalmadı âhû gözi ḳıldı şikâr (G. 57/1)

Ḫōş-kenend-endâzdur zülf-i girih-gîrüñ senüñ
Şîr-diller ḳalmadı kʾolmaya naḫcîrüñ senüñ (G. 143/1)

4.2.2. At (Esb, Semend, Şebdîz)

Türkler geçmişte konar-göçer bir topluluk olduğundan Türk kültüründe atın önemli bir yeri vardır. At insanın o dönemde yoldaşıdır ve çok değerlidir. Bu nedenle de şiirlerde ata çok yer verilmiştir. Sevgili bir akıncı gibi at sürer ve âşığın gönül evini darmadağın eder.

Yine bir gerçek yalıñ yüzlü ḳıyâmet nev-tırâş
At sürüp aḳıncı-veş göñlüm evin itdi tırâş (G. 113/1)

Azimet bir ata benzetilmiştir:

Görme bâʿ îd menzil-i maḳṣūda irmegi
Esb-i ʿ azîmetüñ olıcaḳ maṭlaʿ ul-ʿ inân (K. 16/17)

Sevgili put gibi güzeldir. Sürekli naz atına binen bir şavaşçıdır. Âşığın canını ve gönlünü avlayarak saçlarıyla atının terkisine bağlar.

Ol ṣanem nâz **semend**ine süvâr olduḳca
Zülfini cân u göñül şaydına fitrâk eyler (G.89/6)

Bizi görseñ ḳarâr itmez geçersin
Semend-i nâzı ṭurmazsın çaparsın (G. 225/4)

Sevgilinin saçı hızlı koşan bir şebdîz(at) gibidir:

Zülfi **şebdîz**iyle ḳoşdum eşk-i gülgûnım velî
Âhum eşkümden yaña olur ider aña اوزون [241] (G. 219/6)

Arapça ve farsça şiirlerde 2/22'de eblak (alaca, şekilleri oyluklarına kadar olan at)kelimesi kullanılmıştır.

4.2.3. Ceylan (Ahu)

Ceylan güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilmiştir.[242]Beyitlerde sevgilinin gözü güzelliği ve iriliği bakımından ceylana benzetilmiştir. Sevgili ahû gibi gözleriyle aşığı avlar.

[241] Dîvanda bu şekilde geçmektedir.
[242] İskender Pala, age., s.14

Hûr u perîyi kirpügine aṣmaz oldılar

Âhû baḳışlı dilber-i müşkîn-gülâleler (G. 32/6)

Ol **gözi âhû**ya n'itdüm n'eyledüm İsḥâḳ kim

Beir dem ârâm eylemez görse bu şeydâdan ḳaçar (G. 58/5)

Pendi ḳo ol **gözi âhû**ya ki tedbîr degül

Degme bend ile şikâr olıcı naḫcîr degül (G. 162/1)

Kûh u ṣaḥrâ etegin bek ṭutan elden ḳomayanı

Tâ ki ṣayda getürem ol **gözi âhû**yı görem (G. 166/3)

ʿAcebdür ey **gözi âhû** seni ṣayd eylemezsem ben

Ki gördim dün gice düşümde bir âhû şikâr itdüm (G. 184/4)

Ol **âhuvâne göz**lerüñ âdemler öldürür

Şol uğrın aları aları baḳışı (G. 327/2)

4.2.4. Deve (Râhile)

Deve susuzluğa dayanabildiği ve kumda rahat yürüyebildiği için çölde yük taşımada ve ulaşımda en çok tercih edilen hayvandır. İshak Çelebi eserinde bir beyitte deve anlamına gelen râhile kelimesini kullanmıştır.

İki cihan arasındaki mesafe çok yakın olmasına rağmen gönül devesi gam ve keder yiyeceklerini yüklenir.

Bir ḳadem menzil iken iki cihân merḥalesi

Yüklenür zâd-ı ġam u ġuṣṣa-i dil **râḥile**si (M.2/II/1)

4.2.5. Köpek (İt, Seng)

Dîvan şiirinde köpek sevgilinin köyünün bekçisi olarak karşımıza çıkar. Sevgiliyi gördüğü için âşık için değerlidir.

Ey İshak sakın kendini köyünün köpeğiyle bile bir görme çünkü erenler kendini bilmez, gururlanan kişileri sevmezler.

Varup bir görme kendüñle **seg**-i kûyın ṣaḳın İsḥâḳ
Bilürsin çünki sevmezler erenler merd-i ḫōdbîni (G. 301/5)

Ḳapuna gelmedi diyü işigi **it**lerinüñ
Bizümle işleri İṣḥâḳ ceng ü ġavġâdur (G.46/5)

4.2.6. Eşek

Eşek Dîvan'da bir beyitte hâr kelimesiyle geçmektedir. Genellikle yük taşımada kullanılan bir hayvandır. Beyitte de yük taşımak için üzerine yerleştirilen semerle beraber kullanışmıştır.

Var semer ṭoldur didüm ġâyetde ol **ḫar** buñladı
Didi dagmeñ ḳâyilin arḳamdağı pâlânıma (K.14/21)

4.3.Balık (Mahî, Semek)

Balık anlamına gelen mâhî bir beyitte geçmektedir. Ahunla gözyaşlarım aya ve balıklara kadar erişti. Ay ve balık gönlümün derdine şahitler. Gözyaşlarının aya ve balıklara erişmesi pek mümkün değildir. Burada mübalağa sanatıyla çok ağladığını söylemek istemiştir.

Âhumla yaşum mâha vü **mâhî**ye irişdi
Derd-i dilimüñ şâhididür mâh ile **mâhî** (G. 321/2)

4.4.Böcekler (Balarısı- Pervane- Sinek- Karınca-Akrep-Örümcek)

4.4.1. Balarısı (Nahl)

Balarısı sadece 295. gazelin 1. beytinde geçmekte ve nahl-ı dil-ârâ tamlamasıyla kullanılmış, sevgili gönül çalan bir arıya benzetilmiştir.

Şol gelen ol serv-i raʿnâ olmasun öldür beni
Ṣalınan **naḫl**-i dil-ârâ olmasun öldür beni (G.295/1)

4.4.2. Pervane

Pervane ışık etrafında dönen bir kelebektir. Bu genellikle onun hayatına mal olur. Fakat o bunu yapmaktan hiç vazgeçmez. Dîvan şiirinde de aşık pervaneye, sevgili ise ışığa benzetilmiştir. Nasıl pervane yanacağını bile bile ışıktan uzak duramıyorsa âşıkta sevgiliden uzak duramaz. Beyitlerde şemè, pervane, şeb, sûz , ışık gibi kelimeler bir arada kullanılmıştır.

Cânını terk itmeyen cânâna olmaz âşinâ

Yanmayınca şemᶜ ile **pervâne** olmaz âşinâ (G. 1/1)

Raẖt u baẖtum tâb-ı ᶜışḳa yandurup **pervâne**-vâr

Şemᶜ-veş ᶜuryân u biryân eyleyen sensin beni (G. 291/2)

Pervane aşk meydanının yiğidi olarak anılır.

Şu kim **pervâne** gibi ᶜışḳ meydânı dilîridür

Yalıñ ḳılıca yanar oda varur bir fedâyîdür (G. 86/5)

Yanan **pervâne**nüñ şemᶜi fitîlin

Yüregi zaẖmına merhem ṣanurdum (G. 179/5)

Âşık sürekli yanar fakat siz sevgiliye bunun tesir etmediğini sanmayın. Çünkü pervaneyi gören şemè her gece yanar.

Sûz-ı ᶜâşıḳ ṣanma kim cânâna teʾs̱îr eylemez

Şemᶜi gör her şeb ki yanar yaḳılur **pervâne**ye (G. 236/4)

4.4.3. Sinek (Mekes)

Sevgilinin ıslak kırmızı dudağının yanındaki ince kıllar(hatt) sineğin şekerin üzerine üşüşmesi gibi dudağa üşüşmüşlerdir.

H̱aṭṭ-ı ġazelüm vaṣf-ı leb-i laᶜl-i ter üzre

Gûyâ ki **mekes**dür üşe geldi şeker üzre (G. 235/1)

Sevgilinin yanağındaki ben aşağıdaki beyitte pervaneye düşüp kalmış sineğe benzetilmiştir.

Ḫâl-i ᶜanber-fâm kim ḳonmış leb-i cânâneye

Bir **mekes**dür kim düşüp ḳalmış durur peymâneye (G. 236/1)

Her gün daḫî gözümde uçar ol **meges**-i ḫâl

Her gice düşümde gören ol zülf-i siyâhı (G. 321/3)

4.4.4. Karınca (Mûr)

Karınca (mûr) bir beyitte geçmektedir. Hz Süleymanla birlikte geçmekte ve aşağıda verilen kıssaya telmih yapılmaktadır:

Bir gün Süleymân Peygamber (a.s) bir karıncaya bir yıllık yiyeceğinin miktarını sorar. Karınca da:

-Bir buğday tanesi yerim" diye cevap verir.

Cevabın doğru olup olmadığını kontrol etmek isteyen Süleymân Peygamber (a.s) karıncayı bir şişeye koyar. Yanına da bir buğday tanesi koyarak hava alacak şekilde şişeyi kapatır. Ondan sonra da bir yıl bekler. Müddeti dolunca şişeyi açtığında bir de bakar ki karınca buğday tanesinin yarısını yemiş, yarısını da bırakmış. Süleymân Peygamber kendi kendine meraklanır.

Acaba neden yemedi?

Bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s) karıncaya buğday tanesini tamamen neden yemediğini sorar.

Karınca da, “Daha önce benim yiyeceğimi yüce Allah(c.c) verirdi. Ben de O' na güvenerek bir buğday tanesini tamam olarak yerdim. Çünkü O beni asla unutmaz ve ihmal etmezdi. Fakat bu işi sen üzerine alınca doğrusu nihayet bu aciz bir insandır diye sana pek güvenemedim. Belki beni unutup yiyeceğimi ihmal edebilirsin. O yüzden de bir yıllık yiyeceğimin yarısını yiyerek, diğer yarısını da ertesi yıla bıraktım” diye cevap verdi.[243]

Süleymânsın nigîn devletüñle

Yanunda ben ḳuluñ bir **mûr**-ı miskîn (Mk. T. 6/2)

[243] Fadime Çetinkaya, Nef'î Divanında Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme, YLT., Sivas, 2008 s.321-322.

4.4.5.Örümcek(Ankebût)

Örümcek eserde bir beyitte geçmektedir. èAnkebut-ı mihr tamlamasıyla geçmektedir. Güneşin ışıkları örümcek ağına benzetilmiştir.

Gitdi görünmez oldı yine ʿ**ankebût**-ı mihr
Çün ẓâhir oldı peşe gibi bî-şümâr berf (K.9/4)

4.2.6. Semender

Su kertenkelesi denilen bir nev'i hayvandır. Cisminin iki tarafında su ifraz eden kesesi bulunan bu hayvan kıvılcımlı kül üstünde yürüyeceği tarafları sulayarak geçtiğinden yanmayacağı söylenir.[244]

Anlayaydı dil-i pür-sûzumu pervâne gibi
Âteş-i ʿışḳa girüp olsa **semender** ṭâvûs (K.11/33)

4.5.Sürüngenler

4.5.1.Ejderha

Ejder beyitlerde rengi, uzunluğu, şekli yönünden sevgilin saçlarına benzetilmektedir. Ejder gibi olan saçlarını âşığın üzerine salar.

Genc-i ḥüsnüñ ruḫ-ı dilberde ṭılısmın gör kim
Nażar itseñ görine ṣûret-i **ejder** ṭâvus (K.11/27)

Elinde hîç yeñilmez ṣanasın **ejder**dür
Belinde bir ḳıl ile bağlanur hemân ḫançer (K.12/9)

Genc-i ḥüsnüñ çoḳ ṭılısmı var bu vîrân ḫânede
Ṣunma **ejder**dür elüñ zülf-i perîşândan gider (G. 50/3)

4.5.2.Timsah (Neheng)

Bir beyitte geçmekte ve kılıç ile birlikte kullanılmıştır. Kılıç şekli itibariyle timsahın ağzına benzetilmiştir.

[244] Ahmet Talat Onay, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı", Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.399.

Deryâ-yı ḳulzüm içre yaḫōd bir **neheng**dür

Cân-ı ʿadûyı ḳılmaġa her dem şikâr tîġ (K.5/5)

5. Bitkiler

5.1.Bağ- Çemen- Lale-zâr- Fidan (Nahl, Nihâl)

Bitki isimleri ile birlikte genellikle gül ile anılmıştır. Bağ büyük bahçe, bostan anlamlarına gelmektedir.[245] Âşık, Allah(cc.)a ümid bağının goncası açtığı için hamd etmektedir.

Ḥamdü li'llâh ṣubḥ-dem Iutfuñ nesîmiyle yine

Gonca-i **bag**-ı ümidüm gül gibi pür-ḫâdedür (K. 15/2)

Üsküplü İshak Çelebi Divanı'ndaki 13. kaside çemen rediflidir. Çemen burada leşkere benzetilmiş ve gül mevsiminde her yeri kuşatmıştır.

Mevsim-i gülde yine ʿarż eyledi leşker **çemen**

Kişver-i rûy-ı zemîni tutdı ser-ta-ser **çemen** (K. 13/1)

Ḫâneñ fürûġ-ı âteş ile **lâlezâr** ola

Niçe ki ola her ṭaraf-ı sebzedâr berf (K. 9/27)

5.2.Biber- Karabiber (Fülfül)

Karabiber anlamına gelen fülfül sevgilinin beniyle birlikte karşımıza çıkar. Sevgilinin benine benzetilen diğer bir unsur ise Hindistan'dır. Baharatın anavatanı olarak bilinir. Fülfül(karabiber) sevgilinin benlerine özenmektedir.

Fülfül siyâh beñlerüne n'içün öykünür

Muḥkem tut anı dög yine Hindûstâna at (G. 16/4)

5.3.Ağaç (Dıraht) ve Ağaç Çeşitleri

Figüratif anlamda somut bir nesnenin temsilinde, ağaç sembolü önemli bir yer tutar. Ağaç, yaşamdır. Yaşam da varlık ile iç içedir.[246] Şairlerde yaşamının bir parçası olan doğaya ait unsurlara şiirlerinde yer vermişlerdir.

---

[245]Ferit Devellioğlu, age., s. 64.

[246] Özge Öztekin, Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar, Millî Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 98, s.59.

Aşağıdaki beyitte sonbahar tasvir edilmiştir. Ağaçların sonbaharda sararması altın libasa benzetilmiştir:

Zer-beft câmeler geyüp egnine her **dıraḫt**

Ṭaḳındı yine ḫançer-i zerrîn ü zer-nişân (K.16/2)

5.3.1. Ardıç (Ar'ar)

Ardıç ağacı Bektaşilere göre kutsal sayılmıştır. Onlar tarafından saygı gören bir türbenin/yatırın adı "Dedecik Ardıç" tır. "küçük kutsal ardıç".[247]

Ardıç ağacı boyu itibariyle kısa bir ağaçtır. Boyundan dolayı dalga geçilmiş, sevgiliden kısa olduğu söylenmiştir. Ardıç ağacı köylü, servi ağacı ise şehirli kabul edilir.

Ḳâmet-i bâlâñ ile işin bitürdüñ **ʿarʿar**uñ

Dōstum ġâyet ser-âmedsin bulınmaz hem-serüñ (M. 6/IV/1)

Kemâl-i iʿtidâl-i ḳaddi yoḳdur serv ü **ʿarʿar**da

Biri ġâyetde şehridür birisi rûstâyîdür (G. 86/2)

5.3.2. Servi

Servi, uzun boylu olması hasebiyle daha çok sevgilinin boyunu anlatma unsuru olarak kullanılır. Mehmed Çavuşoğlu, Divanlar Arasında adlı kitabında servi ile ilgili şöyle der: "Nitekim kılâsik edebiyatımızda "servi revan" denildiğinde servi boylu güzel kasdedilmiştir."[248] Serv-kamet, serv-i nâz, kâmet-i serv terkibleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Kadd ve kamet sevgilinin boyunu anlatan unsurlardır ve serv ile birlikte kullanılmışlardır. Sevgilinin yürümesi kıyametin kopmasına bezetilmiştir.

Ḫırâmân ḳadd ile ol **serv**-ḳâmet

Yüridükçe ḳopar ṣankim ḳıyâmet (Ş. 2/65)

Göñlüm ol **serv-**i nâza mâyildür

Ḫastasıdur dürüst bir yıldur (G. 52/1)

---

[247] Pertev Naili Boratov, age., s.32.

[248] Mehmed Çavuşoğlu, Divanlar Arasında, Ümran Yay. Ankara, 1981, s.79.

Umma İsḥâḳ kenâra çekesin ol **servi**

Geh miyânın ḳucasın geh idesin bûs u kinâr (G. 83/9)

Sevgiliyi kucaklayan kimsenin bin yıl yaşayacağı söylenmektedir. Âşık ise bunun için daha zamanının olduğunu söylemektedir.

Biñ yaşarmış râst ol **servi** der-âgûş[eyleyen]

Ben ümîdi kesmezin daḥi zamânum var benüm (G. 193/6)

Ola ki ʿaks-i ḳâmet-i **serv**üñ kinâr idem

Seyr eyle gel gözüm yaşını bir kenârdan (G. 197/4)

5.3.3. Şimşir Ağacı (Şimşad)

Şimşir divanda karşımıza şemşir ve şimşâd olarak çıkmaktadır. Şimşad beyitlerde servi ile birlikte kullanılmış, bununla sevgilinin boyu tasvir edilmiştir.

Şimşâd u serv ṭuramayup ṭaġa düşdiler

Ḳaddüñ çü geldi nâz ile reftâra Muṣṭafâ (Ş. 2/72)

Gülistân içre ḥayretden ḳoya **şimşâd** ile servi

Ḳaçan kim gelse reftâra ḳad-i bâlâsı Maḫmûduñ (Ş.2/46)

Şimşir sağlamlığı ile bilinen bir ağaçtır. Bunu belirtmek adına şimşir için merd-i mücerred terkibi kullanılmıştır. Solun fayda sağlamadığı sağda olmak gerektiği vurgulanmıştır.

Saʿy idüp merd-i mücerred olagör **şemşîr**-veş

Ṣoldan çıḳmaḳ gerek olmaḳ gerek bu demde ṣaġ (G. 123/4)

Râh-ı ʿışḳuñda şehîd olanlara raḥm itmese

Dem-be-dem ḳan aġlamazdı zaḫm-ı **şemşîr**üñ senüñ (G.143/3)

5.3.4. Çınar

Çınar genellikle yüceliği ve uzun ömürlü yaşamasıyla teşbih unsuru olarak kullanılır. Yapraklarının el şekline benzetilmesinden dolayı sevgili, tasavvufta da mürşid yerine kullanılır.

Aşağıdaki beyitlerde çınar kelimesiyle beraber el kelimesi de kullanılmış, çınarın yaprağı hatırlatılmıştır:

El götürüp duʿâlar ider ḳadüñe **çınâr**
ʿIşḳuñ yolında ʿâşıḳ-ı s̱âbit-ḳadem gibi (G. 293/4)

Ol ḳâmetüñ irişmeye saʿy ile pâyına
Her niçe el bir ide çemende **çınâr** serv (K.10/16)

Beñzeye ṣanmañ Nihal-i ḳaddine her niçe kim
El bir idüp ayağın muḥkem başa serv ü **çınâr** (G. 57/2)

Ḳâmet-i serv-i ser-efrâzını ʿarż eyledi yâr
Ḳodı el arḳasını yire ayaḳ ṭurdı **çınâr** (G. 83/1)

5.3.5.Tûbâ Ağacı

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhi bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumlamasında başka lezzetleri olan meyveleri vardır.[249]

Beyitlerde daha çok boyu itibariyle kullanılmıştır. Cennet konuşulmaya değecek değerde görülmemiş, ağaçların şahı olan tubaya nihali (sevgilinin boyu) baş eğmemiştir.

Nedür cennet temâşâsına degmez
Nihâli şâẖ-ı **Ṭûbâ**ya baş egmez (Ş.1/45)

5.3.6. Meyve (Ber, Mîve, Semer) ve Meyve Ağaçları (Sib, Bih, Enar, Piste)

[249] İskender Pala, age., s.459.

5.3.6.1.Ayva

Ayva daha çok sevgilinin yüzünü anlatmak için kullanılır. Sevgilinin yüzündeki tüyler, ayva tüyü olarak tasvir edilir. Burada âşık kendi yüzü için ayva betimlemesini kullanmıştır.

Penbeye ṣarılmış **ayva**dur nigâra ṣunmaġa

Gözlerüm yaşı içinde çihre-i zerdüm benüm (G.189/3)

5.3.6.2.Limon

Limon bu beyitte renginden dolayı kullanılmıştır. Zamanımızda da limonî diye sarının tonu olan renk kullanılmaktadır.

Ṣoyınsa sîm-bedeb müştehâ güzel mi degül

Yaraşur aṭlas-ı lîmōvî geyse **lîmûn**a (G.269/5)

5.3.6.3.Hurma

Hurma meyvesi kutsal topraklarda yetiştiğinden kendisine bir kutsallık atfedilmiştir. Bu beyitte de Kâbe ile kullanılmış, perhizkâr bir yaşam süren kimselerin yiyeceği olarak telaffuz edilmiştir.

Kuyıña varmaġa ʿuşşâḳa lebüñ fikri yeter

Kâʿbeye varur tevekkül ehli bir **ḫurmâ** ile (G.274/4)

5.3.6.4.Çam Fıstığı Ağacı (Sanavber)

Çam fıstığı ağacı beyitlerde sanavber ismiyle geçmektedir. Yine serv ile birlikte sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılmıştır. Beyitlerde servi ve sanavber sevgilinin yürüyüşüne hayran iki ağaç olarak kullanılmıştır.

Reng-i ruḫsâruñ görüp gülşemde gül şermendedür

Bâġda serv ü **ṣanavber** ḳaddüñe efgendedür (K.15/9)

Ḳaçan reftâra gelse ol ḫırâmân

Ḳalur serv ü **ṣanavber** aña ḥayrân (Ş.2/42)

5.4.Çiçek (Şükûfe) ve Çiçek Türleri

5.4.1. Gül ve Diken (Hâr)

Gül sevgiliyi simgeleyen bir çiçektir. Bu gülün dikeni ise aşığa zahmet veren onu yaralayan rakib olarak zikredilir. Türkler tarafından eski devirlerden beri bilinmekte olup

edebiyatta çokça kullanılan motiflerden biridir. Farsçadaki genel anlamı "çiçek" olan gül, Türk edebiyatında da "gül-i bâdâm" (badem çiçeği), "gül-i yâsemen" (yasemin çiçeği) gibi ifadelerde aynı mânada kullanılmıştır.[250] Gül ile diken, iyilik ve kötülük, kolay ile zor, doşt ile düşman vs. zıtlıkların timsalidir.[251]

Gül beyitlerde genellikle sevgilinin yüz güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Sevgili güle benzetilmiş, elindeki su da gül üzerinde oluşan ve adına jale denilen parlak suya benzetilmiştir.

Bir deste **gül** içindeki bir ḳaṭra jâledür

Şâhâ eliñde ol görinen âbdâr tîġ (K. 5/8)

Bülbül güle âşık bir meczuptur. Gülün etrafında çok dolanır fakat ondan yüz bulamaz. Bülbülü seyretmek için çemende yer açmıştır.

Gül cemâlin bülbül-i şeydâ temâşâ itmege

Her ṭarafdan açdı ṣaḥn-ı gülşene manẓar çemen(K. 13/16)

Ben ġarîb oldum yine **gül** yüzlü yârumdan cüdâ

Bülbülem gûyâ ki düşdüm nevbahârumdan cüdâ(G. 2/1)

Gülşenüñ behçet-fezâsı **gül** midür bülbül midür

Bezm-i **gül** ẕevḳ u ṣafâsı **gül** midür bülbül midür (G. 68/1)

Bülbülün tek konuştuğu şey gül ile dikenidir. Birini anlatırken diğerini anlatmaz. Gül sevgilidir. Bülbül âşıktır. Har ise agyardır. Bülbül gül ile harı aynı anda anlatmaz. Çünkü gülü kıskanır.

Gül ile **ḫâr**dandur güft u gûsı

Birin ḳor bülbül-i miskîn birin der (G. 73/3)

Gülzâr-ı ṭalʿatüñde ne zîbâ idi ruḫuñ

Nevş u nemâsı olmasa **gül** gibi **ḫâr** ile (G. 257/5)

---

[250] Cemal Kurnaz, "Gül", TDVİA, C.14, İstanbul, 1996, s.219.

[251] İskender Pala, age., s.172.

5.4.2. Lale

Zambakgiller familyasından, güzel görünüşlü bir çiçek[252] olan lale soğansı bir bitkidir. Daha çok bahar mevsiminde ortaya çıkar.

Lale edebiyatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Ancak esas kullanım alanını klasik şiirimizde bulur. Özellikle XVI. asırdan sonra klasik şiirimizin vazgeçilmez bir çiçeği olur ve çok geniş bir kullanım bulur.[253]

Aşağıdaki beyitlerde lale bazen kadehe benzetilmiştir, bazen sevgilinin yüz hattına, bazen de tevriye yoluyla hem sevgiliye hem de yaraya benzetilmiştir.

Şâhid-i gül şevḳına câm-ı ṣabûḥı çekmege
Sunḥ-dem aldı eline **lâle**den sâġar çemen (K. 13/4)

Serv-ḳâmet **lâle**-ḫâd gül-ruḫ güzeller yâdına
Kendüye rengîn şükûfeyle virür zîver çemen (K. 13/6)

Nevbahâr oldı şükûfeyle bezendi ṣaḥn-ı bâġ
Lâle gördüm tâzelendi dildeki her eski dâġ (G. 123/1)

5.4.3. Sümbül

Sümbül beyitlere daha çok kokusu ile girmiştir. Aşağıdaki beyitlerde de sünbül-i èanber-şiken(anber kokusu saçan sünbül), sünbül-i müşk-efşân (misk kokusu saçan sünbül) terkibleri ile kullanılmıştır.

Çekeyin düzd-i dilüñ kendü elümle ipini
El uzatdı dir imiş **sünbül**-i ʿanber-şikeni (G. 331/4)

Ruḫuñ üzre yaraşur **sünbül**-i müşk-efşânuñ
Nitekim levḥa-i sîm üzre muʿanber ṭâvûs (K.11/31)

Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin saçı ile birlikte kullanılmıştır.

Figân u nâle itdükçe bülbül
Yolardı şaçların reyḥân u sünbül (Ş.2/9)

[252] Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, "Lale", C. 12, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1987, s.193.
[253] Ahmet Kartal, Klasik Türk Şiirinde Lale, Akçağ Yay. Ankara, 1998, s.10.

Zülf ü ḫaṭṭun ḥarem-i ḥüsne iki ḫâdimdür

Birisinüñ adı reyḥân birinüñ **sünbül**dür (G.79/3)

5.4.4. Reyhan- Menekşe

Menekşe beyitlerde benefşe tabiriyle geçmektedir. Yine burada da sevgilinin saçını medhetmek için kullanılmıştır. Reyhan da şiirlerde kokusu ve şekli itibariyle ele alınır.[254]

Benefşe zülfüñe ḳarşu boyun eger güstâḫ

Ne ḫûb hem-dem idi olmasa eger güstâḫ (G. 22/1)

Ḥüsn bâġına temâşâya varan ʿuşşâḳa

Ṣaçı **reyḥân**cısı bir ṭop **benefşe** dikilir (G. 41/5)

Burada da benefşe ve reyhan kokusu ve şeklinden dolayı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Menekşenin olduğu yerde reyhanın esamesi okunmaz, mis kokulu ayva tüylerinin olduğu yerde de anber kokulu zülfden bahsedilemez denmektedir.

Benefşe var iken **reyḥân**a raġbet olmaz anuñçün

Ḫat-ı müşkîn olan dilberde zülf-i ʿanberîn olmaz (G. 106/6)

5.4.5. Yasemin (Semen)

Yasemin(semen) çiçeği kokuyla birlikte geçmekte ve sevgilinin güzel kokusunu temsil etmektedir. Bunun yanında sevgilinin yanağıda yasemin çiçeğine benzetilir.

Pür itmiş **yâsemen**ler micmerini

Virürler bâġa bûy-ı ʿanberîni (Ş. 2/11)

Yâsemen evrâḳını misk ile taḥrîr itmege

Kâkül-i miskîn yerine ḫaṭṭ-ı ʿanber-sâ yeter (G. 34/2)

Yâsemen ruḫsâr neb-jaṭ bir güzeldür bî-bedel

Dil-keş ü mevzûn şeker-güftâr u şîrîn-kâr şiʿr (G. 90/7)

---

[254] İskender Pala, age., s.376.

Geymiş ol sevr-i ḳabâ-pûş libâs-ı çemenî

Şermsâr itmege nesrîn ü gül ü **yâsemen**i (G. 320/1)

5.4.6. Nergiz

Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevipte derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis birgün derede kendi aksini görüp âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın şekilde bakar.[255]

Nergis; nergis-i çeşm, nergis-i fettân, nergis-i şehlâ terkibleri ile kullanılmıştır. Nergis beyitlerde de sevgilinin gözüne benzetilmiştir. Sevgilinin gözü fettan (fitneci)dır. Âşıkları birbirine düşürür.

Dikerse **nergis**-i çeşmi cinâna

Bulur yüzinde yüz yerde bahâne (Ş. 1/46)

Ḳurulmış lâlenüñ laʿlîn otağı

Elinde **nergis**üñ zerrîn ayağı (Ş. 2/10)

Her zamân ol **nergis**-i fettân mest

Ḫançer-i bürrân elinde ḳan mest (G. 17/1)

Bâġbânı göñlümüñ gülşende ḥayrân olmaġa

Cân u dil meftûn iden ol **nergis**-i şehlâ yeter (G. 34/3)

Âşık, insanları fitneci nergise (sevgiliye) karşı uyarmaktadır. Çünkü o sihir ve büyü ile insanların aklını almaktadır.

Kimseler ol **nergis**-i fettâna meftûn olmasun

Kimsenüñ ʿaḳlın alan siḥr ile efsûn olmasun (G. 201/1)

[255] İskender Pala, age., s.356.

5.4.7. Nilüfer

Su üstünde açan beyaz ve sarı çiçek[256] olan nilüfer çiçeği gonca-i nilüfer terkibiyle karşımıza çıkmaktadır.

O bir ḳolında bâzû-bendi el-ḥaḳ

Ṣu üzre ġonca-i **nîlûfer** ancaḳ (Ş.2/76)

5.4.8.Gelincik Çiçeği

Gelincik çiçeği beyitte şakayık olarak zikredilmektedir. Gelincik çiçeğinin kırmızı olmasından hareketle vefasızlıktan göğsünün kan olduğu söylenmiştir.

Almadı vefâ bûyını gülzâr-ı cühândan

Ṭaşlarla dögüp gögsini ḫûn itdi **şaḳâyıḳ** (G.134/2)

5.4.9. Arguvan

Kırmızı renkte bir çiçek.[257] Kırmızı renkte çiçekler açan bir ağaç[258] olduğu da söylenmektedir.

Ergavanın kırmızı renkte olmasından yola çıkılarak, sevgilinin salınarak yürüyüşünü gördüğü için benzinde kan kalmayıp sarardığını söylemektedir.

Endâm-ı serve lerze düşerse ʿacep midür

Beñzinde ḳanı ḳalmadı ṣarardı **erġavân**(K.16/10)

Sevgiliyi gören aşıklar pirinin benzi sararmış, erguvanın ise utancından yanağı kızarmıştır.

Sararmış beñzi mîr-i ʿâşıḳânuñ

Ḳızarmışdı yañaġı **erġavân**uñ (Ş. 2/12)

5.4.10.Nesrin

Nihâl-i gül-i nesrîn, gül-berg-i nesrîn tamlamalarıyla kullanılan nesrinin beyitlerden beyaz bir çiçek olduğunu anlamaktayız. Aşağıdaki beyitlerde gümüş renkte olduğu zikredilmektedir.

---

[256] M. Nejat Sefercioğlu, age., s.445.
[257] İskender Pala, age., s.140.
[258] M. Nejat Sefercioğlu, age., s.443.

Ṭâb-ı teb sâʿid-i sîmînüni zerrîn itmiş

Ḳâmetüñ tâze nihâl-i gül-i **nesrîn** itmiş (G115/1)

Gümiş bâzûda bâzû-bend-i zerrîn

Aḳar ṣu üzre bir gül-berg-i **nesrîn** (Ş.1/77)

Servi boylu sevgilinin giydiği kaftanı gören nesrin, gül ve yasemin bu güzelliğinden dolayı sevgiliden utanmışlardır.

Geymiş ol serv-i ḳabâ-pûş libâs-ı çemeni

Şermsâr itmege **nesrîn** ü gül ü yâsemeni (G.320/1)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK ŞİİR UNSURLAR (MÂŞUK- ÂŞIK- RAKİP)

Klasik edebiyatımızda karşımıza en çok çıkan unsurlar aşuk, maşuk ve bunların arasına giren rakib unsurlarıdır. Divan edebiyatı çoğunlukla aşk üzerine kurulmuştur. Bu aşk bazen ilahi bazen de beşerî aşk olmaktadır. Çoğu mesnevi de bu aşk üzerine kurulmuştur; Leyla ile Mecnunlar, Yusuf u Züleyha'lar bu aşklara örnek olarak gösterilebilir. Bu eserlerde de beşeri aşktan ilahi aşka geçiş vardır.

Aşkı anlatan bunca eserde sevgili ve âşık belli kalıplara dökülmüş, bunlara belli vasıflar yüklenmiştir. Aşağıda sevgili ve âşık ile ilgili benzetmelere yer verilmiştir.

1. Mâşuk (Sevgili)

Maşuk âşığın sevdiği güzel yani sevgiliye verilen isimdir. Şiirde ağır basan unsurlardan hayaldir. "Şiir ilhamla başlar; hayal ve çağrışımla söze dökülerek yolunu sürdürür."[259]

Bu hayal sevgiliyi tasvir etmede de öne çıkmıştır.

1.1.Sevgili İle İlgili Benzetmeler

1.1.1. Gül

Sevgili gül yüzlüdür. Gül de bahar mevsiminin çiçeği olduğu için bu mevsimde bayram kutlanır.

Ey tâze **gül** bu deñlü bürûdet revâ mıdur

Hergiz münâsib ola mı evvel bahar berf (K.9/14)

Sevgili âşığının gönül mülkünün şahıdır ve gönül tahtına oturmaktadır. Bülbül ise bu şaha duada bulunan bir bendedir.

Cihân taẖtında oturmış idi **gül**

Aña ḳarşu niyâz iderdi bülbül (Ş.2/5)

1.1.2. Gonca

Sevgilinin ağzı, açılmamış gül olan goncadır. Bu yüzden gonca ile ağız aynı beyitlerde zikredilmiştir.

[259]Mine Mengi, Divan Şiirinin Arka Bahçesi, Akçağ Yay. Ankara, 2010, s.118.

Baña didi var begendüğün yere bir gül ḳopar

Ben didüm varsam nice sen **ġonca**-i ḫandânuma (K.14/8)

Sevgilinin ağzı goncaya benzetilmiştir. O gonca zamanla açılıp fitneci ve ortalığı karıştırır bir hale gelecektir.

Günden güne ol **ġonca**-dehen ḫûb olacaḳdur

Devrân gibi pür-fitne vü âşûb olacaḳdur (G.48/1)

1.1.3. Fidan (Nihâl)

Sürgün, taze ve düzgün fidan[260] anlamlarına gelen nihal sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılan bir öğedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu cennetteki Tuba ağacından üstün görülmüştür.

Nedür cennet temâşâsına degmez

Nihâli şâḫ-ı Ṭûbâya baş egmez (Ş.1/45)

1.1.4. Servi

Servi ağacı uzunluğuyla bilinen bir ağaçtır. Sevgili âşık için erişilmez bir mertebede olduğu için serviye benzetilmiştir.

Umma İsḥâḳ kenâra çekesin ol **servi**

Geh miyânın ḳucasın geh idesin bûs u kinâr (G.83/9)

Âşık sevgili elinden o kadar ah u zar etmektedir ki, bu ahının rüzgarı ile sevgilinin servi boyunu eğmeyi düşünmektedir.

Cânâ eger ki ölmez isem âh u zâr ile

Sen **servi** umaram ki egem rûzgâr ile(G.257/1)

1.1.5. Güneş

Divan şiirinde daha çok ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınır. Hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır. Işık ve parlaklık daima onunla birlikte bulunur ve bu nedenle birçok tamlamalar kurar. [261]

---

[260] İskender Pala, age., s.359.
[261] İskender Pala, age., s.176.

Sevgili bir gönülde durmadığı ve vefasız olduğu için güneşe benzetilmiştir. Bu yüzden âşık onun dışarı çıkmasını istememektedir.

Güneş gibi saña ḥâşâ begüm hercâyî dirlermiş
Bu yüzden ṭoġma ẖalḳa kim bile daẖi neler dirler (G. 80/4)

Güneşin ey hilâl-ebrû naẓîrüñ meh-cebîn olmaz
Sevenlerde seni aṣlâ be kâfir ʿaḳl u dîn olmaz (G. 106/1)

1.1.6. Ay

Yuvarlaklığından ve gece parlamasından dolayı sevgilinin benzetildiği unsurlardan biri de aydır.

Bu gün bir haftadur ol **meh** görinmez
ʿAceb n'oldı ki ḳanı geldi dirler (G.61/3)

Vefâ vü mihr ile ol **meh** cihânuñ göñlin almışdur
Ḳul eyler kendüye ẖalḳı olıcaḳ ehl-i iḥsâb beg (G.144/2)

1.1.7.Mum

Şem ve pervane divan edebiyatının en bilindik unsurlarındandır. Sevgili şem(mum) âşık ise pervane olarak karşımıza çıkmaktadır. Pevane mumun etrafında kanatları yanıncaya kadar döner. Âşık da bunun gibi sevgilinin yolunda can verinceye kadar azmetmektedir.

Şair kendi vücudunu şem gibi olan sevgilinin ateşi ile yakarsa sevgili bundan mutluluk duyar.

Vücûdı raẖtını İsḥâḳ nâr-ı şevḳuñ ile
Yaḳarsa **şem**ʿ-ṣıfat ide ol ziyâna sürûr (K.4/34)

Kimse ol **şem**ʿ-i cihân-efrûza nâ-zîbâ dimez
Şekl-i mıḳrâż ile nefy idüp cemâlin lâ dimez (G.105/1)

1.1.8. Hıristiyan Güzeli (Büt-i Tersâ)

Buradaki put daha çok kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir. [262]

ʿÂşıḳ oldum yine ben bir **büt-i tersâ** gördüm

Leb-i cân-baḫşı demin muʿciz-i ʿÎsâ gördüm (G. 178/1)

Sevgili o kadar güzeldir ki, kilisedeki resimlere sevgilinin güzelliğinin ışığı düşse o resimler bu güzelliğin ışığından can bulur.

Yüzine ey **büt-i tersâ** cemâlüñ pertevi düşse

Bu dilkeş ṣûretüñle cân bulurdı naḳş-ı büthâne (G.265/3)

1.1.9. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf (as.) güzelliği ile temerküz etmiş bir peygamberdir. Sevgilinin güzelliği de bu güzelliğe benzetilir.

Hey dirîġâ bilmedi eksüklik itdi ben ḳuluñ

Virmeliydi begligi sen **Yûsuf-**ı Kenʿânuma (K.14/28)

Sevgili Yusuf (as.) kadar güzeldir ve iki âlemde de onun eşi benzeri yoktur.

Gerçi **Yûsuf** gibi mümtâz güzel nâdir olur

İki ʿâlemde naẓîrüñ daḫi yoḳ söz bir olur (G.53/1)

1.1.10. Peri

Cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine verilen addır.[263] Perî-sûret terkibinden de anlaşılacağı üzere sevgilinin yüzünü ve güzelliğini benzetmek amacıyla kullanılır.

Bir güzel sevdi Süleymâniyyede dîvâne dil

Ol **perî**-ṣûret melek-sîmâyı kimdür dimezem (G. 174/6)

Ey **perî** bîgâne-veş bizden ḳaçar mısın didüm

Nâz ile didi perî insâna olmaz âşinâ (G. 1/6)

---

[262] İskender Pala, age., s.78-79.
[263] Ferit Devellioğlu, age., s. 860.

1.1.11. Put (Büt, Sânem)

Divan edebiyatında sevgiliye istiare yoluyla büt ve sanem denilir.[264]

Ol **ṣanem** nâz semendine süvâr olduḳça
Zülfini cân u göñül ṣaydına fitrâk eyler (G. 89/6)

Benümle sen **ṣanemâ** tek dürüst-peymân ol
Ṣınursa şîşe-i nâmûs inkisârum yoḳ (G. 129/3)

1.1.12. Şah

Sevgili âşığın gönül ülkesinin şahıdır. Âşık da bu şahın leşkeridir. Âşık sevgilinin kapısına kapıcı olmayı Rum sultanı olmaktan daha üstün olarak görmektedir.

Bu şevket-i cemâl ile ol **pâdişâh**-ı ḫüsn
Ṣalsa ʿacep mi leşker-i **şâh**-ı cihâna at (G. 16/7)

İşigüñ derbânlıġından Rûma **sulṭân** olmaġı
Hey maʿâẕaʾllâh gerekmez añma ẕilletdür baña (G. 9/6)

1.1.13. Tabip

Âşık sürekli yaralıdır, sevgili elinden derttedir ve şifa aramaktadır. Onun bu yaralı gönlüne derman olan ise sevgildir. Sevgili âşık için tabipdir.

ʿIşk marîżine devâ ṣabr ise ey **tabîb**-i cân
ʿÂşıḳ-i bî-dilüñ aña n'eylesün iḳtidârı yoḳ (G.135/3)

Âşık sevgiliye seslenmekte ve kendisini onun hasta ettiğini söylemektedir. Medet umduğu yine sevgilidir.

Saña kim didi dili derd ile bîmâr eyle
Ey **ṭabîb**üm yüri dil-ḫasteñe tîmâr eyle (G.264/1)

---

[264] İskender Pala, age., s.78.

1.2.Sevgilide Güzellik Unsurları

Sevgilinin saç, kaş, göz, gamze, kirpik, yüz, yanak, ben, hat, ağız, dudak, çene, gabgab, boy, endam, kulak, burun, sine, ben, kıl, ten, baş, koku, ter, boyun, omuz gibi güzellik unsurlarına yer verilmiştir.

Sevgilinin beni ve ayva tüyleri süsü, boyu posu sonsuz, yüzünün rengi herkes tarafından beğenilmiş, gözleri ve kaşları ise anlatılamayacak kadar güzel olarak tasvir edilmiştir.

Ḫâl ü ḫaṭ maḥbûb u zîbâ ḳadd u ḳâmet müntehâ

Reng-i rû ġâyet müvecceh çeşm ü ebrû bî-bedel (G. 163/2)

1.2.1. Saç- Kâkül

Klasik şiirimizde saçla ilgili birçok benzetmeler türlü kelimelerle ifade edilir. Zincir, yılan, ejderha, kemend, dar, günah, kâfir, dinsiz, Leyla, Hindu, çin, ip, darağacı, çevgan, benefşe, salkım, tuğra, reyhan, âşüfte, at bu benzetme unsurlarındandır. Şairin/âşığın şiir ve muhayyilesindeki mahbubun saçı, tahlilî çalışmalarda genel olarak şekil, renk ve koku yönünden incelenmiştir.[265]

Âşık sevgilinin saçıyla ilgilendikten sonra, sevgilinin gamzesinin yaralamalarından kurtulamamıştır.

Ṣaçuñla baş ḳoşalı eksük olmadı bir dem

Sipâh-ı mülk-i dile ġamzeñüñ şebî ḫûnı (G.297/2)

Kâküliyle dil ü cân baş ḳoşaldan İsḥâḳ

Zülf-i şebdîzi ġamı yaşumı gülgûn itdi (G.314/5)

1.2.1.1.Saç İle İlgili Benzetmeler

1.2.1.1.1. Zincir

Sevgilinin saçı âşık için zincirdir. Âşığın gönlü bu zincire tutunmuştur. Mecnun burada tevriyeli kullanılmıştır. Mecnunun kendini zincire vurup çöllere düşmesi olayına telmih vardır. Diğer bir anlamı ise âşığın delirmesidir.

Yine dil muḥkem yapışmışdur ṣaçuñ **zincir**ine

Bilmedük maḳṣûdını tek bârî mecnûn olmasun (G. 201/4)

[265] Ahmet Tanyıldız, **"Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç",** International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009, s.944.

Zülfi **zinciri** esîri dil-i dîvâne gerek

Eskidi ḳıṣṣa-i Mecnûn yeñi efsâne gerek (G. 145/1)

Dil-i dîvânelere var yüri tîmâr eyle

Ya ṣaçuñ her kişinüñ boynına **zincir** itme (G. 233/4)

1.2.1.1.2. Yılan- Ejderha

Sevgilinin saçı ejderdir. Sevgilinin güzellik hazinesi sihirlerle doludur. Bunlardan biri de ejder olan zülfüdür.

Genc-i ḥüsnüñ çoḳ ṭılısmı var bu vîrân ḫânede

Ṣunma **ejder**dür elüñ zülf-i perîşândan gider (G. 50/3)

1.2.1.1.3. Kemend-Dar Ağacı

Sevgilinin saçı mansurun asıldığı darağacındaki ipe benzetilmektedir. Âşık sevgili yolunda Mansur gibi sevgilinin zülfünün darına asılmaya hazırdır. Sevgilinin saçı âşığın bağlandığı kemenddir. Âşık bu kemendden bir türlü kurtulamaz.

Dâr-ı dünyâda nemüz ḳaldı götürdük ayağı

Zülfüñüñ dârına Manṣûr gibi aṣılıyız (G. 104/3)

Ḫōş-**kemend**-endâzdur zülf-i girih-gîrüñ senüñ

Şîr-diller ḳalmadı k'olmaya naḫcîrüñ senüñ (G. 143/1)

Bâlâ bülend ü şâh-levend ü ṣaçı **kemend**

Ḫûb u laṭîf ü nâzük ü şîrîn-dehen güzel (G. 160/2)

Dil-i dîvâneyi luṭf it resen-i **zülfü**ñe çek

Pâdişâhum gel anı ʿâşıḳ-ı serdâr eyle (G.264/5)

1.2.1.1.4. Kâfir- Dinsiz (Bî-din)

Sevgilinin saçı sevgilinin acımasızlığından dolayı dinsize, karalığından dolayı kâfire benzetilmiştir.

Gizlü **dîn** ṭutar meger ol kâkül-i müşkîn-niḳâb

Başını kesseñ kesilmez gûşe-i miḥrâbdan (G. 210/6)

Kâkül-i ser-keş baş egmezdi ḳaşuñ miḥrâbına

Sen bu gün ol **kâfir**i cebrî müselmân eyledüñ (G. 142/6)

Sevgilinin zülfü kâfir olarak zikredilmektedir. Çünkü imanı yani sevgilinin yüzünü gizlemektedir. Sevgilinin alnında da apaçık olarak ateş görünmektedir.

Küfr-i zülfiyle nice setr ide îmân-ı ruḫın

Ki cebîninde anuñ nâr hüveydâ gördün (G. 178/3)

1.2.1.1.5. Leyla

Leyl, karanlık anlamına gelmektedir. Sevgilinin saçı da siyahtır. Benzetme yoluyla Leyla'ya benzetilir. Mecnun da bu zülfe tutulmuş olan âşıktır.

N'ola ger oldı ise **Leylî** zülfi meftûnı

Yabana atmalu mıydu bu dehr Mecnûnı (G.297/3)

Cân-ı âsûdemi Şîrîn lebi Ferhâd idüben

Dil-i âşüftemi **Leylî** şaçı Mecnûn itdi (G.314/4)

1.2.1.1.6. Hindû

Hinduların ten renginden dolayı saç hindûya benzetilmiştir. Sevgilinin anber kokulu saçının hali Hindû'ya benzetilmiştir.

Bu bir ḳaç ḳılla ol ḫâl-i muʿanber

Başı perçemlü bir **hindû**ya beñzer (Ş.1/90)

1.2.1.1.7. At

Sevgilinin zülfü ata benzetilmiştir. Âşığın gül kokulu gözyaşları da bu atın binicisidir.

Zülfi **şebdîz**iyle ḳoşdum eşk-i gülgûnım velî

Âhum eşkümden yaña olur ider aña اوزون (G. 219/6)

1.2.1.1.8. Âşüfte

Sevgilinin saçı aşüfteye benzetilmiştir. Âşık da bu aşüfte için gerdanını kesmeye hazırdır.

Ṣaçlaruñ zencîrinüñ **âşüfte**sidür dōstum
Degme bir derd ü belâ ile kesilmez gerdenüm (G. 190/5)

1.2.1.1.9. Reyhan

Sevgilinin zülfü ve yanağındaki ayva tüyleri güzellik haremine isimleri reyhan ve sünbül olan iki hizmetçidir.

Zülf ü ḫaṭṭun ḥarem-i ḥüsne iki ḫâdimdür
Birisinüñ adı **reyhân** birinüñ sünbüldür (G. 79/3)

Sevgilinin mis kokulu ayva tüyleri menekşeye, anber kokulu zülfü ise reyhana benzetilmiştir.

Benefşe var iken **reyḥân**a raġbet olmaz anuñçün
Ḫaṭ-ı müşkîn olan dilberde zülf-i ʿanberîn olmaz (G. 106/6)

1.2.1.1.10. Tuğra

Tuğra sevgilinin saçının benzetildiği unsurlardan biridir. Âşıklar sevgilinin zülfünün tuğrasını istemekte ve âşıktan koruma dilenmektedir.

Ṭurra-i zülfi hevâsıyla yelen ʿaşıḳlarıñ
Her biri raḥm eylediydi cân-ı ser-gerdânuma (K.14/18)

Burâḳ-ı âhum ile berḳ hem-ʿinân olımaz
Elüme **ṭurra-**i zülfüñ çü tâziyâne alam (G. 175/3)

1.2.1.1.11. Salkım

Sevgilinin zülfünün salkımı âşığın ömrünün harmanıdır, âşık bu sevda ile ömrünü geçirmiş heba etmiştir.

Ḫûşe-i zülfüñ ki ʿömrüm ḥırmenidür âh kim
Yile virdi ḥâṣıl-ı ʿömrüm uzun sevdâ ile (G. 234/2)

1.2.1.1.12. Benefşe

Arsızlar bile sevgilinin menekşe zülfüne boyun eğer.

Benefşe zülfüñe ḳarşu boyun eger güstâḫ

Ne ḫûb hem-dem idi olmasa eger güstâḫ (G.22/1)

1.2.1.1.13.Çevgan

Çevgan cirit oyununda oyuncuların birbirine attıkları değneğe, ucu eğri değnek ve baston[266] anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin zülfünün çevganı etrafında, muhabbet meydanında bir pula bin baş verilmektedir.

Meydân-ı maḥabbetde yine bir pula biñ baş

Çevgân-ı ser-i zülfine hep ṭop olacaḳdur (G.48/2)

1.2.2. Alın (Cebin)

1.2.2.1.Alınla İlgili Benzetmeler

1.2.2.1.1.Ay

Sevgilinin alnı parlaklığından dolayı aya benzetilmiştir. Güneş yüzlü sevgilinin ay gibi alnına çekilmiş kaşları tuğra gibidir.

Yüzi şems ü cebîni aya beñzer

Çekilmiş ḳaşları ṭuġrâya beñzer (Ş.2/40)

1.2.2.1.2.Zühre

Sevgilinin Zöhre yıldızı gibi olan alnının şöhreti Keyvan ülkesinin kapısına kadar ulaşmıştır.

Gör ṭâliʿ-i mesʿûdını ol Zöhre-cebînüñ

Rifʿatde der-i devleti Keyvâna yetişdi (G.289/6)

1.2.3. Kaş (Ebru)

1.2.3.1.Kaş İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin kaşı yüzündeki en dikkat çeken şekillerden birisidir. Kaş; hilal, keman(yay), mihrab, ra harfi, tuğra, kıyamet ve kubbeye benzetilmiştir.

---

[266] Ferit Devellioğlu, age., s.158.

Degme bir miḥrâba baş egmezdi göñlüm âh kim

Secdegâh ol ṭâḳ-ı **ebrû**-yı cemâl oldı baña (G. 5/2)

1.2.3.1.1. Hilal

Hilal, şekli itibariyle kaşa benzetilmektedir. Gündüz hilal görünmez. Buradan hareketle sevgilinin hilal gibi kaşlarını gündüz göremezsin. Ayda bir ancak görünür denmektedir.

Gün yüzinde **hilâl-i ebrû**sın

Ayda bir gün görürse ḳâyildür (G. 52/2)

Sevgili güneş olarak zikredilmiş, kaşları ebru, alnı ise aydır. Sevgilinin yoluna düşmek için akıldan vazgeçmek gerekir.

Güneşsin ey **hilâl-ebrû** naẓîrüñ meh-cebîn olmaz

Sevenlerde seni aṣlâ be kâfir ʿaḳl u dîn olmaz (G. 106/1)

1.2.3.1.2. Yay (Kemân)

İnceliğinden ve şeklinden dolayı sevgilinin kaşları kemana (yay) benzetilmiştir. Sevgilinin kaşı keman, kirpikleri oktur. Talimhanede ise ok talimi yapılır. Âşık burada yaralanmak istemektedir.

Taʿlimḫâne-i dile gel ey **ḳaşı kemân**

Tîr-i müjeñle tâ ki ola zaḫm ber-ziyâd (G. 25/3)

İç ḳabżadan müjeñ oḳına ṭoġru câna at

Ey **ḳaşları kemân** beni gözle nişâna at (G. 16/1)

Ey **kemân-ebrû** iñen ʿuşşâḳdan incinme kim

Ṣaġ olurlarsa ḳamusı yolıña ḳurbân olur (G. 29/6)

1.2.3.1.3. Mihrap

Sevgilinin kaşları kavisli olmasından ve göz çukurunun üstünde bulunmasından dolayı mihraba benzetilmiştir. Sevgilinin kâkülü başkaldırıp kaşın mihrabına boyun eğmez ve bu yüzden kâfir olarak anılır. Zorla Müslüman edildiğinden baş eğmez.

Kâkül-i ser-keş baş egmezdi ḳaşuñ **miḥrâb**ına

Sen bu gül ol kâfiri cebrî müselmân eyledüñ (G. 142/6)

Görmeyelden iki ay oldı ḳaşuñ **miḥrâb**ıñ

Ol geçen vaḳt namâzını ḳażâ eyleyelüm (G. 182/4)

Herkes sevgilinin kaşları mihrabını kıble addedip secde etmiştir. Bunlara öncülük eden imamlık yapan ise âşıktır.

Râstî oldur ki ḳıblem ḳaşlaruñ **miḥrâb**ına

Secde itmez kimse yoḳ farżâ ben oldum imâm (G. 191/3)

1.2.3.1.4. Râ Harfi

Sevgilnin gözleri kan dökücüdür ve ra harfine benzeyen kaşları ile haksız yere kan dökmüştür.

N'ola ḫûnî gözlerüñ nâ-ḥaḳ yere ḳan eylese

N'ola dirsin baş ḳoşan ol ebrû-yı kec-**râ** ile (G.234/5)

1.2.3.1.5. Tuğra

Sevgilinin kaşları alnına çekilmiş bir tuğra gibidir.

Yüzi şems ü cebîni aya beñzer

Çekilmiş ḳaşları **ṭuġrâ**ya beñzer (Ş.2/40)

1.2.3.1.6. Kıyamet

Sevgilinin kaşı âşık için kıyamettir. Alemşah gonca dudaklı ve servi boyludur. Fakat Rüstem'in gözü ve kaşı kıyamettir.

ʿAlemşâha sözüm yoḳ ġonca-lebdür serv-ḳâmetdür

Velî Rüstem güzeldür çeşm ü ebrûsı **ḳıyâmeṭ**dür (G. 71/1)

1.2.3.1.7. Kubbe

Sevgilinin kaşı kavisli olmasından dolayı kubbeye (tak) benzetilmiştir.

Dilerem ṣoñ demde yâ Rab ḳıbleden dönsün yüzi

Ol ki ḫaṭṭuñ göricek ol **ṭâḳ**-ı ebrûdan ḳaçar (G. 85/2)

1.2.4. Göz (Çeşm, Dide, Ayn)

Göz insan için nasıl en önemli uzuvlardan ise Divan şiirinde de sevgilinin gözü en önemli unsurlar arasındadır. Divan şiirinde sevgilinin gözü genelde siyahtır. Bu halk şiirinde de böyledir.[267]

1.2.4.1.Göz İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin gözü adu, âb-ı hayat, bahar yağmuru, inci, dide-i hun-bâr, afet, fettan(fitneci)-mekkar, kâtip, merhem, kâfir, kâse, sarhoş, ahu, revzen(pencere) gibi unsurlara benzetilmiştir.

Ey **dîde** ḥüsn-i yâr ḥarîminden özgeye

Zinhâr baḳma ḫâkim-i ʿışḳuñ yaşaġı var (G.28/2)

1.2.4.1.1. Adu

Düşman, hasım[268] anlamlarına gelmektedir. Göz düşmana benzetilmiştir. Hile ve düzenbazlıklarla doludur.

Çeşm-i ʿ**adû**-yı aḥvel-i pür-mekr ü ḥîleye

Rezm içre görinür nitekim Ẕü'lfeḳâr tîġ (K.5/3)

1.2.4.1.2. Revzen(Pencere)

Gönül haneye, göz de bu hanenin penceresine benzetilmiştir. Gaflet uykusundan uzak olanın gönül hanesi aydınlık olur.

Rûşen olsun dir iseñ gün gibi göñlüñ ḫânesi

Ḫâb-ı ġafletden açuḳ ṭut çeşmüñi **revzen** gibi (G.332/2)

1.2.4.1.3. Ahu

Sevgilinin gözü masumane bakışıyla gözlerin en güzeli kabul edilen ceylanın gözüne benzetilmektedir. Ceylan insanları görünce kaçan bir hayvandır. Sevgili de ceylan gibi âşıktan kaçmaktadır. Sevgili sayd(av), aşık ise şikar (avcı)dır.

---

[267] Cemal Kurnaz, Divan Şiiri ve Halk Şiirinin Müşterekleri, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s.218.
[268] Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yay. İstanbul, 1995, s.557.

Ol gözü **âhû**ya n'itdim n'eyledüm İsḥâḳ kim

Bir dem ârâm eylemez görse bu şeydâdan ḳaçar (G. 58/5)

Pendi ḳo ol gözi **âhû** ki tedbîr degül

Degme bend ile şikâr olıcı naḫcîr degül(G. 162/1)

ʿAcepdür ol gözi **âhû** seni ṣayd eylemezsem ben

Ki gördüm dün gice düşümde bir âhû şikâr itdüm (G. 184/6)

1.2.4.1.4. Sarhoş

Sevgilinin gözleri sarhoşa benzetilmiştir. Bütün âşıklara bir çift gözle bakmaktadır.

Cümle ʿuşşâḳa bir göz ile baḳan

Ol iki çeşm-i pür-**ḫumâr**a selâm (G. 188/2)

1.2.4.1.5. Kâfir

Sevgilinin gözü zülf ile ilişkilendirilmiş ve kâfir olarak zikredilmiştir. Bir olan Allah (cc)a inanan putlardan kaçar fakat sevgilinin gözü kâfir zülf ile hep yan yanadır.

Zülfiñi elden ḳomaz bildüm ki **kâfir**dür gözüñ

Merdüm-i Yezdân-perest olan çelîpâdan ḳaçar (G. 58/3)

1.2.4.1.6. Merhem

Göz, gözden gelen yaralara merhemdir.

Birinüñ ġamzesi nîşi birine nûş-ı cân olsa

Birinüñ gözleri zaḫmı birine ʿayn-ı **merhem**dür (G. 64/3)

1.2.4.1.7. Afet-Fettan(Fitneci)-Mekkar

Gözün en büyük alemetleri afet, fettân (fitneci) ve mekkar yani hilebaz olmasıdır. Sevgilinin gözü aşığı sürekli fitneye sürükler. Agyar ile fitne sebebi olur. Hilebazdır. Çünkü türlü hilelerle aşığı sürekli aldatmaktadır.

O sevgilinin gözleri afet gamzesi aşığı ele veren gammaz, bu haliyle şehrin bütün dilberlerinden daha üstündür.

Ol nigâruñ çeşmi **âfet** ġamzesi ġammâz imiş
Şehrümüz dilberlerinden cümleden mümtâz imiş (G. 112/1)

Sevgili sürme çekilmiş fitneci gözü ve bitişik kaşı ile âlemde öldürürmedik kimse bırakmaz.

ʿÂḳıbet öldürmedük ʿâlemde bir âdem ḳomaz
Ol mükaḥḥal çeşm-i **fettân** ile bu peyveste ḳaş (G. 113/6)

Füsûn u sihr ile ol iki çeşm-i **fettân**uñ
Bizümle itdügi hep mekr ü âl imiş bildük (G. 148/2)

Sevgilinin gözleri sihir ve büyü saçmaktadır. Âşığın bu hile ile aklı ve fikri gitmektedir.

İdeli ol iki **mekkâr** gözüñ siḥr ü füsûn
ʿAḳl u fikrüm ṭaġılur ġâlib olur mekr ü cünûn (M.4/IV/1)

1.2.4.1.8. İnci

Göz inci saçmaktadır. Beyitte de çeşm-i dürer-bar terkibi ile kullanılmıştır. Şair ey inci saçan göz yürü git âşıklar adına Meminin ayağının tozunu öp demektedir. Mem ü Zin, Ahmed-i Hânî tarafından kaleme alınmış aşk mesnevisinin kahramanlarıdır.[269]

Merdümlük idüp var yüri ey çeşm-i **dürer**-bâr
Bizden ayaġı tozını öp bârî Meminüñ (G. 139/6)

1.2.4.1.9. Ab-ı Hayat

Sevgilinin gözü ab-ı hayatın kaynadığı göze benzetilmiştir. Dili ise konuşacağı zaman hançere benzetilmiştir.

---

[269] Nâmık Açıkgöz, **"Türkçe ve Kürtçe Mem u Zin ile Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn Mesnevîsinin Mukayesesi."** Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2/4, 2007. http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/3.pdf (Son Erişim: 11.11.15)

Dehânı ḥân-i tebessümde ʿayn-ı **ʻAb-ı Ḥayât**

Zebânı vaḳt-i tekellümde cân-sitân ḫânçer (G.12/30)

1.2.5. Gamze

Süzgün bakış, sevgilinin süzgün veya yan bakışı anlamlarına gelmektedir. Divan şiirinde sevgilinin bakışı gamzeyi doğurur ve bu gamzede binlerce anlam vardır. Âşık bakışın manasını çözmekte güçlük çeker. Gamze yalnızca bakışa dayanmayıp göz, kaş ve kirpiğin birlikte ortaya koyduğu bir harekettir.[270]

1.2.5.1.Gamze İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin gamzesi kılıç, ok, bimar, hileci(mekkar), gammaz, hançer, okçu, asker, zehir, hun-riz (kan dökücü), cellad ve büyücüye benzetilmiştir.

1.2.5.1.1. Kılıç

Gamze sine ile birlikte kullanılır. Çünkü sevgilinin yan bakışı âşığın gönlüne, sinesine geçmektedir. Sevgilinin gamzesi âşık için kılıçtır ve âşığı yaralamaktadır. Âşığın bağrını sevgilinin gamzesinden başkası yaramaz.

Ġamzeñüñ **tiġ**i yarar baġrumı ġayruñ yaramaz

Ol daḫi yarmayuban şöyle ḳalursa yaramaz (G. 108/1)

Gerçi **tîġ**-i ġamzesi mecrûḥ idüpdür sîneme

Öldürürseñ ol gözi şehlâyı kimdür dimezem (G. 174/5)

Ġamzesi **tîġ** çeküp sîneñi gözle İsḥâḳ

Saña çıḳmazsa ʿacepdür yine ṣohbet bu gice (G. 248/7)

1.2.5.1.2. Ok (Tîr, Peykan)

Sevgilinin gamzesi ok gibidir. Her yan bakışında aşığı hedef tahtasına oturtmakta ona nişan almaktadır.

İç ḳabżadan olmasun dir iseñ **tîr**-i ġamzeñi

Ey ḳaşları kemân beni gözle nişâna at (G. 16/1)

---

[270] İskender Pala, age., s. 162.

Gamze okları yani sevgilinin yan bakışı âşık için çok önemlidir. Âşık bunların zayi olmasını istemez.

Hîç żâyi olmasun dir iseñ **tîr**-i ġamzeñi
Cümle ne deñlü var ise ben nâtüvâna at (G. 16/2)

Dil ġamzeñ **oḳ**ların döşenüp sînede yatur
Ehl-i riyâżetüñ döşegi bûriyâ olur (G. 63/3)

1.2.5.1.3. Bîmâr

Sevgilinin gamzesi o kadar etkilidir ki, âşık bundan dolayı hasta olmakta, sinesi kana gark olmaktadır.

Ġamze-i **bîmâr**-ı mestüñ ḳanlu sînemde benüm
Ġarḳ-ı ḫûn olup yatur bilmez özini ḳandadur (K.15/14)

1.2.5.1.4. Hileci (Mekkar)-Gammaz

Gamze hilesi ve gammazdır. Âşığa türlü oyunlar eder ve onu sürekli aldatır. Âşığın canı sevgilinin gammaz gamzesi için kendini feda eder.

Ḫaste-cân ġamze-i **ġammâz**ınuñ ölümlüsidür
Teşne-dil âb-ı zülâl-i lebi müştâḳıdur (G. 88/4)

Ol nigâruñ çeşmi âfet ġamzesi **ġammâz** imiş
Şehrümüz dilberlerinden cümleden mümtâz imiş (G. 112/1)

1.2.5.1.5. Hançer

Sevgilinin gamzesi âşığa sevgilinin güzelliğini vasfettiği için hançer çeker. Fakat aşık bundan çekinmez onun hedefi sevgili yolunda şehit düşmektir.

N'içün **ḫançer** çeker ġamzeñ günâhım vaṣf-ı ḥüsnüñ mi
Behey kâfir bilürsin ḫōd benüm ḳaṣdum şehâdetdür. (G.71/5)

1.2.5.1.6. Okçu -Asker

Sevgilinin gamzesi ok atmada okçuları geçmektedir. O kadar iyidir ki attığı ok ayı ve güneşi deler geçer.

Ġamzeñ begüm **oḳ atmada ehl-i hüner** geçer
Naʿl-i hilâli şîşe-i mihri deler geçer (G. 55/1)

Bir biri ile ġamzelerüñ **cenge** düşüpdür
Bu sîne-i şad-pârede bir pâre yer üzre (G. 235/6)

1.2.5.1.7. Zehir (Niş)

Âşık sevgilinin gamzesini zehir edip içmektedir.

Birinüñ ġamzesi **nîşi** birine nûş-ı cân olsa
Birinüñ gözleri zaḫmı birine ʿayn-ı merhemdür (G. 64/3)

1.2.5.1.8. Hun Rîz (Kan Dökücü)-Cellad

Gamze âşık için kan dökücü bir cellâttır. Âşık sevgilnin gamzesi için boynunu cellâdın baltası altına uzatır.

Şöyle ser- tîzdür ol ġamze-i **ḫûn-rîz**-i nigâr
Yanına bir kişi bîñ cânı olursa varamaz (G. 108/4)
Ġamzeñüñ **cellâd**ına ben bildügüm İsḥâḳ ise
Ḳarşu varup boynını ṭutmaḳ degül mi ben boyun (G. 219/7)

1.2.5.1.9.Büyücü

Gözler hileci, gamze büyücüdür. İkisi âşığa karşı bir olmuşlardır.

Seḥḥâr ġamzelerde o mekkâr gözlerüñ
Birdür dirin ben ikisinüñ ittifâḳını (G.328/2)

1.2.6. Kirpik (Müje, Müjgân)

Lez̠z̠et-i ʿışk ṣafâsın dime her bî-ḫabere
Bi'llâh ey tîr-i müje her dile te's̠îr itme (G. 233/5)

1.2.6.1.Kirpik İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin kirpiğinin benzetildiği unsurlar kılıç, ok, hançer, bela, casus, tuzak, revzen, carub olarak zikredilir.

1.2.6.1.1. Kılıç

Sevgilinin kirpiği âşığın derdine derman olur.

Tîġ-i müjeñle râḥat olup dil ṣafa sürer
Beñzer ki derdüme benüm andan devâ olur (G. 63/4)

Tîġ-i müjeñle ġamzeñe ġamzeñe dil-teşneyem didüm
Fi'l-hâl içürdi sîneme bir âbdâr tîġ (G.5/28)

1.2.6.1.2. Ok

Kirpik okları âşığın sinesine saplanmış dertlerini ortaya dökmüştür.

Tîr-i müjeñle deldüñ dilde cerâḥat itdüñ
Göñlümdekini bildüñ keşf-i kerâmet itdüñ (G. 141/1)

Tîr-bârân-ı müjeñden dōstum baẖtum yine
Râḥat olup uyẖuya vardı uyanmaz ẖâbdan (G. 210/4)

Tîr-i müjeñe aġız açar sînede zaẖmum
Bir sâʿ ile beñzer ki ṭura reh-güẕer üzre (G. 235/3)

1.2.6.1.3. Hançer

Hançerden daha üstün olarak görmektedir.

Bileydi ġamzeñi ḳuşanmaz idi Rüstem tîġ
Müjeñ göreydi ṭaḳınmazdı Erdevân **ẖançer** (K.12/26)

1.2.6.1.4. Belâ

Kirpik yarasıyla ölenin, mezar taşına bela oku nişanesi koymakla belaya benzetilmiştir.

Zaḫm-ı müjeñle ölenüñ ey ḳaşları kemân

Seng-i mezârı tîr-i **belâ**ya nişânedür (G. 59/2)

1.2.6.1.5. Casus

Sevgilinin kirpikleri âşığın sinesine gelip gönlünü almakla casusluk yapar.

Yine cân ḳaṣdına ʿasker çeker ol ḫaṭṭ-ı siyâh

Yine **câsûs**-ı müjeñ sîneme geldi dil alur (G. 40/2)

1.2.6.1.6. Tuzak (Dâm)

Sevgilinin kirpikleri tuzak olarak görülmüştür. Aşk gözyaşları bu tuzaktan geçmektedir. Gönül kuşu da bu tuzağa düşmektedir.

Murġ-ı cân ḳaydına düşme kim ḥużûruñ uçmaya

Dâne-i eşki gözüñden **dâm**-ı müjgândan gider (G. 50/2)

1.2.6.1.7. Revzen (Pencere)

Gönül hanesinin penceresi kirpiklerdir. Muhabbet ve güneş ışıklarıburadan doğmaktadır.

Her yaña dil ḫânesinde **revzen** açmışdur müjeñ

Pertev-i mihr ü maḥabbet ṭâñ mı olsa âşikâr (G. 57/4)

1.2.6.1.8.Cârub (Süpürge)

Kirpik tel tel olması itibariyle süpürgeye benzetilmiştir. Âşık sevgilinin kapısında kirpik süpürgesinin süpürdüklerini çalar.

Ḳapuña ḫıdmete varduḳça işigüñ tozını

Müje **cârûb**ı süpürdükçe gözüm düzdi siler (G.41/4)

1.2.7. Yüz- Yanak (Rûy, R, Didar, Çihre, Ruhsar, Hadd, Arız)

1.2.7.1.Yüz

İnsanda ilk dikkati çeken uzuv yüzdür. Hatta insanın muhasebesi yapılırken yüz güzelliği en ön safta gelmektedir. Yüz için kullanılan terimlerin başında güneş gelmektedir. Sevgilinin yüzü en parlak varlık olan güneşe benzetilmiş. Sevgili her şeyin en üstünüyle kıyas edilmiştir.

Âşık sevgilinin güneş yüzüyle kavuşma ümidini kesmiştir. Bundan dolayı feryad etmektedir.

Ẕerrece ḳalmadı ol gün **yüz**lü vaṣlından ümîd

Aġla ey İsḥâḳ-ı bî-dil derd ile feryâda gel (G. 154/7)

1.2.7.2.Yanak

Yanak yüze ait bir unsurdur. Âşığın yüzde en rağbet ettiği yer yanaktır. Sevgilinin yüzünün soğukluğunu sabah yeline bağlamış, aralarındaki soğukluğun sebebi olarak da onu görmektedir.

Var ise mihr-i **ruḫ**uñdan dem urur bâd-ı ṣabâ

Ol sebebdebdür aramuzda bürûdet görinür (G. 47/5)

N'eylerüz şemsi **ruḫ**uñ żavʿı bize kâfîdür

Rûz-ı rûşen olıcaḳ anda ne ḥâcet mıbâḥ (G. 20/3)

1.2.7.3.Yüz- Yanak İle İlgili Benzetmeler

Güneş, ay, Rakı(arak),hamra, nehar(gündüz), peri, Mushaf, su, Hz. Yusuf, Mısır, Kâbe, Kıble, ayna, kadayıf, ateş, yasemin, sayfa, gülşen, gül, gülgÿn, lale sevgilinin yüzü ve yanağı ile ilgili yapılan benzetmelerdir.

1.2.7.3.1. Güneş

Sevgilinin yanağı ve yüzünün benzetildiği unsurlardan biri güneştir. Âşık sevgilinin güneş gibi olan yüzünü görünce akli iradesini kaybedip çoğu zaman isteksizce ağlar.

Güneş yüziñ göreli ẕerrece ḳarârum yoḳ

Dem-â-dem aġladuġum bu ki iḫtiyârum yoḳ (G. 129/1)

Ẓuhûr-ı pertev-i ḥüsnüñ be-ġâyet **mihr**e ġâlibdür

Anuñçün her güneş yüzlü güzeller saña ṭâlibdür (G. 74/1)

Selamı sabahı kesmek deyimi kullanılmıştır. Güneş yüzlü sevgili eğer sabahları yanağının güzelliğini göstermezse âşık dünyaya küser, sevgili ile selamı sabahı keser ve âşık için sabah olmaz.

Gün gibi ʿarż-ı cemâl itmez iseñ bize ṣabâḥ

Ey güneş yüzlü senüñle ne selâm ı ne ṣabâḥ (G. 20/1)

Gördüm ol Zühre-cebîni bu gice seyrümde

Tâb-ı **mihr**-i ruẖı yaḳdı bîdâr oldum (G. 183/3)

1.2.7.3.2. Ay

Sevgilinin yanağı aya benzetilmiştir. Yüzü ise güneşe benzetilmiştir. Âşığın güneşi güneş yüzlü sevgiliyi görmekle doğar.

Başuma gün ṭoġmak ol vaḳtin olurdı dōstum

Ol güneş yüzlü **ḳamer**-ruẖsârı görsem bir daẖi (G.313/5)

Tâ ki yüz biñ nâz ile ʿaż-ı itdün baña

Mâh ruẖsâruñ görüp medhûş olup ḳaldum ṭaña (M.6/III/2)

Bir gice tâ ṣubha dek fikrüm o **meh**-ruẖsâr idi

Çeşm-i baẖtum dîde-i encüm gibi bîdâr idi (G.294/1)

1.2.7.3.3. Gülşen, Gül, Gülgûn

Gül sevgiliyi simgeleyen en önemli unsurlardandır. Gül bazen istiare yoluyla sevgili olarak kullanılır, bazen de sevgilinin sadece yanağı güle ya da gül yaprağına benzetilerek sevgili övülür.

Gül bülbül hikâyeleri en bilindik hikâyelerdendir. Sevgili gül, âşık ise bu gülün bülbülüdür. Âşık gül yüzlü sevgiliden ayrı düştüğü için kendini garip olarak görmektedir.

Ben ġarîb oldum yine **gül** yüzlü yârumdan cüdâ

Bülbülem gûyâ ki düşdüm nevbahârumdan cüdâ (G. 2/1)

Sevgilinin yanağının gül rengine dönmesi yani pembeleşmesi şaraba bağlanmıştır. Sevgilinin yanağı o kadar güzel renk almıştır ki gül rengini ondan almaktadır.

ʿÂrıżuñ **gülgûn** olur câm-ı şarâb-ı nâbdan

Berg-i **gül**dür reng alur ẖûrşîd-i ʿâlem-tâbdan (G. 210/1)

Cihân bâğında berg-i **gül** gibi nâzük güzeller çoḳ

Velî sen serv-i **gül-ruḫsâr**a beñzer nâzenîn olmaz (G. 106/2)

Gâh ser-mest ü gehî ḥayrân isen ʿâşıḳları

Ol **yañağı gül** lebi mül gözleri maḫmûr imiş (G. 114/2)

Bu beyitte de sevgili yanağı gül, boyu servi ağacı ve yanağı süslü olarak tasvir edilmiştir. Yanak iki defa geçmiştir.

Berg-i **gül**dür ʿârıżı serv-i sehîdür ḳâmeti

Ol ḳad-ı bâlâ ruḫ-ı zîbâyı kimdür dimezem (G. 174/3)

1.2.7.3.4. Lale

Lale kırmızılığından dolayı yanak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bazen sevgilinin yüzüne şekil itibariylede benzetilir.

Ger benüm bağrum ṭola biñ dâġ-ı ḫûn-âlûd ile

Ol yañağı **lâle-**i ḥamrâyı kimdür dimezem (G. 174/2)

1.2.7.3.5. Sayfa

Sevgilinin yanağı üzerine kanlı gözyaşı ile hecr ayetinin yazıldığı sayfaya benzetilmiştir.

Günden güne açılsa güzellense n'ola kim

Cennet gülidür **ṣafḥa**-i ruḫsârı Meminüñ (G.139/3)

1.2.7.3.6. Yasemin

Sevgilinin yüzü yasemin çiçeğine benzetilmiştir. Yasemin yüzlü sevgili her şeyden güzel olarak zikredilmektedir.

Yâsemen ruḫsâr nev-ḫaṭ bir güzeldür bî-bedel

Dil-keş ü mevzûn şeker-güftâr u şîrîn-kâr şiʿr (G. 90/7)

1.2.7.3.7. Ateş

Ateş sözcüğü benzetme unsuru olarak genellikle ateş-i ruhsar terkibiyle gelmiştir. Sevgilinin yanağının ateşi tüylerini yakmaktadır.

Vechi var mı yaḳasın **âteş**-i ruẖsâra ẖatuñ

Kâfir olmadı ya oldıysa günehkâr begüm (G.172/4)

Sevgilinin yanağının ateşi âşığın gönül evini yıkar.

Göñlüm evini yıḳmaġa ol **âteş**-i ruḥsâr

Ṭurmaz bıraġur aẖker-i sûzânı gözümden (G. 222/6)

Ravża-i cennet içinde göricek Rıḍvânı

Yaḳasın gibi gelür **âteş**-i ruẖsâruñ ile (G. 250/3)

1.2.7.3.8. Kadayıf

Sevgili aşığı pek hoş karşılamaz. Onu görünce yüzünü buruşturur. Bundan dolayı yüzü kadayıf tatlısına benzetilmiştir.

Begüm bizi iñen bîgâne görme

Yüzüñ bizden **ḳaṭâyıf** gibi dürme (Ş.1/104)

1.2.7.3.9. Ayna

Ayine beyitlerde ayine-i maksud ve ayine-i ruhsar terkibiyle birlikte zikrolunmuştur. Sevgilinin yüzü ayna gibidir. Bütün güzellikler oradan yansımaktadır.

Bi-ḥamdi'llâh bu gün Mâḥmûdı gördüm

Yüzi **âyine**-i maḳṣudı gördüm(Ş.1/66)

Andan İsḥâḳuñ mükedder olmasun mı ẖâṭırı

Sen meh-i **âyine**-ruẖsaruñ ṣafâsın sürmedi (G.330/5)

1.2.7.3.10. Kâbe-Kıble

Namazın farzlarından birisi de kıbleye dönmektir. Kıbleye yönelmek Kâbe'nin olduğu tarafa dönmekle olur. Sevgili âşığın kutsalıdır. Sevgilinin yüzünü görmenin zorluğuna değinilmiştir. Beş vakit namazı kılmanın bir zorluğu yoktur.

Ṭâ'at oldur göresin **Ka'be**-i maḳṣûd yüzin

Yoḳsa ḳılmaġa ne var bir kişi beş vaḳt namâz (G.95/3)

Sevgilinin yüzü kıble, kaşı mihraba benzetilmiştir.

Yüzi **ḳıble** ḳaşı miḥrâba beñzer

Ter ü tâze yañaġı âba beñzer (Ş.2/76)

1.2.7.3.11. Hz. Yusuf

Yusuf-cemal terkibiyle sevgilinin yüzü Yusuf'a (as.) benzetilmiştir.

Benden âzâd ol didüñ düşümde ey **Yûsuf**-cemâl

Yine ḳul itdi beni bu ḥüsn-i ta'bîrüñ senüñ (G.143/6)

1.2.7.3.12. Su

Gülab gül suyu demektir. Sevgili gül olarak görünmekte, yüzündeki su da gülsuyu olarak zikredilmektedir.

N'ola ḫōş-bû olsa zülf-i 'anber-âmîzüñ gibi

Cümle gülşen güllerinüñ **âb**-ı rûyıdur gülâb (G.11/4)

Âb-ı ruḫsâruñda ḫaṭṭuñ ẓâhir oldı câ-be-câ

Yir yirin yine puṣudan fitneler ḳaldurdı baş (G. 113/2)

1.2.7.3.13. Mushaf

Mushaf sahife isminden türemiştir. Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Sevgili kutsal addedilmiş, yüzü mushafa benzetilmiştir.

Yine miḥrâbı gördüm gözler öñ ṣaf

'Aceb anda mı ki ol yüzi **muṣḥaf** (Ş.1/85)

O yüzi **muṣḥafı** varup oḳurdum ṣoḥbete ammâ

Sözüm geçmez hümâdur yüksek uçar oḳıya gelmez (G.107/4)

1.2.7.3.14. Peri

Sevgilinin yüzü periye benzetilmiştir. Perî-ruḫsâr, perî-rû terkibleri ile birlikte kullanılmıştır.

Ne diye beñzede ḥûrîye ol **perî**-rûyı
Beşer dimez meleke hergiz ol ki âdemdür (G.56/2)

Mey ü maḥbûba virdi varını göñlüm velî cânın
Nigârâ sen **perî**-ruḫsâra ṣaḳlar baḫş-ı ġâyibdür (G. 74/6)

1.2.7.3.15. Nehar(Gündüz)

Aydınlığından dolayı nehar (gündüz) yanağa benzetilmiştir.

Geçdi hevâ-yı kâkül ile rûzgârımuz
Ṣarf oldı ḫaṭṭ u ʿârıża leyl ü **nehâr**ımız (G. 96/1)

1.2.7.3.16. Rakı (Arak)

Sarhoş ediciliğinden dolayı rakı yüze benzetilmiştir.

Cânum od gibi yanarken ʿ**araḳ**-ı ruḫsâruñ
Ṣu sepüp cânuma ol âteşi teskîn itmiş (G. 115/3)

1.2.8. Ben (Hâl)

Farsça karşılığı "hâl", Arapça karşılığı "şâme" olan ben, sevgilinin aslî güzellik unsurları arasındadır. Klâsik Türk şairleri, sevgilinin vücudunun değişik yerlerinde bulunan ben ile ilgili çok sayıda benzetme ve mecaz unsurlarını geniş bir hayal dünyasıyla birlikte kullanmışlardır.[271]

1.2.8.1.Ben İle İlgili Benzetmeler

Şah, Habeş Sultanı, nokta, sinek, misk (müşkin), èanber, fülfül, dağ (yara), mahbub (sevgili) ben ile ilgili yapılan benzetmelerdir.

---

[271] Aysun Eyduran, **Klâsik Türk Edebiyatında Bir Güzellik Unsuru Olarak Hâl/Şâme**, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010. s.177. http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423934548.pdf (Son Erişim: 12.11.15)

1.2.8.1.1. Şah-Habeş Sultanı

Habeşistanlılar esmer tenli olduklarından dolayı sevgilinin beni Habeş Sultanına benzetilmiştir.

Yüzüñde **ḫâl**üni mülk-i cemâle **şâh** itdi
Senüñ hümâ saçuñuñ sâye-i hümâyûnı (G.297/3)

Ḫâli **sulṭân-ı Ḥâbeş**dür dil anuñ otaġıdur
Dîni yoḳ îmânı yoḳ ḫaṭṭı amânsuz yaġıdur (G.62/1)

1.2.8.1.2. Nokta

Hal yüzde noktayı andırdığı için noktaya benzetilmiştir. Sevgilinin çenesindeki halle dudağı âşık için vazgeçilmez olmuştur.

Tâ ki cân levḥine naṣş oldı göñülden gitmez
Noḳṭa-i **ḫâl**-i zenaḫdânı ile ḫaṭṭ-ı lebi (G.338/4)

Çü ʿayn-ı raḥmet ile bir naẓar ḳıla görene
Sevâd-ı maʿsiyet îmân yüzinde noḳṭa-i **ḫâl** (M.1/IV/7)

1.2.8.1.3. Sinek

Sinek siyah renkli bir böcek olduğundan ve yüze konduğunda beni andırdığı için sinek sevgilinin haline benzetme olarak kullanılmıştır.

Her gün daḫi gözümde uçar ol **meges**-i ḫâl
Her gice düşümde gören ol zülf-i siyâhı (G.321/3)

1.2.8.1.4. Misk (Müşkin)- ʻAnber

Divan şiirinde en çok kullanılan ve sevgiliye atfedilen kokular misk ve anber kokularıdır. Bu yüzden òayal-i òâl-i müşkîni, òâl-i müşkîn, òâl-i muèanber, òâl-i èanber-fâm terkiblerinde misk ve anber kokuları kullanılmıştır.

Benüm sînemde dâġ urdı **ḫayal-i ḫâl-i müşkîn**i
Elif ḳaddüm dü-tâ ḳıldı ḳaşınuñ râsı Maḥmûduñ (Ş.2/47)

Diyâr-ı ḥüsne ḥükm itmek ne lâzım **ḫâl-i müşkîn**üñ

Revâ mı ehl-i islâma ola bir nâ-müselmân beg (G.144/4)

Ḳaşuñ üstinde ol **ḫâl-i muʿanber**

Müdâm olsun kemâl-i ḥüsne maẓhar (Ş.1/93)

Ḫâl-i ʿanber-fâm kim ḳonmış leb-i cânâneye

Bir mekesdür kim düşüp ḳalmış durur peymâneye (G.236/1)

1.2.8.1.5. Fülfül

Karabiber adından da anlaşılacağı üzere siyahlığı ile bilinen bir baharattır. Bu yüzden beyitte ben için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Fülfül siyâh beñlerüñe n'içün öykünür

Muḥkem ṭut anı dög yine Hindûstâna at (G. 16/4)

1.2.8.1.6.Dağ (Yara)

Hal yaraya benzetilmiştir.

Ruḫuñ devrinde eşküm lâlezâr-ı bâġ-ı cennetdür

Derûn-ı sînede ḫâlüñ ḫayâli **dâġ**-ı ḥasretdür (G.78/1)

Zîneti dilberlerüñ İsḥâḳ zülf ü **ḫâl** ise

Bend-i ġam dâġ-ı muṣîbetdür bizüm pîrâyemüz (G.103/5)

1.2.9. Hatt (Ayva tüyleri)

Ayva tüyleri sevgilinin yanağında ve dudağının kenarında bulunan[272] ince tüylerdir. Bu tüyler gerek kokusundan gerekse renginden dolayı ayvaya benzetilmiştir.

1.2.9.1.Hatt İle İlgili Benzetmeler

Sebz, duvar, asker, ziba, misk-anber, sevda, sünbül, kalem, nigar, zümrüd, kitap, âb-ı hayat sevgilinin hattı için kullanılmış benzetme unsurlarıdır.

---

[272] Kürşat Şamil Şahin, **Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat,** Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,** C.5 Sayı: 23, 2012, s.386. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt5/cilt5sayi23_pdf/tastan_kursatsamil.pdf (Son Erişim: 12.11.15)

1.2.9.1.1. Sebz

Sevgilinin ayva tüyleri gül bahçesinde çimene benzetilmiştir. Sevgilinin yüzü gül bahçesi çemen ise ayva tüyleridir.

Gülistânda ḥavzuñ eṭrâfında ẖaṭṭ-ı **sebz** ile

Eyle beñzer kim yazupdur Sûre-i Kevs̱er çemen (K.13/14)

1.2.9.1.2. Duvar

Sevgilinin dudakları kapıya dudaklarının üstündek tüyleri ise duvara benzetilmiştir. Âşığın muhabbetine duvar gibi engel olmaktadır.

Yine ʿâşıḳlar ile ʿayş-ı nihân itmek içün

Eyledi ẖaṭṭ-ı lebüñ ḳapuyı **dîvâr** begüm (G.172/3)

1.2.9.1.3. Asker

Hattın dudak etrafında veya yanakta olması askerin mevzide konuşlandırılmasına benzetilmiştir. Bu askerler (hatt) sevgiliyi görmeye manidir.

Yine cân ḳaṣdına ʿ**asker** çeker ol ẖaṭṭ-ı siyâh

Yine câsûs-ı müjeñ sîneme geldi dil alur (K.40/2)

1.2.9.1.4. Âb-ı Hayat

Sevgilinin dudağı Hızır'a hattı da ab-ı hayat suyunun aktığı çeşmeye benzetilmiştir. Ondan içen ölümsüz olur.

H̱ıżr-ı lebüñ yanında ẖaṭuñ **çeşme-i Ḥayât**

Nûş eyleyen kişi ebedî görmeye memât (G. 15/1)

1.2.9.1.5. Misk-Anber

Sevgilinin ayva tüyleri kokusundan dolayı misk ve anbere benzetilir. Sevgilinin anber saçan hattı can meclisini muattar etmektedir.

Muʿaṭṭar itmege cân meclisini

Ḫaṭṭ-ı ʿ**anber**-feşânı geldi dirler (G. 61/4)

Ol ruẖ-ı zîbâ ṣanasın ẖaṭṭ-ı ʿ**anbe**r-sâ ile

Muṣḥaf içinde ḳonılmış tâze gül yaprağıdur (G. 62/2)

Bu beyitte de hattı koku saçmakla kıyamet günü etrafa fitne salacak olan Ye'cüc'ün askerlerine benzetilmiştir.

Rîze-i müşk-i Ḫıtâ mı bu ḫaṭ-ı ʿ**anber**-feşân

Leşker-i Ye'cûc mı yâ fitne-i âḫir zamân (G. 218/1)

1.2.9.1.6. Sevda

Sevda hem siyahlık hem de aşırı sevgi[273] anlamlarına gelmektedir. Sevdâ-yı hatt terkibi ile de hem hattının sevdası hem de siyah hatt anlamları vardır.

Var ise **sevdâ**-yı ḫaṭṭuñdan delürmişdür meger

Mümkin olmadı yeñilmez ṭağlara düşer çemen (K.13/29)

1.2.9.1.7. Sünbül

Sevgilinin hattı sünbül çiçeğine benzetilmiştir.

Zülf ü ḫaṭṭun ḥarem-i ḥüsne iki ḫâdimdür

Birisinüñ adı reyhân birinüñ **sünbül**dür (G. 79/3)

1.2.9.1.8. Kalem

Kalem şekli itibariyle hatta bezetilmiştir. Bunun dışında hattın yazma anlamı da vardır. Hatt kelimesi tevriyeli kullanılmıştır.

Defter-i ḥüsnünde ḫaṭṭıñ yazduğı aḥvâlümüñ

Cümle tafṣîli degüldür ṣûret-i icmâlidür (G. 81/4)

1.2.9.1.9. Nigar

Sevgilinin hattı puta benzetilmiştir.

Nigâr ḫaṭṭını gerçi ki mübtelâlar oḳur

Birisi ḫâṭıra itmez yüzine baḳar oḳur (G. 87/1)

Zümrüd kıymetli bir taşa verilen isimdir. Burada sevgilinin ağzı yakuta benzetilmiş, ağzının etrafındaki tüylerde zümrüde benzetilmiştir.

---

[273] Ferit Devellioğlu, age., s.946.

Yâruñ dehânı ḫâtem-i yâkutdur hemîn

Ḫōş yaraşur nigîn aña ḫaṭṭ-ı zümürridin (G. 224/1)

1.2.9.1.10. Sayfa

Nüsha yazılmış şey[274] anlamına gelmektedir. Sevgilinin yüzü bir sayfadır ve tüyler de bu sayfaya yazılmış hattır.

Sevâd-ı nüsḫa-i ḫaṭṭuñ oḳunmaz oldı ṣaḥîḥ

Kimisi misk-i ter oḳur kimisi ʿanber oḳur (G. 87/2)

1.2.10. Ağız (Dehan, Fem)

Ağız tasavvufta tasdik yolu ile mütekellimlik sıfatıdır.[275] Konuşma işi ağızla yapılır. Ağız tasavvufta vahdeti simgelemektedir. Divan şiirinde sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki yok mesabesindedir.

1.2.10.1.Ağızla İlgili Benzetmeler

Ağızla ilgili yapılan benzetmeler şu şekildedir: Şirin, ab-ı Kevser, hatem, gonca benzetmeleri yapılmaktadır.

1.2.10.1.1.Şirin

Sözlükte tatlı, sevimli, cana yakın[276] olarak karşımıza çıkan şirin kelimesi sevgilinin ağzının tatlılığını ifade etmek için kullanılır.

Uşda meydân cânum ögdül ḳaçma ey şîrîn-dehen

Zülf-i şebdîzüñ idermiş eşk-i gülgûn ile baḥs̱ (G. 18/5)

Sevgilinin ağzı âşık için gül suyunun şerbetinden daha tatlıdır.

Ṭatludur şîrîn dehânuñ şerbeti cüllâbdan

Leblerüñ senbûsesi pâlûde-i terden leẕîẕ (G. 27/2)

---

274 Ferit Devellioğlu, age., s.848.
275 Agâh Sırrı Levend, age., s.46.
276 Ferit Devellioğlu, age., s.1000.

1.2.10.1.2.Âb-ı Kevser

Kevser cennette akan bir ırmağın ismidir. Sevgilinin ağzı Kevser suyu ile karşılaştırılmıştır.

Yâruñ aġzı yarına lez̠z̠etde olurdı şebîh
Fi'l-mes̠el bir nesne olsa âb-ı Kevs̠erden lez̠îz̠ (G. 27/3)

1.2.10.1.3.Hatem

Sevgilinin ağzı değerli taş olan yakutla bezenmiş yüzüğe benzetilmiştir. Hattı da o yakut etrafına konmuş zümrüddür.

Yâruñ dehânı ḫâtem-i yâkutdur hemîn
Ḫōş yaraşur nigîn aña ḫaṭṭ-ı zümrüridîn (G. 224/1)

Yazduġum naẓmı nigîn-i dehenüñ vaṣfında
Ezber oḳurdı eger olsa suḫan-ver ḫâtem (K.6/39)

1.2.10.1.4 Gonca

Gonca gülün açılmamış haline verilen isimdir. Açılmamış yumru şeklinden dolayı sevgilinin ağzına benzetilmektedir. Gonca günden güne açılıp etrafa fitne salacaktır.

Günden güne ol ġonca-dehen ḫûb alacaḳdur
Devrâ gibi pür-fitne vü âşûb olacaḳdur (G. 48/1)

Gel gel ey ġonca dehen-yüzüme bir kez güle baḳ
Dil-i ġamgînümi bir lahza ne var şâd eyle (G. 243/4)

1.2.11. Dudak (Leb)

Ağzın hareketi can ve hayat nişanıdır. İrşad, iman ve feyiz vermek de sözle olabilmektedir; onların da kaynağı ağızdır. Sevgilinin dudakları âşığına hayat verir, can bağışlar. Onun için bûsesi bir can çeşmesidir. Âşık sevgilinin bûsesi ile ölümü temenni eder. Çünkü o yine dudaklar sebebiyle yeniden hayata kavuşacaktır. Dudaklar ölüme derman olduğu gibi özellikle aşk derdine, hastalığa şifa ve ilâçtır. Hükümdarın dudağı, ölüm mahkûmunu affederek ona hayat bağışladığı için âb-ı hayâttır. Siyah saçlar "karanlıklar

ülkesi"ne benzetilir. Vahdeti temsil eden dudak bu yönden de iman ile ilgilidir. Sevgilinin gözleri de hayat pınarıdır. [277]

1.2.11.1. Dudak İle İlgili Benzetmeler

Hz. İsa (İsa-leb), Hz. Hızır (Hızır-leb), yakut, âb-ı hayat (âb-ı hayvan, âb-ı zindegânî), şeker- bal, gonca-gül yaprağı, câm-ı Cem- şarap (meygûn-mül), la'l, kevser, şirin, tiryak (panzehir), boy (kad, kamet, endam) dudakla ilgili benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Câm-ı meyi ṭutmañ **leb**-i cânâna berâber
Lâyıḳ mı bir iş işleyesiz ḳana berâber (G. 31/1)

Göreli müşkîn ṣaçıñ meygûn **leb**üñ
Dil perîşân ʿaḳl ḥayrân cân mest (G. 17/3)

1.2.11.1.1. Hz. İsa (İsa-leb)

Hz. İsa'nın dudakları can bahşedici olduğundan sevgilinin dudağı Hz. İsa'nın (as.) dudağına benzetilmiştir. Âşığın tek amacı sevgilinin dudağından bir buse almaktır.

Va'llâhi evvel âḫir maḳṣûdumuz cihânda
ʿÎsî lebinden anuñ bir bûsedür mücerred (G. 24/2)

1.2.11.1.2. Hz. Hızır (Hızır-leb)

Hızır(as.) ab-ı hayattan içen tek insan olduğundan dolayı sevgilinin dudakları Hızır(as.)'a benzetilmiştir. Sevgilinin dudağı Hızır hattı ise ab-ı hayat çeşmesidir. Ondan içen ölümsüz olur.

Ḫıżr-ı lebüñ yanında ḫaṭuñ çeşme-i Ḥayât
Nûş eyleyen kişi ebedî görmeye memât (G. 15/1)

1.2.11.1.3. Yakut

Yakut değerli bir kırmızı taştır. Renginden ve değerinden dolayı sevgilinin dudağı yakuta benzetilmiştir. Yakut ile ilgili leb-i yakut ve yakut-ı leb terkibleri kullanılmıştır.

Leb-i yâkûtuña taḥrîr olalı ḫaṭṭ-ı ġubâr
Görinür derd-i melâletle mükedder ḫâtem (K.6/13)

---
[277] Amil Çelebioğlu, "Âb-ı Hayat", TDVİA. TDV. Ankara, 1988, s.3.

Gözümdeki **yâḳût-ı leb**üñ ʿaksidür iden

Eşküm güherin laʿl-i Bedaẖşâna berâber (G. 31/4)

1.2.11.1.4. Âb-ı Hayat

Ab-ı hayat içene ölümsüzlük bahşeden bir sudur. Sevgilinin dudağı da ölümsüzlük bahşettiğinden Âb-ı hayâta benzetilmiştir.

Cânına toymasun İsḥâḳ ḳo çıḳsun cânı

Beñzedürse lebüñe **Çeşme-i Ḥayvân**ı ʿAzîz(G. 102/7)

Bâġbân-ı cânuma didüm ki ṭur bâġçe ṣuvar

Reşne idüm ol lebi ser-**çeşme-i ḥayvânum**a(K.14/26)

Söze gelse bulur dil-mürdeler cân

Yaġar ṣan leblerinden **Âb-ı Ḥayvân** (Ş.2/34)

1.2.11.1.5. Şeker

Sevgilinin dudağı şekere benzetilmiştir. Şirin kelimesi de tevriyeli kullanılmıştır. Hem tatlı anlamında hem de halk hikâyesi kahramanı Şirin anlamında kullanılmıştır.

Bir **şeker-leb** H̱usrev-ı şîrîn-dehânum var benüm

Ḳıṣṣa-i Ferhâd-veş biñ dâsitânum var benüm (G. 193/1)

Kendüyi şehd-i leb-i dildâra beñzetmiş **şeker**

Başını almaḳ gerekdür tâ ki andan ala dâd (G. 26/4)

1.2.11.1.6. Gonca-Gül Yaprağı

Gonca açılmamış olmasından dolayı dudak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

ʿAlemşâha sözüm yoḳ **ġonca-leb**dür serv-ḳâmetdür

Velî Rüstem güzeldür çeşm ü ebrûsı ḳıyâmeṭdür (G. 71/1)

Bûseye yoḳ dimedüñ ey **lebi ġonca** var ol

Yüri ey serv-i sehî çoḳ yaşa ber-ẖōrdâr ol (G. 158/1)

Aldayup biñ cân virüp bir bûseñ almazsam egerü

Ey **lebi ġonca** yüzi gül var yüri sen de ögün (G. 219/2)

1.2.11.1.7. Câm-ı Cem- Şarap (Meygûn-Mül)

Dudak renginden dolayı şarabı ilk icad eden kişi olan Cem'in kadehine, yine renginden dolayı şaraba benzetilmiştir.

Leb-i cân bezminüñ **Câm-ı Cemi**dür

Muṣavver rûḥdur ḫōş âdemîdür (Ş.1/67)

Yüziñ gülden lebüñ **mül**den bayuñ serv-i çemenden yeg

Cihân bagında kim vardur gel inṣâf eyle senden yeg (G. 146/1)

Bir **leb-i meygûn**ı görse iḫtiyârı yoḳ imiş

Böyle bilmezdüm ben İsḥâḳı ʿ acep mey-ḫōr imiş (G. 114/5)

Ölmez ol serv-i ḳabâ-pûşı der-âġûş eyleyen

Tâze cân bulur çeküp **câm-ı leb**ün nûş eyleyen (G. 205/1)

1.2.11.1.8. La'l

Dudak laèl-i leb terkibiyle karşımıza çıkmıştır. La'l kırmızı renkli bir taştır. Dudak da renginden dolayı bu taşa benzetilmiştir.

Çeşm-i zaḫm-ı düşman-ı bed ḫâh mı yâḫōd meger

Girye-i **laʿl-i leb**üñ yâdıyle ḳan oldı gözüm (G. 187/7)

Bizi öldürmek içün ġayrılara bâse virür

Teşnedür ol ṣânemüñ **laʿl-i leb**i ḳanımuza (G. 251/3)

1.2.11.1.9. Kevser

Sevgilinin dudağı Kevser ırmağına, dudağının kenarındaki ayva tüyleri de bu ırmaktan beslenen çimene benzetilmiştir.

Dehenüñ dâyiresinde görinen ol ḫaṭ-ı sebz

Leb-i Kevs̱erde biten tâze çemenden nâzük (G. 147/2)

1.2.11.1.10. Şirin

Şirin kelimesi beyitlerde leb-i şirin veya şirin-leb olarak geçmektedir. Şirin kelimesi genellikle tevriyeli kullanılır. Hem tatlı, sevecen hem de halk hikâyesindeki Şirin kasdedilmiştir.

Metâʿ-ı cân-ı şîrîni **leb-i Şîrîn**e ḫâre itdi

Ṣaḳın Ferhâda dîvâne dimek ġâyet sefâhatdür (G. 78/4)

Beni düşnâm ile yâd eylese ol **şîrîn-leb**

Göñlüme nîş-i ġamı zehrini tiryâk eyler (G. 89/4)

Bir **lebi şîrîn** nigâruñ adına dîvâne dil

Kûh-ı ġamda işler itmişdür ki Ferhâd eylemez (G. 110/3)

1.2.11.1.11. Tiryak (Panzehir)

Sevgilinin dudağı âşık için panzehirdir. Onun sövmeleri ise zehir hükmündedir. Bu zehri de yine sevgilinin dudağı giderir.

Sövdügi zehr ise yâruñ lebi **tiryâḳ**ıdur

Sînesi sîne-i mecrûḥuma ter yaḳıdur (G. 88/1)

1.2.12. Boy (Kad, Kamet, Endam)

Sevgilinin diğer bütün unsurları gibi boyu da hayal ürünüdür. Ve normal insanlardan daha uzundur. Sevgili âşık için erişilmez olduğu için boyu çok yücedir. Divan ekolünde sevgilinin boyu, âşığın ruh dünyasını kaplayan, derûni âlemde fırtınalar koparan ve sevgiliye hasreti hat safhaya ulaştıran güzellik unsurlarının en mühimlerinden birini teşkil eder.[278]

---

[278] Lütfi Bayraktutan, **Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 7, 1997. s.14. http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniaed/article/download/1020001978/1020001976 (Son Erişim: 12.11.15)

Böyle bilmezdüm çıñarı râstî kec-ṭâbᶜ imiş

Ḳaṣt idermiş itmege ol **ḳadd**-i mevzûn ile baḥs̱ (G. 18/6)

Ḳâmetüm nice ḫam olmaya bu ġamdan ki kemer

Çeker ol **serv**-i ḳâbâ-pûşı der-âgûş eyler (G. 45/4)

1.2.12.1. Boy İle İlgili Benzetmeler

Servi, serv-i revan, elif, fidan (sehî, nihâl), serdâr, gül, hilal sevgilinin boyunun benzetildiği unsurlardır.

1.2.12.1.1. Servi-Serv-i Revan

Servi sevgilinin boyunu anlatmak için kullanılan bir unsurdur. Dîvanda 10. kaside serv redifli olup genellikle sevgilinin boyuyla ilgilidir.

O mâh-peykeri gördüm ne ḫûb ṣûret olur

O **serv**-ḳâmeti gördüm ne ḫōş ḳuyâmet olur (G. 49/1)

ᶜAlemşâha sözüm yoḳ ġonca-lebdür **serv**-ḳâmetdür

Velî Rüstem güzeldür çeşm ü ebrûsı ḳıyâmeṭdür (G. 71/1)

Serv-i revân yürüyen servi anlamına gelmektedir. Servi yürümez fakat âşığın muhayyilesinde her şey mümkündür. Sevgili gül bahçesidir ve âşık da bu bahçeye âşık bir bülbüldür. Sevgili gül yüzlü servi boyludur.

Gülşenüñden ayru ârâm eylemez göñlüm ḳulı

Ey yüzi gül ḳâmeti **serv-i revân**um ḳandasın (G. 198/2)

Yine ol dilsitânı geldi dirler

Boyı **serv-i revân**ı geldi dirler (G. 61/1)

1.2.12.1.2. Elif

Elif harfi düz ve dimdik bir harftir. Bundan dolayı sevgilinin boyu elife benzetilmiştir. Kura çekmek eski adetlerdendir. Aşığa kurada boyu elif gibi olan sevgili çıkmış bundan dolayı işleri rast gitmiştir.

Ezelde ḳur'ama gelmişdi ḳâmetüñ **elifi**

İşüm çü râst gelür ḳutlu fâl imiş bildük (G. 148/6)

1.2.12.1.3. Fidan (Sehî, Nihl)

Fidan serv-i sehî ve Nihal-i kadd terkibleriyle kullanılmıştır. Gönül kuştur ve ten de bu kuşun kafesidir. Âşık için bu kuşun yuvası servi boylu sevgilinin başının üzerindeki kâkülüdür.

Ḳâfes-i tendeki dil murġunuñ ey **serv-i sehî**

Âşiyânı başuñ üzre görinen ḳâküldür (G. 79/2)

Berg-i güldür ʿârıżı **serv-i sehî**dür ḳâmeti

Ol ḳad-ı bâlâ ruẖ-ı zîbâyı kimdür dimezem (G. 174/3)

Beñzeye ṣanmañ **nihâl**-i ḳaddine her niçe kim

El bir idüp ayağın muḥkem başa serv ü çınâr (G. 57/2)

1.2.12.1.4. Serdâr

Sevgilinin boyu uzunlukta serdardır, başı çekmektedir.

Ḳaddüñ gibi bulınmaya gülşende râstî

Serdâr u ser-firâz u bülend-iḳtidâr serv (K.10/5)

1.2.12.1.5. Gül

Gülün nezaketinden ötürü sevgilinin boyu güle benzetilmiştir. Vücudu gül gibi olan sevgili havuza girecek olması ham gümüşün potaya dökülmesine benzetilmiştir.

Özini ḥavża ṣalsa her **gül-endâm**

Dökilür pûtaya ṣan nuḳra-i ẖâm (Ş.1/28)

Her kimi ister iseñ var aña yâr ol diyesün

Seni mi var yüri ey serv-i **gül-endâm** olsun (G.303/2)

1.2.13. Diş (Dendân)

Divan’da diş ile ilgili sevgiliye ait bir benzetme unsuru bulunamamıştır. Aşağıdaki beyitler diş teriminin geçtiği beyitlerdir.

Âşık düşünde sevgilinin dudağını öpmüş diş yarası olmasından korkmaktadır. Boş yere kanamasından korkar.

Düşde öpdüm leblerüñ gör zaẖm-ı **dendân** olmasun

Ḳorḳaram nâgeh arada yoḳ yere ḳan olmasun (G.220/1)

Pâlûde-i lebüñ gören elbette diş biler

Pîr olsa gitse ḳalmasa aġzında bir **diş**i (G.327/4)

Mülâyimdür ḳamudan ekli âsân

İrişmez kendüye âsîb-i **dendân** (Mk.1/5)

1.2.14. Kulak (Gûş)

Kulak can kulağı tamlaması içerisinde geçmiş, yürekten hissetmek anlamında kullanılmıştır. Seher vati âşığın kulağına bir nida erişmiş, dergâha duaya gitmiştir.

Nâgeh bu **cân ḳulaġı**na irdi nidâ seḥer

Kim var ol âsitâneye ḳıl ilticâ seḥer (K.8/13)

Gül baġdan üzilmedi işitmedi gibi

Evṣâf-ı ḥüsnüñi ne ʿaceb biñ **ḳulaġ**ı var (G. 28/4)

Âşık sevgiliyi daha görmeden duydukları üzere âşık olmuştur.

ʿÂşıḳ olmışdur **ḳulaḳ**dan görmedin evsâfını

Cân virür İsḥâḳı gör ol bir fülâna görmedin (G.204/5)

Sevgili ile ilgili bir benzetme bulunamamış. Yalnızca aşağıdaki beyite ulaşılmıştır.

Gevher-i taḥsîn ile pürdür **ḳulaġı** ʿârifüñ

ʿÖmri olduḳça işitmez gûş-ı nâdân âferîn (G.221/6)

1.2.15. Sine- Bağır

Divan şiirinde sine, duyguların algılandığı yer olarak düşünülür. Hayati önem taşıyan azaların sinede bulunması mecâz-ı mürsel yoluyla kalb yerine kullanılmasına yol açmıştır. Acı, ızdırap, heyecân vs. burada hissedilir.[279]

1.2.15.1.Sine ile İlgili Beyitler

1.2.15.1.1.Sahife

Sîne sayfaya benzetilmiştir.

Ṣafḥa-i sînesine ṣûret-i ʿadlüñ yazuban

Lâciverd ile anı itdi muḥarrem ṭâvûs (K.11/23)

1.2.15.1.2.Yatak

Sevgilinin sinesi döşeğe benzetilmiştir. Hasır bitkilerin örülmesi ile yapılan bir çeşit halıdır. Sevgilinin sinesine gamze oklarını döşemesi şekil itibariyle hasırı anımsatır.

Dil ġamzeñ oḳların döşenüp **sîne**de yatur

Ehl-i riyâżetüñ **döşeg**i bûriyâ olur (G.63/3)

1.2.16. Bel (Miyan)

Feridüddin Attar, Muhtarnâme'sinde sevgilinin belini şöyle ifade etmektedir: "Sevgilinin belinin inceliğinden ve nazikliğinden bahseder, çok dar elbise giyebilmesine şaşırmamak gerekir. Sevgiliye ince belli güzel diye seslenerek, onun beline gıpta ettiğini söyler." [280]

Divan şiirinde bel daima kıl kadar ince ve dardır. Bu özellikleri ağız ile ortak olduğundan çoğu zaman birlikte kullanılırlar.[281]

---

[279] İskender Pala, age., s.405.
[280] Fatma Kopuz, Feridüddin Attar ve Muhtarnâme'sinin Türkçe Çevirisi, Basılmamış YLT. Atatürk Üniversitesi, SBE. Erzurum, 2012, s.15. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (Son Erişim: 13.11.15)
[281] İskender Pala, age., s.64.

Sevgili beyitlerde miyan adı ile geçmektedir. Sevgilinin ağzıyla beli can u gönülden cenk etmektedir. Bu kavganın boş yere yapıldığı ağzın, da belin de olmadığı söylenir. Sevgilinin beli incecik, ağzı yok denecek kadar küçüktür.

Miyânıñla dehânuñ dil ü cân cenge düşmişdür
Hemân yoḳ yire ġavġâdur ne ol var ortada ne bu (G.227/4)

Bilsem ʿaceb ne bend ile ḳucar **miyân**uñı
Düşüp yanıña ʿâşıḳ-ı sûrîde-vâr tîġ (K.5/26)

Nigâr-ı sîm-teni ḳucmaz idi eylemese
Yanında sîm ü zerin cümle der-**miyân** ḫançer (K.12/17)

1.2.17. Kıl (Mûy)

Kıl anlamına gelen mûy kelimesi Dîvanda bir yerde geçer. Bu da sevgiliyle ilgili değildir.

Mûy-ı siyâh başladı yer yer aġarmaġa
Faṣl-ı ḫazânda açılur oldı bahârımuz (G.96/2)

1.2.18. Ten- Beden

Sevgilinin beli gül kadar naziktir. Bülbülün düşmanın elinden ne çektiğini gül bedenli sevgili bilir. Âşığının çektiği çileden haberdardır.

Bülbülleri ne çekdügünü ḫâr-ı ġuṣṣadan
Ṣanmañ ki bilmez ol gül-i nâzük-**beden** bilür (G.54/4)

Ḥayât naḳdi çü **ten kîsesi**nden ola telef
Ne aşşı mâl ile gerdûn olursa mâl-â-mâl (M.1/IV/3)

Sevgilinin teni parlaklığından dolayı sim-ten yani gümüş renklidir. Bundan dolayı âşık için sevgilinin bedeni billurdandır.

Be-ġâyet **sîm-ten** ṣâḥib-bedendür

ʿAceb billûrdan mı yâ nedendür (Ş.1/88)

1.2.19. El (Dest)

Eller insanı ele veren uzuvlardan birisidir. Kişinin ellerinden hareketle, o kişi hakkında bir takım çıkarımlarda bulunulabilir. Gerek parmakların birbirinden uzunluğu, el ayasının görünümü, elin küçüklüğü veya büyüklüğü vs. özellikler bu çıkarımlarda bulunmak için kullanılırlar. [282]

Sevgilinin eli âşık için çok kıymetlidir. Sevgilinin yüzüne dokunması âşık için resim çizmek olarak görünmektedir. Sevgilinin parmakları ise âşık için kalemdir.

Yüzin naḳşın düger tekrâr tekrâr

Muṣavvirdür **el**inde ḳıl ḳalem var (Ş.1/89)

Elini ṣundı ki İsḥâḳ öpe öpdi lebin

Kemâl-i luṭf u kerem bendeyi ider güstâẖ (G.22/7)

1.2.20. Dil (Zeban)

Zeban kelimesi şîrîn-zebân tamlamasıyla birlikte verilmiştir. Sevgili âşığı sürekli aşağılamaktadır. Sevgili âşığın canını kötü sözlerle acıtır fakat aşığa sevgilinin dili yine tatlı gelir.

Düşnâm-ı telẖ ile yine actıdı cânumı

Aḥsente laʿlüñe nice **şîrîn-zebân** olur (G.39/6)

Leblerüñle gel şeker-rîz ol dil ü cân bezmine

Ḳandasın ey ṭûṭî-i **şîrîn-zebân**um ḳandasın (G.198/1)

1.2.21. Ter (Araz)

Yaş, ıslak, rutubetli[283] anlamlarına gelen ter sözcüğü tamlama içersinde taze anlamına gelmektedir. Beyitte de taze koku anlamına gelmektedir. Sevgilinin kokusunu ifade eder.

[282] Adem Balkaya, Kerem ile Aslı Hikâyesinde Kerem'in Sevgili Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/4, 2008, s.99. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D03416/2008_1_4/2008_1_4_BALKAYAA.pdf (Son Erişim: 13.11.15)

[283] Ferit Devellioğlu, age., s.1082.

Şimdi bildüm ʿanber-i terdür yañılmazsam eger

Kim kenârı ṣalmış anı mevc-i ẖüsn-i bî-kerân (G. 218/3)

1.2.22. Koku (Bû)

Çiçekler kokusu itibariyle sevgiliye benzetilmiştir. Sevgili her zaman güzel kokmaktadır. Sevgilinin kokusu yasemin çiçeğinin kokusuna benzetilmiştir.

Añmayam servi ger ol ḳâmet-i dil-cûyı görem

Baḳmayam **sünbül**e bu zülf-i semen-**bûy**ı görem (G.166/1)

1.2.23. Boyun (Gerdan)

Sevgilinin boynu ile ilgili beyit:

İller ne vechi var ki ḳolın boynuña ṣala

Düşmez mi **boyn**uña ölür olsaḳ vebâlimiz (G.97/4)

1.3.Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

1.3.1. Buse

Sevgilinin busesi âşık için can bahşedicidir. Âşık bir buse için canını vermeye hazırdır. Sevgilinin busesi âşık için bütün şekerlerden daha lezizdir.

Cânuma fikr-i dehânuñ şehd ü şekerden leẕîẕ

Bûseñüñ bir keresi ḳand-i mükerrerden leẕîẕ (G. 27/1)

Bûse iḥsân eylemek var ise ben dil-teşneñe

Ey yüzi gül lebleri mül şûẖ u Şengül vaḳtidür (G.76/4)

Şair Allah'dan (cc) rızık yerine sevgilinin dudağını temenni etmektedir. Âşığın biricik arzusu budur.

Ḳamuya rızḳı viren Tañrı baña bir **buse**ñ

Ümîdüm ol ki naṣîb itmiş ola yâ Rezzâḳ (G.136/5)

Sevgilinin busesi aşığı şevkten ölecek bir vaziyete getirmiştir. Âşığın canı adeta ağzına gelmiştir.

Şevḳden öldürmek içün **bûse** ṣundı leblerüñ

Aġzuma geldi ṣanasın cân-ı şîrînüm benüm (G.165/4)

1.3.2. Söz (Güftari, Sühan)

Âşık için en büyük isteklerinden birisi de sevgilinin konuşmasıdır. Sevgilinin sözleri aşığa can bağışlar. Ölülere can verir. Âşıkların toplantı meclisleri sevgilinin sözleri ile şenlenmektedir**.**

Sözleri cânlar bağışlar gözleri ḳanlar döker

Gör nenüñ gibi büt-i ʿayyâra düşdi göñlümüz (G.94/4)

Söze gelse dehenüñ laʿl-i şeker-bâruñ ile

Cân virür mürdelere **leẕẕet-i güftâr**uñ ile (G.250/1)

Nâz ile söz söyledükçe ḫande-i şîrîn idüp

Meclise zînet viren laʿl-i **şeker-güftâr** idi (G.294/5)

1.3.3. Kûy (Köy, Semt, Mahalle)

Kuy, sevgilinin köyüdür. Âşık bu köyün etrafında dönüp durmaktadır. Fakat bu köye yanaşamaz ve köyün köpekleri ile arkadaşlık eder.

Ḳanı ṭaliʿ ki seg-i **kûy**uñ ile hem-dem olup

Yüz süreydüm dün ü gün işigüñe âh Bekir (Ş.2735)

Ey ḳırmızı libâs ile **kûy**ında ṣalınan

Gey ġafil olmaġıl ki maḥeñde ḳan olur (G.39/4)

Sevgilinin kuyının değerini ancak âşık olan bilir. Sevgilinin köyüne misafir olmayanlar vatanın huzurunu bilmezler.

Bilmez ṣafâ-yı **kûy**uñ yoluñda ölmeyenler

Ṭuymaz vaṭan ḥużurın şol olmadı müsâfir (G.42/4)

Sevgilinin köyü âşığın kabesidir. Âşığın azığı da gam ve tasadır. Derd ve bela ise onun rahlesidir.

Zâdumuz ġuṣṣa vü ġam derd ü belâ râhilemüz
Çekilüp Kaʿbe-i **kûy**uña gider ḳafilemüz (G.93/1)

Var ṣafâ-ḫâṭur ile **kûy**ına saʿy eyleyegör
İster iseñ k'idesin Kaʿbeyi biñ kerre ṭavâf (G.126/5)

Şeb-i ġamda beni dûr eyleme gel **kûy**uñdan
Ṭut ki biñ gice varıp kûyuña mihmân oldum (G.195/4)

Kûyuña varmaġa ʿuşşâḳa lebüñ fikri yeter
Kaʿbeye varur tevekkül ehli bir ḫurmâ ile (G.274/4)

Âşık için cennet sevgilinin kuyıdır. Orası onun için dâru's-selâmdır. Âşık orada bir nefes almak için can verir. Âdem kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Hem Âdem(as.) kast edilmiş, hem de tüm insanları kapsayan âdem anlamında kullanılmıştır.

Cân virürdi bir nefes âdem temâşâ itmege
Cennet-i **kûy**uñ gibi dâru's-selâmum var idi(G.300/3)

1.3.4. Eşik- Kapı (Asitân, Derban, Dergâh, Bâb)

Âşığın amacı sevgilinin kapısında köle olabilmektir. Bu onun için kutlu bir misyondur. Âşık bunun için sevgilinin kapısında yatıp kalkar.

Yazuḳdur âsitânuñdan begüm redd itme İsḥâḳı
Ḳapuñda ḳullaruñ çoḳ ol da bir kemter ġulâm olsun (G.202/5)

Bu dül-i miskîn olalıdan esîr(i) zülfüñüñ
Âsitânuñda hemân bir boynı baġlu bendedür (Mk.5/1)

Bilüp geçendeki eksükligin ḥużûruñda
Ḳul oldı yüz süre geldi ol **âsitân**a sürûr (K.4/24)

Sevgilinin kapısına kapıcı olmak âşık için Rum ülkesine sultan olmaktan daha meziyetlidir. Hatta Rum ülkesine hükümdar olayı sevgilinin kapısına kapıcı olmanın yanında zillet olarak görür.

İşigüñ **derbân**lığından Rûma sulṭan olmaġı

Hey maʿâẕallâh gerekmez añma ẕilletdür baña (G.9/6)

Gözüm izüñ tozın göñlüm ḳapuñ **derbân**lığın ister

Biri beglik hevâsınsa biri iksîre ṭâlibdür (G.74/2)

ʿİzzet gerekse var yüri ol âsitânede

Çeşm-i ümîdüñi dün ü gün fetḥ-i **bâb**a ṭut (G.14/2)

1.3.5. Naz

Naz sevgili denince akla ilk gelen mizaçtır. Sevgili naz etmekle aşığı kendisine bağlamaktadır. Sevgili aşığa naz ettikçe âşık onu daha çok sever fakat sevgilinin aşığa meyli azalır.

Hey ne ẓâlimdür şarâb-ı **nâz**dan

Her dem ayıḳ olmadı el-ân mest (G. 17/2)

Bu ne istiġnâ olur bu nice ʿizz ü **nâz** olur

Kim seni çoḳ sevdüğümce baña meylüñ az olur (G.37/1)

Göñlüm ol serv-i **nâz**a mâyildür

Ḫastasıdur dürüst bir tıldur (G.52/1)

Sevgilinin naz etmesi tebessüm ve terennüm ile olur. Bu naz bazen sevgilinin atı olur sevgili de onun süvarisi olur.

Bu terennüm bu tebessüm bu niyâz ı **nâz** ile

Ol güzeller müntehâsı gül midür bülbül midür (G.68/4)

Ol ṣanem **nâz** semendine süvâr olduḳça

Zülfini cân u göñül şaydına fitrâk eyler (G.89/6)

Sâḳî nedür bu **nâz** şarâbı elüme ṣun

Ol daḫi bir mehüñ leb-i cân-perveri degül (G.156/5)

Niçe dîvâneleri ṣu gibi ʿuryân eyler

Eger ol serv-i sehî **nâz** libâsını geye (G. 245/3)

1.3.6. Cevr (Cefa)- Vefâ

Klasik şiirde âşık olmak ihtiyarî değildir. İdealize edilen aşkta gönlünü kaptıran âşığın geri dönüş şansı yoktur. Sevgiliden gelen her cevr ü cefaya sabretmek zorundadır. Gerektiğinde bu uğurda en değerli varlığı olan canını vermekle mükelleftir.[284]Sevgilinin cevr u cefası aşığa naz ve işve gibi gelir.

Cefâ vü cevr ü nâz u şîvesi var

Ne deñlü ister iseñ mîvesi var (Ş.1/95)

Baña **cevr** itse vechi var ol yâr

N'oldı bilsem bu rûzgâra daḫi (G.302/4)

Bir bî-günâha neyki bu **cevr ü cefâ** didüm

Saña mı her ne eyleseler hep maḥal didi (G.317/2)

Ṣabr eylemez **cefâ**ya **vefâ** eylesem dimiş

İsḥâḳ inanma Tañrı ḥaḳıçün bahânedür (G.59/5)

Âşık sevgiliden gördüğü cevr ve cefa karşılığında biraz olsun vefa beklemekte fakat hiç bulamamaktadır.

Cefâ vü cevrin artırdı bize ol bî-vefâ gelmez

Güzelden her ne dirsek hep gelür illâ **vefâ** gelmez (G.107/1)

[284] Yaşar Aydemir, Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010. s.50. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1385229554_3aydemir_ya%C5%9Far.pdf (Son Erişim: 13.11.15)

1.3.7.Ayak Toprağı

Sevgilinin ayak toprağı âşık için can verilecek unsurlardandır. Sevgilinin ayağının toprağı âşığın derdine dermandır.

Didüm İsḥâḳı bilür misin ayıtdı kimdür ol
Yoluña cânın nis̱âr iden **ayaḳ ṭoprağı**dur (G.63/5)

Ol ṭabîb-i cân gelürmiş ṣormağa dil-ḫastesin
Ayağı ṭoprağına cânlar nis̱âr itmek gerek (G.140/4)

Hezâr cân u göñülle **ayağı ṭoprağı**na
Eger ki el vire fırṣat iki cihâna alam (G.175/5)

1.3.8.Hande(Gülüş)

Sevgilinin gülüşü âşık için gül bahçesidir. Âşık la'l cevherinden meydana gelen gülüşe hasrettir.

Söz deminde **ḫande**-i laʿlüñ ki bir gül-destedür
Gûyiyâ bir âl nâzük rişte ile bestedür (G.38/1)

Ḫaṭ yaraşur ruḫuñda disem diñlemez sözüm
Bildi ki rîş-**ḫande** çıḳar iʿtibârımuz (G.109/5)

1.3.9.Nefes

Sevgili èİsi-nefes'dir âşıklarına can bahşeder.

Ṭoğru söyle idelüm ey sâlik-i ʿ**İsî-nefes**
Gerd-i râhuñ cân gözüne tûtiyâ gerçek misin (G.200/3)

1.3.10.Reftâr

Sevgilinin salınarak yürüyüşü âşığın sabrını taşırmaktadır. Servi boylu servinin salınarak yürüyüşü âşığın ah etmesine sebep olur.

Nice âh itmeyeyin ḫırmen-i ṣabrum ṭağıdup
Dâmenüñ yile varur şîve-i **reftâr**uñ ile (G.250/5)

Varmadın ḥüsni bahârı bâd-ı âhumla yele

Hey diriġ ol serv-i ḫōş-**reftâr**ı görsem bir daḫi (G.313/4)

2. Âşık

Divan edebiyatında şair daima âşıktır. Bu yüzden her şey, sonuçta aşk ile ilgili görünür. Aşk samimidir ve maddiyatla ilişkisi yoktur.[285]

Divan edebiyatında aşk genellikle beşeri olarak başlar daha sonra bu aşk ilahi aşka dönüşür. Aşkın ana kahramanlarından birisi de âşıktır. Âşık sevgili yolunda rakibe karşı can siperane mücadele verir.

Âşık sevgiliye olan delice tutkusundan dolayı bazen Mecnun olur çöllerde hayvanlarla konuşur ve sevgilinin köyünün köpeğiyle arkadaşlık eder. Bazen de Ferhat olur maşuku uğruna dağları deler.

Bu başlık altında âşığın vasıfları işlenmeye çalışılacaktır:

Bilsem ʿaceb ne bend ile ḳucar miyânuñı

Düşüp yanuña **ʿâşıḳ**-ı şûrîde-vâr tîġ (K.5/26)

2.1.Âşığın Gönlü

Âşığın gönlü sevgilinin mülküdür. Sevgili bu gönül[286] ülkesinin hükümdarıdır. Âşığın gönlü sevgilinin esiri olduğundan beri âşık sevgilinin dergâhında boynu bağlı bir köledir.

Bu **dil**-i miskîn olalıdan esîri zülfüñüñ

Âsitânuñda hemân bir boynı baġlu bendedür (K.15/10)

Gördükçe setri der seni aġyâr ile müdâm

Ney gibi bu **göñül** gelür efgâna Pîr ʿAlî (Ş.2/60)

Sevgilinin bakışları âşığın gönlünü hasta eder. Aslında bu ayrılık acısı aşığı mutlu etmektedir. Âşık için sevgili yolunda çekilen çile kutsaldır.

Kirişmeyle naẓar ḳılduḳca her bâr

İder ʿâşıḳları **göñl**ini bîmâr (Ş.2/64)

---

[285] İskender Pala, age., s.37.
[286] 155. gazel gönül rediflidir.

Fürḳate düşdi **göñül** derd ü belâya cân virür

Cânına kâr itdi ġurbet âşinâya cân virür (K.33/1)

Göreli müşkîn ṣaçıñ meygûn lebüñ

Dil perîşân ʿaḳl ḥayrân cân mest (G.17/3)

Ḥużûrı uçdı **göñül** murġınuñ ḳarârı yoḳ

Hevâ-yı zülfüñ ile itdi âşiyâna vedâʿ (G.121/3)

Âşık ayrılığın esiridir. Sevgiliyle kavuşmak onun için hayaldir. Sevgili normal birini sevse o kişi sultan olur.

Âh kim yine esîr-i bend-i hicrândur **göñül**

Sevdi bir ḳul oğlını ḳul oldı sulṭândur **göñül** (G.155/1)

2.2.Âşığın Uzuvları- Organları

2.2.1. Baş (Ser)

Sevgili âşık için kutsiyet taşıdığından âşık onun önünde eğilmektedir. Âşığın secdegahı sevgilinin mihraba benzeyen kaşları olmuştur.

Degme bir miḥrâba **baş** egmezdi göñlüm âh kim

Secdegâh ol ṭâḳ-ı ebrû-yı cemâl oldı baña (G.5/2)

Dögmek içün gâh sînem geh **baş**um maḥşer güni

İtmesün bârî Ḫudâ seng-i mezârumdan cüdâ (G.2/5)

Âşık sevgiliden sürekli ayrıdır. Sevgiliyi bir kez kucaklamak için can vermeye hazırdır.

Ḳucam belüñ bu yolda ḳoyam **baş**um ortaya

ʿIşḳ ehlünüñ nesi var ise der-miyân olur (G.39/3)

Sevgili her yönden yücedir. Âşığın başı feleğin en yükseğine bile erse, sevgilinin kapısındaki köpek kadar olamaz. Âşık sevgili yoluna can baş feda etmiştir.

Başımuz rifʿat ile ger ire evc-i feleke

İşigüñ itleri deñlü olımaz menzilemüz (G.93/4)

Güzel ki ḳayd-ı belâdan esîrin ide ẖalâṣ

Yolına cân ile **baş**um fedâ ʿaleʾl-ıṭlâḳ (G.136/2)

2.2.2. El (Dest)- Ayak

Şair burada kendisine seslenmiş, kendisini aşk diyarının öncüsü olarak görmektedir. Fakir ve başsızlarla arkadaşlık etmektedir.

Zîr-i **dest**üñde ola ʿışḳ diyârı İsḥâḳ

Sen ki hem-pâ olasın bî-ser ü sâmânlar ile (G.238/9)

Âşık bezm gecesinde hizmetçidir. Sevgiliye köle olmuştur. Âşık sevgisinden dolayı sürekli hastadır ve ayakta bile duramaz.

Şemʿ-i bezmüñ ẖıdmetüñde bir **ayaġ** üzre durur

Serv-ḳâmet bir yalıñ yüzlü müzellef bendedür (K.15/5)

Ayaġı üzre ṭurımaz İsḥâḳ

Yine gördüñ mi anı ḳanzildür (G.52/7)

Aşk yolunda âşık her şeyden vazgeçmiştir. Başı açık yalın ayak dolaşmaktadır. Onun tek istediği sevgili ve sevgili ile sohbettir.

Baş açuḳ yalıñ **ayaḳ** girmişüz deryûze-i ʿışḳa

Cihân dervâzesinde cirmimüz mihr ü maḥabbetdür (G.78/7)

2.2.3. Göz

Kâtip olan gözün, âşığın ruhunun üzerine gözyaşı mürekkebi ile yazdığı derdleri gözün kendi hasbihalidir.

Kâtib-i **çeşm**üm ruẖum üzre midâd-ı eşk ile

Yazduġı ol derdmendüñ kendü ḥasbiḥâlidür (G. 81/3)

Ruẖsâr u ḳaddi fikri ile **çeşm**-i ʿâşıḳa

Her gûşe berg-i gül görinür her kenâr serv (K.10/25)

Göz çukurda olmasından dolayı kâseye benzetilmiştir. Âşığın göz kâsesi ciğer kanıyla doludur. Âşık bütün kâseyi içmeye yemin eder. Âşığın göz kâseleri yıllardır gözyaşı ile doludur.

Ṭolıdur ẖûn-ı cigerle kâse-i **çeşm**üm müdâm

İçmeyüp bir ḳaṭrasın ḳorsam ḥarâm olsun ḥarâm (G. 191/1)

Yoluña sîm-i sirişküm bunca yıldur ẖarc olur

Kîsesinde **çeşm**ümüñ yine firâvândur henûz (G. 99/2)

Âşığın yârinden ayrı düşmesinden dolayı içtiği bade damla damla kan akıtan gözünden dökülür.

Bâde kim nûş iderem ayru düşüp yârumdan

Ḳaṭra ḳaṭra dökilür dîde-i ẖûn-bârumdan (G. 208/1)

2.2.4.Ten

Ten mezara benzetilmiştir. Âşık sinesini taşlarla dövüp can vermiştir. Ten âşığın ruhunun hapsolduğu melâmet taşıyla yapılmış bir mezar olmuştur.

Dögüp ṭaşlarla sînem derd ile İsḥâḳ cân virdüm

Tenüm seng-i melâmetle yapılmış bir **mezâr** itdüm (G.184/5)

Gönül haneye, ten ocağa benzetilmiştir. Âşığın gönlü sevgilinin evi, teni ise onun ocağıdır. Âşığın gömleği ise ocağın dumanına benzetilmiştir.

ʿIşk şâhı ẖânesidür **dil ocaġı**dur **ten**üm

Ol ocaġuñ dûdıdur üstindeki pîrâhenüm (G190/1)

Ten kafese benzetilmiştir. Gönül kuşu bu ten kafesinde hapsolmuştur. Gönül kuşunun yuvası ise sevgilinin kâkülüdür.

Ḳâfes-i tendeki dil murġunuñ ey serv-i sehî
Âşiyânı başuñ üzre görinen ḳâküldür (G. 79/2)

Yâr ile ʿayş idegör mevsim-i güldür İsḥâḳ
İtmedin bülbül-i cân **ten ḳâfesi**nden pervâz (G.95/5)

Ten ḳâfesinde murġ-ı dil elenimez ḳarârı yoḳ
Gülşen-i kûyuña uçar ṭurmaġa iḫtiyârı yoḳ (G. 135/1)

2.2.5.Boy

Âşığın boyu iki beyitte de sevgilinin kaşının gamından dolayı iki kat olmuştur. Sevgilinin kaşı ra iken âşığın boyu elif olamaz.

Benüm sînemde dâġ urdı ḫayâl-i ḫâ-i müşkîni
Elif **ḳadd**üm dü-tâ ḳıldı ḳaşınıñ râsı Maḥmûduñ (Ş.2/47)

Ḳaşuñ ġamı ki **ḳâmet**ümüz eyledi hilâl
Günden güne ziyâde olısar ẓuhûrumuz (G. 92/4)

2.2.6.Yüz-Çehre

Yüz ayvaya benzetilmiştir. Âşığın yüzü sevgiliye sunulacağından utancından pembeleşmiştir.

Penbeye ṣarılmış ayvadur nîgâra ṣunmaġa
Gözlerüm yaşı içinde **çihre**-i zerdüm benüm (G.189/3)

Ayrılık ve âşık birbiryle o kadar özdeşleşmiştir ki ayrılık artık âşığın yüzünde yazmaktadır. Bu kanlı gözyaşı ile âşığın yüzüne yazılmıştır.

Naẓar it ḫûn-ı sirişkümle yazılmış raḳama
Oḳı hecr âyetini ṣafḥa-i ruḫsârumdan (G.208/3)

Endâm-ı serve lerze düşerse ʿaceb midür

Beñzinde ḳanı ḳalmadı ṣarardı erġavân (K.16/10)

2.2.7.Sine

Sine sandığa benzetilmiş ve sevgilinin oklarına talimhane yapılmıştır. Sevgilinin gamze okları genelde âşığın sinesinde toplanır.

Ṣandûḳ-ı **sîne** tîrüñe taʿlîmḫânedür

Luṭf eyle gel begüm dün ü gün bî-bahâne at (G.16/5)

2.3.Âşık İle İlgili Benzetmeler

Sarhoş (mest, mestÀn, mestÀne, sermest), Ferhat- Mecnun (Kays), bülbül- kuş (murg), tıfl (çocuk), Yusuf âşık ile ilgili yapılan benzetmelerdir.

2.3.1. Sarhoş (Mest, Mestân, Mestâne, Sermest)

Âşık sevgiliyi gördüğü zaman mest olur, aklı başından gider. Âşığı mest eden sevgilinin güzelliğidir. Yazdığı şiirleri de bu mestanelik ile yazar.

Nice ḥüsn olur bunı kim gördi kim işitdi kim

Her gören **sermes**t olur her işiden ḥayrân olur (G.29/2)

Çü gördüm anı oldum **mest** ü şetdâ

Dilüme geldi pes bu şiʿr-i ġarrâ (Ş.2/36)

Ol **mest**-i nâz unıtdı gibi dünki ʿahidini

Gösterdügi vefâ yüzinüñ biñde biri yoḳ (G.132/3)

Şair burada kendine seslenmiş aşk deliliği ile mest olunması gerektiğini söylemiştir. Diğerleri riyaya girer.

Cünûn-ı ʿışḳ ile **mest** ol riyâyı ḳo İsḥâḳ

Ne deñlü menfaʿat ola mey-i muʿâlecde (G.271/5)

Mest olup câm-ı mey-i ʿışḳuñ ile ʿâşıḳlar

Bezm-i ġamda çağırur âh Bekir vâh Bekir (Ş.2/38)

2.3.2. Ferhat- Mecnun

Ferhat ile Mecnun aşığı temsil eden karakterlerdir. Âşık kendisini bazen mecnun adı altında bazen de Ferhat adıyla ifade eder. Kendisini bu iki karakterle kıyasladığı yerlerde vardır. Kendi aşkını onların aşkından daha yüce görür.

Mecnun ile Ferhat aşığı gayrete getiren, aşk için daha fazla çalışmasına sebep olan karakterler olmuştur.

Ben ḥaḳir eksükliye **Mecnûn ile Ferhâd**ı sen

Artuḳ añma dilberâ zîrâ ki ġayretdür baña (G.9/3)

Bir şeker-leb Ḫusrev-i şîrîn-dehânum var benüm

Ḳıṣṣa-i **Ferhâd**-veş biñ dâsitânım var benüm (G.193/1)

Aşk meydanının ilk erleri Ferhat ile Mecnun olmuşlardır. Onlardan sonra ise meydan âşığa kalmıştır.

ʿIşḳ meydânında **Ferhâd ile Mecnûn** evvelâ

Cân u baş oynadı gitdi şimdi bizümdür oyun (G.219/5)

2.3.3. Bülbül- Kuş (Murg)

Gül ile bülbül kıssasının karakterleri gül sevgiliyi, bülbül ise âşığı temsil eder. Bundan dolayı âşık kendisini bülbül olarak görmektedir.

Gül mevsimi olarak tabir edilen mevsim, bahar mevsimidir. Bahar mevsiminde doğa nasıl şenleniyorsa âşıkta bu şekilde coşmaktadır.

Bülbülüz mevsim-i gülde yine ḫâmûş olalum

Demidür germ olalum mey gibi pür-çûş olalum (M.3/III/1)

Teferrüc iderek gûşe-be-gûşe

Bu göñlüm **bülbül**i geldi ḫurûşa(Ş.1/47)

Âşık için sevgiliye kavuşmak ne kadar sevinç verici bir şeyse, sevgiliden ayrılmak da bir o kadar üzüntü sebebidir.

Ben ġarîb oldum yine gül yüzlü yârumdan cüdâ

Bülbülem gûyâ ki düşdüm nevbahârumdan cüdâ (G.2/1)

Âşık bir bülbüldür ve bu bülbülün yuvası da sevgilinin zülfüdür. Sevgilinin zülfü aslında âşık için tuzaktır.

Zülfüñ hevâsı ile göñül **murġ**ı hey dirîġ

Dâm-ı belâya düşdi uçurdı ḥużûrumuz (G.92/3)

Eğer bâġ-ı cinân olsa daḫi hergiz ḳarâr itmez

Bu göñlüm **murġ**ı uçmışdur ḳadîmî âşiyânından (G.217/2)

2.3.4. Tıfl (Çocuk)

Gönül çocuk olarak görünmektedir. Çünkü çocuklar çaresizdir. Her istediklerini elde edemez. Âşığın sevgili karşısındaki çaresizliğinden dolayı gönül çocuğa benzetilmiştir.

Göñül **ṭıfl**ı o bâzû-bende mâyil

Ki de gerden-i câna ḥamâyil(Ş.1/78)

Âşığın gönlü ayrılık ateşiyle yanıp tutuşmaktadır. Bundan dolayı gönül çocuğu ocak tutuştu diyerek bağırmaktadır.

Yanduġın görüp firâḳ odiyle dâġ-ı sînemüñ

Ṭıfl-ı dil feryâd idüp aydur ki ṭutışdı ocaġ (G.125/2)

Hevâyî düşdi dil **ṭıfl**ı kesilmez zülf-i dilberden

Anı naḳd eylemek yegdür hemân bir müşterî olsa (G.230/4)

2.3.5. Yusuf

Yusuf (as.) genellikle güzelliği sebebiyle benzetme unsuru olarak kullanılır. Âşık kendini ikinci Yusuf olarak görmektedir.

Ḫōr baḳma ṣaḳın ey **Yûsuf**-ı s̱ânî ḳulıña

Rûzgâruñ o da dünyâda bir İsḥâḳdur (G.88/5)

2.4.Âşığın Maddi- Manevi Halleri

Âşığın maddi ve manevi halleri onun çektiği sıkıntıları içerisine almaktadır. Bu haller; ah (efgān, feryād, figan, nāle, zār), gözyaşı, yara (dağ, zahm, göynük), yaralı (mecruh), gam, gussa (keder, tasa), dert-belâ, vuslat, kahır, ayrılık (hasret, hicran, firak), kan (hun, dem), aşk (muhabbet, mihr, sevda)tır.

2.4.1. Ah (Efgân, Feryâd, Figan, Nâle, Zâr)

Ah, sevgilinin aşığa yaptığı cevr u cefa karşısında âşığın istemsizce inlemesini ifade eden bir reflekstir. Goncanın sabah yeliyle açılması gibi âşığın dertli gönlü de seher vakti ah etmesiyle açılır.

Âhumla açılur bu dil-i mübtelâ seḥer

Şol ġoñca gibi kim aça bâd-ı ṣabâ seḥer (K.8/1)

Gece âşığın ahı ile kararmaktadır, karalığını âşığın ahından almaktadır, seher ise aydınlığını sevgilinin parlak yüzünden almaktadır.

Âh-ı derûn-ı sûz-ı dilümde siyâh şeb

ʿAks-i fürûġ-ı ḥüsnüñ ile rûşenâ seḥer (K.8/37)

Âh elinden bu dil-i ṣad-pârenüñ feryâd kim

Ṭolaşur her gördigi zülfe uzun sevdâ dimez (G.105/2)

Ayın gece görünmemesi, âşığın ah etmesiyle gökyüzünün kararmasından kaynaklanmaktadır. Âşığın bağırışları gökleri doldurmuştur. Ve âşığın ah u zarı o kadar şiddetlenmiştir ki âşığa servi boylu serviyi ikna etmeyi bile düşündürmüştür.

Ġamdan öldüm ey meh-i mihribânum ḳandasın

Göklere boyandı **feryâd u fiġânum** ḳandasın (G.198/1)

Cümle âfâḳa ṭola ṣadâsı ʿışḳuñ

Ben ki **feryâd**a gelem **nâle vü efġân**lar ile (G.238/5)

Cânâ eger ki ölmez isem **âh u zâr** ile

Sen servi umaram ki egem rûzgâr ile (G.257/1)

2.4.2. Gözyaşı

Gözyaşı çekilen acı ve ızdırap neticesinde gözde akan yaşı ifade eder. Bu bazen sevinçten de hâsıl olmaktadır.

Âşığın gözyaşı o kadar çok artmıştır ki Ceyhun ve Seyhun nehirlerini bile geçeceğini düşündürmüştür. Bazen de deniz ve okyanuslarla anlatılmıştır.

Sâyil olaldan **gözüm yaşı** bulınmadı mücîb

Ġalîb olur eylese Seyḥûn u Ceyḥûn ile baḥs̱ (G. 18/4)

Bir ḳatra ne artuḳ **gözümüñ yaşı** ikinüñ

Birisi muḥîte biri ʿummâna berâber (G. 31/5)

Sevgiliden ayrılmasından ötürü âşığın gözyaşları artık kanlı akmaktadır. Bu da kırmızı renkli şaraba benzetilmiştir.

Gam-ı nigâr bizümdür gelürse rindâne

Şarâb-ı **eşk** ü cigerle żiyâfet eyleyelüm(G. 181/2)

Yoluña sîm-i **sirişk**üm bunca yıldur ḫarc olur

Kîsesinde çeşmümüñ yine firâvândur henûz (G. 99/2)

Ser-nigûn baḫta baḳup şöyle tehî görme bizi

Eşk-i ḫûnîn ile peymâne gibi ṭopṭoluyuz (G. 104/2)

2.4.3. Yara (Dağ, Zahm, Göynük)- Yaralı (Mecruh)

Âşık başlı başına yaralarla doludur. Sevgilinin her hareketi âşığı yaralamaktadır. Aslında âşık Eyüp(as.) gibi bu yaralarına artık aşina olmuştur. Çünkü bu yaralar sevgiliden gelmektedir. Âşığın bu yaralarına derman olacak ise yine sevgilidir.

Sevgilinin kirpik yarasıyla ölen âşığın mezar taşı, yine sevgilinin bela oklarına nişangâh yapılmıştır. Sevgili orada talim eder.

Zaḫm-ı müjeñle ölünüñ ey ḳaşları kemân

Seng-i mezârı tîr-i belâya nişânedür (G. 59/2)

Yara genellikle güle benzetilir. Âşığın sinesinde sevgili tarafından açılan yaralar hiç tazeliğini kaybetmez. Çünkü sevgili bu yaraları sürekli yeniler.

Meyli bu göñlümüñ yine bir serv-i nâzadur

Müjgânı zaḫmı sînede gül gibi tâzedür (G. 30/1)

Daʿva-yı ʿışḳa sûz-ı derûnumdı şâhidüm

Dâġ-ı gamuñla şimdi olupdur güvâh iki (G.324/3)

2.4.4. Gam

Gam sevgiliden dolayı âşığın çektiği sıkıntıya verilen isimdir. Âşığın gamı kilitli bir kutu gibidir. Bu kutunun anahtarı ise yalnızca sevgilidedir.

Ġam kilîdi açılur sâġâr ile ey sâḳî

Ḳutlu ḳapular açılsun elüme şun miftâḥ (G. 20/2)

Gam askere benzetilmiştir. Bu gam askerleri bir araya gelse, âşığın sinesindeki ayrılık acısının verdiği gam hepsine komutan olur.

Cemʿ olsa dilde bir yere gelse sipâh-ı ġam

Sînemde dâġ-ı hecri ḳamusına baş olur (G. 44/2)

Leşker-i ġam görünür ḳopdı gelür gerd-i melâl

Ḳomaya gibi ḫaṭuñ gözümüz açmaġa mecâl (G. 152/1)

Ṣûret-i jeng-i ġamı âyîne-i cândan gider

Ḫâr u ḫâşâ ki ḳoma ṣaḥn-ı gülistândan gider (G. 50/1)

Âşık gamın delisidir. Sevgilinin aşk muhabbetinin tadını bilemez. Aşk gamını ancak çeken bilir.

Mecnûn-ı **ġam** maḥabbet-i ʿışkuñ neden bilür

Bu bir belâ durur bunı şâhum çeken bilür (G. 54/1)

Gam denizi tamlamasıyla gamın büyüklüğüne işaret edilmektedir. Gam denizinde fikir derinliğine düşmüştür. Bundan sonra başından bela dalgası eksik olmaz.

Eksük olmaz başıma şimden girü mevc-i belâ

Bahr-i **ġam**da lücce-i efkâra düşdi göñlimüz (G. 94/3)

İsterem zâd-ı **ġam**uñ dilde firâvân olsun

Ki cihândan sefer itmek baña âsân olsun (G. 216/1)

Gam girdaba benzetilmiştir. Âşığın vücudu bu gam girdabında bir gemidir. Rüzgârdan dolayı gam girdabı bir türlü durulmamaktadır.

Girdâb-ı **ġam**da n'eyler idi keştî-i vücûd

İllâ n'idem müsâʿade yoḳ rûzgârda (G. 228/2)

2.4.5. Gussa (Keder, Tasa)

Gussa ve elem bela yağmuru gibi âşığın başına yağmaktadır. Âşık baştan ayağa keder ve tasayla dolmuştur.

Başdan ayaġa ġarḳ-ı ʿaraḳ idecek beni

Bâr-ı girân-ı dâhiye-i **ġuṣṣa vü elem** (K.2/23)

Âşığın kederi dağlar kadar olmuştur.

Ṭaġlarca **ġuṣṣa**muz yine İsḥâḳ câm-ı mey

Bir luʿb ile götürdi ne hōş pehlevân olur (G.39/7)

Zâdumuz **ġuṣṣa** vü ġam derd ü belâ râḥilemüz

Çekilüp Kaʿbe-i kûyuña gider ḳafilemüz (G.93/1)

2.4.6. Dert-Belâ

Âşık ayrılık belasından dertlidir.

Derd ü hecrinden o bed-mihrüñ bize mâtem ṭutup

Ḳaralar geydi yüzin ṭoprağa urdı sâyemüz (G.103/3)

Âşık için en büyük bela ve dert sevgilinin bela ve derdine mübtela olması, bu bela ve derde âşina olmasıdır.

Belâ vü derdine yâruñ egerçi mübtelâ oldum

Belâ budur ki ögrendüm baña aṣlâ belâ gelmez (G.107/6)

Dil defterinde naḳd-i **belâ** çoḳ ḥisâbı yoḳ

Ṣığmaz kitâba cümlesinüñ faṣl u bâbı yoḳ (G.137/1)

Bela tuzağa benzetilmiştir.

Hecr ile dâm-ı **belâ**ya ṣalmadın ṣayyâdını

Fıṣat eldeyken ol âhûyı şikâr itmek gerek(G.140/6)

2.4.7. Vuslat

Vuslat âşık için en büyük emeldir. Âşık bu uğurda mücadele vermektedir. Bütün bu gam, keder ve tasaya işte bu vuslat ümidinden katlanmaktadır. Ve bunun kıymetini en iyi âşık bilir. Vuslata ermiş olanlar hep cahillerdir. Onlar bunun kıymetini dahi bilmezler.

Ḳadrüñi bilmeyen irerse n'ola **vuṣlat**uña

Bir zamândur ki begüm manṣıbı hep câhil olur (G.40/4)

Âşık sevgili ile vuslatı istemektedir. O sevgiliden ayrı durmaktansa ölümü yeğlemektedir.

İsterem ḫaṭṭı gele tâ ki irem **vuṣlat**ına

Ki ölüm yeg görinür fürḳat-i dildârumdan (G.208/2)

2.4.8. Kahır

Sevgili kime diliyle hışmederek söğse, o kimse hançerle ölümsüzleşir, yani ölür.

Zebân-ı ẖışm ile her kime **ḳahr** idüp sögse

Bağışlar ol kişiye ʿömr-i câvidân ẖançer(K.12/31)

Sevgilinin kahrı o kadar yakıcıdır ki onun bir kıvılcımı dünyaya düşse, bütün herkesi yakar, heba eder.

Dünyâya düşe **ḳahr**uñ odınuñ şerâresi

Bir demde şöyle yaḳa ḳamu eyleye hebâ (K. 1/7)

2.4.9. Ayrılık (Hasret, Hicran, Firak)

Hicranın yani ayrılığın en büyük ilacı sevgiliyle erilen vuslattır. Âşık sürura ancak vuslatla erer.

Çünki ümmîd-i sürûr-ı vaṣluñ egler ʿâşıḳı

Hîç ġayrı çâre yoḳ defʿ-i ġam-ı **hicrân**uma (K.14/31)

Ẓulmiñi ḥadden geçürdüñ cevr-i bî-pâyân ile

ʿÂḳıbet öldürmeyice ḳomaduñ **hicrân** ile (M.5/II/1)

2.4.10. Kan (Hun, Dem)

Ḫûn-ı dil, ẖûn-ı ciger, ẖûn-ı sirişk âşıktan sadır olan kan çeşitlerindendir. Âşığın göz kâseleri ciğer kanıyla dolmuştur. Âşığın ağlaması artık zirveye ulaşmıştır. Âşık bu kanın hepsini içmeye yemin eder.

Ṭolıdur **ẖûn**-ı cigerle kâse-i çeşmüm müdâm

İçmeyüp bir ḳaṭrasın ḳorsam ḥarâm olsun ḥarâm (G.191/1)

Ḫûn-ı dil varken sefâhatdür ġam-ı ferdâ yimek

Ḳandasın gel ey dil-i dîvâne ẖâżırdur yimek (G.150/1)

Naẓar it **ẖûn**-ı sirişkümle yazılmış raḳama

Oḳı hecr âyetini ṣafḥa-i ruẖsârumdan (G.208/3)

2.4.11. Aşk (Muhabbet, Mihr, Sevda)

Işk elimesi abdal-ı ʿışk, âteş-i ʿışk, muhabbet-i ʿışk, sevdâ-yı ʿışk, tarik-i ʿışk ve tâlib-i ʿışk terkibleriyle gelmiştir.

Abdallar bilindiği üzere yalın ayak ve kafaları tıraşlı bir şekilde dolaşırlar. Âşık da kendini aşk abdalı olarak görmektedir. Çöle yalın ayak kafası tıraşlı ve divane bir şekilde düşmek arzusundadır.

Abdal-ı **ʿışḳ** olup yalıñ ayaḳ başı ḳabâ
Ṣaḥrâya düşdi ʿaşıḳ-ı şûrîde-vâr serv (K.10/28)

Âşık aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktadır.

Anlayaydı dil-i pür-sûzumı pervâne gibi
Âteş-iʿ**ışḳ**a girüp olsa semender ṭâvûs (K.11/33)

Gamlı olan kimse aşk muhabbetini bilmez. Eğer aşk muhabbetini bilse onda gam kalmaz. Gamı ancak çeken bilir.

Mecnûn-ı ġam maḥabbet-i ʿ**ışḳ**uñ nerden bilür
Bu bir belâ durur bunı şâhum çeken bilür (G.54/1)

Gitdi ʿimâme geydügi bir şeb-külâhdur
Sevdâ-yı **ʿışḳ**uñ eyledi mâhı felek-zede (G.273/3)

Aşk bir yol olarak görülmüştür. Aşk yolunda süluk eyleyen kimse Hak yolunun sonunun temkin olduğunu bilir.

Ṭarîḳ-ı **ʿışḳ**a sülûk eyleyen ʿazîz bilür
K'olur mesâlik-i Ḥaḳḳuñ nihâyeti temkîn (M.1/III/8)

Hevâ-yı nefs pîrinden müʿcâzın
Anuñçün ṭâlib-i **ʿışḳ**-ı mecâzın (Ş.1/3)

Tefeʾül eyle aç **ʿışḳ**uñ kitâbın
Oḳı andan bize bir faṣl u bâbın (Ş.1/18)

3. Rakip

Rakib başkasıyla aynı şeyi isteyen[287] anlamına gelmektedir. Eski edebiyatımızda sözü edilen «rakîb» kelimesi bugünkü anlamıyla değerlendirildiği takdirde, aynı sevgiliyi seven iki âşığın biribirlerine karşı durumlarını isimlendirmekten ibaret kalacaktır.[288]

Mehmet Çavuşoğlu bu konu hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Rakîbin " başkasıyle aynı şeyi isteyen" değil de "arada fesatlık yapan, bekçi, gözeten" anlamında kullanılışı çok eskidir. Bu kelime Türkçede, bu anlamıyla «engel» kelimesiyle karşılanmışdır."[289]

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere rakib karakter itibariyle pek de hoş karşılanan bir tip değildir. Rakip burada küstah haddini bilmez olarak zikredilmiştir.

Raḳîbi sür ḥaremüñden revâ mıdur ki ola
Nedîm-i ḥażret-i ʿizzet-meʾâb her güstâẖ (G.22/3)

Âşık rakibi düşünmekle bile aşk lezzetini kaybeder gönlünde.

Lez̠z̠et-i ʿışḳ ḳomaz dilde **raḳîb**üñ fikri
Ölümin añsa kişi göñlini ġamnâk eyler (G.89/3)

Rakibi tân etmenin hararetiyle âşığın ciğeri kebab olmuştur. Rakip alaycı gülüşüyle âşığı kahretmektedir. Aşağıdaki beyitlerde ise rakib azarlayıcı, köpek, ölü, ikiyüzlü ve karga gibi kötü huylarla anılmıştır.

Âteş-i ṭaʿn-ı **raḳîb** ile kebâb oldı ciger
Rîş-ẖandi ḳo begüm sen de iñen çalma piyâz (G.95/2)

Baẖt-ı nâ-hemvâr u cevr-i yâr u âzâr-ı **raḳîb**
Ḥâṣılı göñlümde ġam bî-ḥadd ü pâyândur henûz (G.99/4)

Bir sözi iki olmadı yanuñda **raḳîb**üñ
Biñ söylesevüz bir sözimüzle ʿamel olmaz (G.101/4)

---

[287] Necmettin Halil Onan, age., s.517.
[288] A. Atilla Şentürk, **Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler**, Türkiyat Mecmuası, 20, 1997. s. 334. http://journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/viewFile/1023000739/pdf (Son Erişim: 15.11.15)
[289] Mehmet Çavuşoğlu, age., s.57.

Geh itine teşbîh olınur gâh **raḳîb**e

İsḥâḳ gibi dünyede darb-ı mes̱el olmaz (G.101/5)

Ümîd-i vaṣl-ı ḥabîb ü recâ-yı merg-i **raḳîb**

Ḳamusı ḥaḳ bu ki bâṭıl ḫayâl imiş bildük (G.148/5)

ʿIşḳ yolında görem İsḥâḳı cân virsün dimiş

Bed-gümân ṣanmañ **raḳîb**i nîk-ḫâḫumdur benüm (G.173/7)

Dil virelden saña ben cevrüñ görem mihrüñ **raḳîb**

Çâre ne çün ḳısmet-i râz-ı ezeldür sevdügüm (G.180/4)

Beni öldürmek içün bezm-i **raḳîb**e varasın

Ṣaġ olursaḳ görevüz var yüri ey yâr olsun (G.207/3)

Beni görseñ **raḳîb**e göz ḳıparsın

Baña cennet ḳapusını yaparsın (G.225/1)

Tîġ-i hicrân ile öldür nʾola tek ikide bir

Ol ikiyüzlü **raḳîb** ile beni bir itme (G.233/2)

Yoluñda senüñ hecr ile cân virmege nʾeydi

Ḳonmasa gelüp zâġ **raḳîb**üñ ciger üzre (G.235/2)

3.1.Rakip İle İlgili Benzetmeler

3.1.1. Ağyar (Yabancı)

Sevgili aşığı rakible yüz göz olarak kahretmektedir. Âşığın kıyameti ise sevgilinin rakibe boyunu göstermesiyle kopar.

Varup **aġyâr** ile ḥaşr olduġuñ gün râz-ı maḥşerde

Raḳîbe ḳâmetüñ gösterdügüñ sâʿat ḳıyâmetdür (G.78/2)

Rakiple sohbet cehennem ateşi gibi görünmüştür. Âşığın sevgiliyi rakibin sohbetinden kaçırması da cehennem ateşinden kaçırması gibi telakki olunmuştur.

Ṣoḥbet-i **aġyâr**dan İsḥâḳ men' eyler seni
Oda atmaz cânını göz göre ṭâmudan ḳaçar (G.85/7)

Burada rakip kâfire benzetilmiş, âşık ise müslümandır. Onların savaşı da din savaşı gibi görünmüş, onlar savaştığında Müslümanlarla kâfirler savaşmış gibi olur.

Yâr içün **aġyâr** ile 'âşıḳ ḳaçan ceng eylese
Dîn içün kâfir müselmân ṣanki iderler ṣavaş(G.116/4)

3.1.2. Düşman (Adu)

Rakibin düşmanlığı âşığın kötü nefsinden daha ötedir. Sevgilinin bir lutfu âşığa her şeyi unutturur.

Gerçi '**adâvet**in ḳomadı nefs-i bed-fi'âl
Luṭfuñ mu'în olursa '**adû**dan baña ne ġam (K.2/20)

Baḳma ḳabarduġına '**adû**nuñ ḥabâb-veş
Bir dem s̱ebâtı yoḳ yeri şudur içi hevâ (G.3/20)

3.1.3. Köpek (İt, Seng)

Rakip köpeğe benzetilmiştir.

Ey raḳîb-i **seg** işiginden ölem dirseñ ulu
Bir kişinüñ etegin ṭut yüri gel var etegin (G.211/6)

3.1.4. Kâfir

Âşık rakibin kendisine çektirdiği bunca cevr ü cefadan dolayı onu kâfire benzetir. Âşığın kendisi ise müslümandır. Rakiple putu bir tutmaktadır.

Ḳaçan İsḥâḳ raḳîb ile nigâra çekişe
Dîn içün **kâfir** ile ṣan ki müselmân çekişür (G.35/5)

Ol yâr nʾider ṣoḥbete iltüp o raḳîbi

Bir yire giden bârî müselmân ile gitsün (G.206/4)

SONUÇ

Yapılan bu çalışmanın sonunda şunlar söylenebilir. Kadim Klasik Türk Edebiyatı gerçekten de bahsedildiği gibi tamamen hayal ürünü bir edebiyat değildir. Çok köklü bir toplumun izlerini, sosyal hayatını ve kültürünü ayrıntılı bir biçimde yansıtmaktadır. Bu da aslında divan edebiyatına yöneltilen eleştirilerin ne kadar yersiz olduğunu bizlere göstermektedir. Yapılan bu eleştirilerin bir art niyet meselesi olduğu da gözler önüne serilmiş olmaktadır.

Sadece saray ve çevresine atfedilen bu muazzam edebiyat aslında sadece saray ve çevresini değil toplumu da içerisine almıştır. Yapılan çalışmada Divan Edebiyatının çok zengin bir malzemeyi içerisinde barındırdığını görmekteyiz. Sadece aşk ve meşke ait unsurlara yer verilmemiş ayrıca insanın gündelik yaşamına ait olan yemek isimleri, giyim kuşama ait unsurlar ve süslenme unsurları gibi geniş bir yelpazeye de yer verilmiştir. Bu da o topluma ait bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır. Zaten bir topluma mensup olan bireyin bu toplumdan tamamen kopuk bir şekilde eser vermesi beklenemez.

Yapılan bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere Klasik Edebiyatın dili oldukça gelişmiş bir dildir. Sevgilinin herhangi bir unsurunun onlarca benzetme unsuru ile birlikte zikredilmesi bu zenginliği gözler önüne sermektedir. Şairin hayal dünyasındakini olduğu gibi beyitlere dökebilmesi ve bunu çeşitli şekillerde anlatabilmesi mazmun ve benzetme unsurlarının ne denli geliştiğini göstermektedir. Bu da dilin gelişmişliği ile paralellik göstermektedir. Mesela tefekkür etme ve düşünme aynı anlamlara gelse bile tefekkür etme kelimesi düşünme kelimesinden daha kapsamlı bir kelimedir. Bu da kelimenin düşünce üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Divan dört ana başlık altında incelenmiş olup bu başlıklarda kendi içerisinde başlıklara ayrılmıştır. İlk olarak Din ve Tasavvuf başlığı altında iki din tespit edilmiştir. Bunlar: İslam ve Hristiyanlık dinidir. İslam dini başlığında imanın ve İslamın şartları Dîvan'da tesbit edilmiştir. Allah lafzı ve sıfatları birçok beyitte geçmektedir. Meleklerden sadece Rıdvan'a yer verilmiştir. Kitaplardan Kur'an-ı Kerim ve Zebur'a yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'den İhlâs, Fâtihâ, Ahzâb, Kevser surelerinin isimleri geçmekte ve bazı ayet ve hadislere telmih ve iktibas yapılmıştır. Dîvanda on iki peygamberin ismi geçmektedir. Bunlar: Hz. Adem (as.), Hz. Nuh (as.), Hz. Yakup (as.), Hz.Yusuf (as.), Hz. Musa (as.), Hz. İbrahim (as.), Hz. İsa

(as.), Hz. Hızır (as.), Hz.Süleyman (as.), Hz.Eyyub (as.), Hz.Yahya (as.) ve Hz. Muhammed (sav.)'dır. Ahiretle ilgili kavramlarda ise cennet, cehennem, mahşer, haşir, Yecüc-Mecüc tespit edilmiştir.

İslamın şartları bölümünde şahadet, namaz, oruç, hac ve zekâtla ilgili beyitler tespit edilmiştir. Yine bu bölümde imanî unsurlardan ölüm-ecel-kefen-kabir, arş, ruh, rûz-ı elest; çeşitli islamî unsurlardan din-iman-mümin-müslüman, bayramlar, kandiller, fetif-şehadet-şehit, vacip, günah-tövbe, sahabe-dört halife ile ilgili beyitler tespit edilmiştir.

Dîvanda Tasavvufla ilgili 26 kavram tespit edilmiştir. Bunlar; aşk, âşık, dünya, âlem, halvet, hikmet, tecrid, riyâzet, nefis, sabır-şükür, ihlâs, fakr, akıl, hayret, melâmet, zühd-takva, gam, devir, belâ, vahdet-kesret, fenâ-bekâ, mâsivâ, kul, tevazu, vuslat-furkat-hicran, zikir-vird, âh'dır.

İkinci bölümde Toplum ve Toplum Hayatı ile ilgili unsurlar incelenmiştir. Şahıslar padişahlar- efsanevi şahıslar- masal kahramanları- şairler- dini ve diğer şahıslar başlıkları altında tespit edilmiştir. Divan'da Rum, Arap, Acem, Yecüc ve Hindu kavimlerine, Osmanlı, Habeş, Mısır, Rumeli, Hindistan, Bursa, Babil, Kuba, Hicaz, Ken'an, Bağdad, Şad, Bedahşan, Üsküp, Vardar, Sıfâhân, Süleymaniye, Edirne, Karadağ, Akpınar ve Mekke gibi ülke ve şehir isimlerine; Akdeniz ve Karadeniz, Nil, Fırat, Ceyhun ve Aras deniz ve nehirlerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde İshak Çelebi Dîvanı'nda kuş türlerinden; bülbül (andelib, hezar), doğan (şahbaz), güvercin (kebûter), keklik, anka, hüma, tavus, zâg(gurâb), tuti(papağan), dört ayaklılardan; aslan (şir), at (esb, semend, şebdîz), ceylan (ahu), deve(râhile), köpek (it, seng), eşek, balık (mahî, semek), böceklerden; balarısı(nahl), pervane, sinek(mekes), karınca(mûr), akrep, örümcek (ankebût), semender, sürüngenlerden; ejderha, timsah (neheng) kullanılmıştır.

Dördüncü bölümde sevgilinin saçı, alnı, kaşı, gözü gamzesi, kirpiği, yüzü, beni, hattı, ağzı, dudağı, boyu, dişi, kulağı, sinesi gibi unsurlarla ilgili benzetmeler, âşığın gönlü, uzuvları, âşıklar ilgili benzetmeler, âşığın maddi ve manevi halleri, Rakiple ilgili benzetmeler beyitlerde tespit edilmiştir.

Eserler yazıldığı devirlere ışık tuttuğundan yapılan bu çalışmayla dönemin edebiyatına bir nebze olsun ışık tutmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Nâmık, "Türkçe ve Kürtçe Mem u Zin ile Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn Mesnevîsinin Mukayesesi." Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2/4, 2007.

Akademi Araştırma Heyeti, **Bir Müslümanın Yol Haritası (İlmihal),** Işık Yay., İstanbul 2005.

AKSOYAK, İ. Hakkı, "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/5 Summer 2009.

ALBAYRAK, Nurettin, "İsfendiyar", TDVİA, C.22, İstanbul, 2000.

ALTUNTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara Tarihsiz.

ARSLAN, Mehmet, **Osmanlı Makaleleri (Edebiyat-Tarih-Kültür)**,Kitabevi Yayınları, İstanbul,2000.

ATEŞ, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 2005.

AYAN, Hüseyin, **Leylâ vü Mecnun**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Yaşar, "Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010.

BALKAYA, Adem, "Kerem ile Aslı Hikâyesinde Kerem'in Sevgili Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/4, 2008.

BATİSLAM, H. Dilek, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka Ve Simurg", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi l, İstanbul 2002.

BAYDEMİR, Hüseyin, "Fazıl Yoldaşoğlu'nun Leyla ile Mecnun Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009.

BAYRAKTUTAN, Lütfi, "Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 7, 1997.

BOLAT, Ali, "Muhyiddin İbn-i Arabi'de Melâmet Tasavvuru", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), [2009], Sayı: 23.

BORATOV, Pertev Naili, **100 Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984.

------------- **Türk Mitolojisi, (Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi,** Bilgesu Yay. Ankara, 2012.

CEBECİOĞLU, **Ethem, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Otto Yay., Ankara, 2014.

CEYLAN, Semih, "Tecrid", TDVİA., C.40, İstanbul, 2011.

ÇATAK, Adem, "Şeyh İslam'ın Mu'înü'l-Mürîd Adlı Eserindeki Bazı Tasavvufî Kavramlar", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, **Divanlar Arasında**, Ümran Yay. Ankara, 1981.

---------------- **Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı**, Tenkitli Basım, İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul,1989.

ÇELEBİ, İlyas, "Fal", ,TDVİA, C.12, İstanbul, 1995.

ÇELEBİOĞLU, Amil, "Âb-ı Hayat", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988.

ÇELİK, İsa, "Tasavvufi Bir Terim Olarak Fakr", EKEV Akademi Dergisi, (C. III) SAYI. 2 (Güz 2001).

ÇELTİK, Halil, "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer, 2010.

ÇETİNKAYA, Fadime, "Nef'î Divanında Bitkiler ve Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme", YLT., Sivas, 2008.

ÇÜRÜK, Cenap, "Çadır", TDVİA, C.8, İstanbul, 1993.

DEMİRCİ, Kürşat, "Burç", TDVİA, C.6, İstanbul, 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2007.

DİLÇİN, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara,1983.

Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

DURKAYA, Hayriye, "Fehîm-i Kadîm Dîvanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume: 3,Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı,-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağan-,2015.

EYDURAN, Aysun, “Klâsik Türk Edebiyatında Bir Güzellik Unsuru Olarak Hâl/Şâme”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010.

Ferüdüddin Attar, **Tezkiretü'l-Evliya**, (Çev. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul, 1991.

GÜLER, Zülfi, “Divan Şiirinde Papağan”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 1, Mart 2014.

GÜNDÜZ, İrfan, “Bâde”, TDVİA, (C.4), İstanbul, 1991.

GÜNGÖR, Zülfikar, “Tahirü’l-Mevlevî’nin “Hallâc-ı Mansûr’a Dâir” Risalesi”, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/779/9985.pdf (Son Erişim: 04.11.15).

GÖLPINARLI, Abdulbaki, **Mevlevi Adab ve Erkânı**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1963.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK. Yay. Ankara, 1991.

İlmihal, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 2006.

İmam Gazali, **İhya-u Ulumi’d-Din**, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), (C.4), Bedir Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

İNALCIK, Halil, **Şair ve Patron**, Doğu Batı Yay. Ankara, 2003.

İPEKTEN, Haluk, **Divan Edebiyatında Edebi Muhitler**, MEB. Yay. İstanbul, 1996.

İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kaşânî Natanzî, **Tasavvufun Ana Esasları**, Çev. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010.

KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1966

KALAN, Yunus, POYRAZ, Yakup, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, Volume:3 Issue:15.

KANAR, Mehmet, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Say Yay. İstanbul, 2008.

KANDEMİR, Ayşegül, “Miskinlik” Dairesinde“Devreden” Bir Derviş: Yûnus Emre, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, p. 97-113, Ankara, Summer, 2012

KAPAL, Nurefşan, “Zati Divân’nda Kozmik unsurlar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research C. 6 Sayı. 24, Kış:2013.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, **Edebiyat Terimleri Kılavuzu**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1975.

KARAGÖZ, İsmail, KESKİN Mehmet, ALTUNTAŞ Halil, **Hac İlmihali**, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2006.

KARATAŞ, Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Perşembe Kitapları, İstanbul,2001.

KARTAL, Ahmet, **Klasik Türk Şiirinde Lale**, Akçağ Yay. Ankara, 1998.

KÂŞÂNİ, Cemâlu'd-dîn Abdu'r-Razzak, **Istılahâtu's-Sûfiyye**, Ayasofya, No.1655.

KAYA, Emin Erdem, "Türk Ordu Geleneğinde Askeri Müzik Olgusu", İDİL, Cilt 1, Sayı 3 / Volume 1, Number 3, 2012.

KEMİKLİ, Bilal**, "**Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi"**,** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.16, Sayı:1 2007.

KINALIZÂDE, Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Hazırlayan: Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara, 2009

KURNAZ, Cemal, "Gül", TDVİA, C.14, İstanbul, 1996.

KURNAZ, Cemal, **Divan Şiiri ve Halk Şiirinin Müşterekleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

KUŞEYRÎ, Ebu''l-Kâsım Abdulkerim, **Kuşeyrî'nin Tasavvufun İlkeleri**, Çeviren: Tahsin Yazıcı, (C.1) Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.

KOPUZ, Fatma, "Feridüddin Attar ve Muhtarnâme'sinin Türkçe Çevirisi", Basılmamış YLT. Atatürk Üniversitesi, SBE. Erzurum, 2012.

KÖKSAL, M. Asım, **Peygamberler Tarihi (C.II)**, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİB. Yay., Ankara, 1976.

Latifi, **Latifi Tezkiresi**, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay. Ankara, 1999.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1994.

MENGİ, Mine, **Divan Şiirinin Arka Bahçesi**, Akçağ Yay. Ankara, 2010.

Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, "Lale", C. 12, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1987.

MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay. İstanbul, 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Âb-ı Hayat", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988.

ONAN, Necmettin Halil, **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi**, M.E.B Yay. İstanbul, 1991.

ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

ÖNGÖREN, Reşat, "Tarikat", TDVİA, C.40, İstanbul, 2011.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB Yay., C.2, İstanbul, 2002.

ÖZCAN, Nuri, "Sala", TDVİA. C.36. İstanbul, 2009.

ÖZEL, Ahmet, "Âlem", TDVİA, C.2, İstanbul 1989.

ÖZTEKİN, Özge, "Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olararak Biçimsel Sapmalar", Millî Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 98.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.

SAY, Ahmet, **Müzik Sözlüğü**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2012.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nevâi Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yay., Ankara,2001.

Sehi Bey, **Heşt Behişt**, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay. Ankara, 1998.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmânî**, C.3, Haz. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 1996.

ŞAHİN, Kürşat Şamil, "Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5 Sayı: 23, 2012.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007.

ŞENTÜRK, A. Atilla, "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler, Türkiyat Mecmuası", 20, 1997.

--------------- "Türk Dünyası Araştırmaları", Sayı: 90, 1994.

Şeyh Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî , **Uşşâkî Sâliklerinin Âdabı (Tuhfetü'l-Uşşakıyye)**, Çev. Mahmud E. Kılıç, Asitâne-i Uşşakî Neşriyatı, İstanbul, 1998.

TAHİR, Bursalı Mehmet, Osmanlı Müellifleri, C.2, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.

Tahirü'l-Mevlevi, **Edebiyat Lugatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

Türkçe Sözlük, TDK. Ankara, 2005.

TANYILDIZ, Ahmet, "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009.

TARLAN, Ali Nihad, **Şeyhi Divanı'nı Tedkik**, Akçağ Yay. Ankara, 2004.

Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

TOLASA, Harun, **Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara, 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, "Abdal", TDVİA, C.1, İstanbul, 1988.

-------------, "Masiva", TDVİA, C.28, İstanbul, 2003.

ULUDAĞ, Süleyman, "Sülûk",TDVİA, C.38, İstanbul,2010.

UZUN, Mehmet, "Îsa", TDVİA, C.22,İstanbul, 2000.

ÜSTÜNER, Kaplan, "Divan Şiirinde Tasavvuf (14-15. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara,2007.

YAVUZ, Yusuf Şevki,"Zünnar", C.44, TDVİA, Ankara, 2013.

YENİTERZİ, Emine, Divan Şiirinde Na'at, T.D.V Yayınları, Ankara, 1993.

YETİK, Erhan, "Hayret", TDVİA, C.17, İstanbul, 1998.

YILDIZBAŞ, Mahmut, "Kur'an'da Ganimet", Basılmamış Y.L.T, Harran Üniversitesi SBE. Şanlıurfa, 2014.

YILMAZ, Fatma Büyükkarcı, "Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş 1: İlk Yüzyıllar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı:12, İstanbul 2014.

YURTBAŞI, Metin, **Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü**, Excel.lence puplishing, İstanbul, 2012.

YURTBAŞI, Metin, **Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü**, Excel.lence puplishing, İstanbul, 2012.

YÜCE, Abdulhakim, **Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf,** Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.